

BBF00079

ปรมัตถกัมมัญจสุตา วิสुद्धิมรรคมาหัตถิกกา

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)

PARAMATTHAMAÑJUSĀ VISUDDHIMAGGAMAHAṬĪKĀ

(PĀLI - THAI)

PART I

(PĀLI PART I FIRST SECTION)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

ศานม่วย แซ่แต้

อธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แซ่แต้, ศาสตราจารย์ ฮาร์กซ์ ยุงอานันต์,
ศาสตราจารย์ โสภ น ปสุตติ

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระ และ แปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8296-12-1

ปรมัตถมัญจุสา วิสฺขงิมวฺรตมชาฎีกา

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)

PARAMATTHAMAÑJUSĀ VISUDDHIMAGGAMAHAṬĪKĀ

(PĀLI - THAI)

PART I

(PĀLI PART I FIRST SECTION)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

คุณม่วย แซ่แต้

อธิการสำนักสโตนศึกษาธรรม มหามกุฏราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร
คุณชารุวรรณ โสภณนิพนธ์

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณทำองุ่น
ซี.วี.ระ และ แปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธรักษาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8296-12-1

พระบรมราชาโชวาท

“ฉันขออุโมทนา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย
ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้ชัดเจน อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะ
ถ้าขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความสงสัยยากแก่
นักศึกษาคือไปภายหลังว่า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจ
ไม่ได้แน่ชัด ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย”

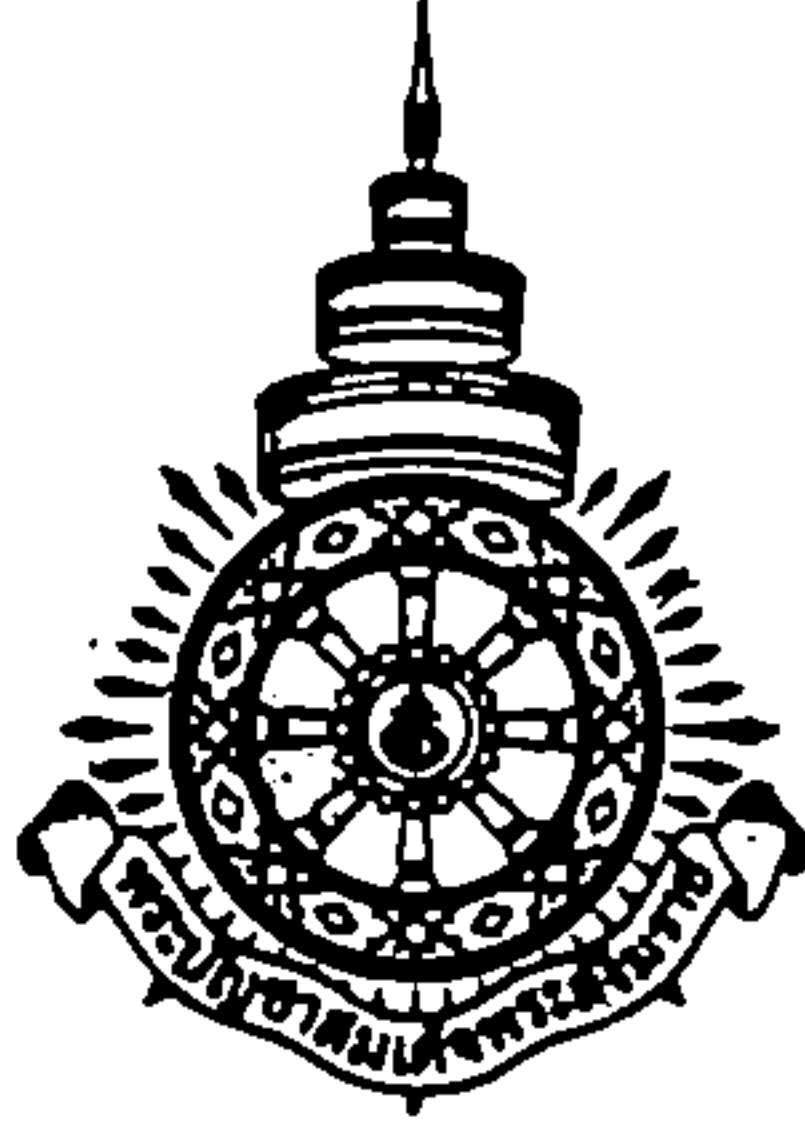
(พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน
พระราชทานแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโมทยมหาเถระ
และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้า
น้อมเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

คุณม่วย แซ่แต้ อุทิศให้คุณอยู่เต็ม แซ่แต้,
คุณสุรศักดิ์ อารักษ์พุทธนันท์, คุณจารุวรรณ โสหเชิดพิทักษ์

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพ โลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ.๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพ โลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุนโดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพ โลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเศษ สัทททวิเสส ฉบับภูมิพ โลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน.

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เพชรวิเศษราชูปถัมภ์

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ

เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕ นับเป็นโอกาสจิตสมัยมงคลวิเศษที่ล้นเกล้าล้นกระหม่อม ทั้งสองพระองค์ทรงมีพระราชกฤษฎีกาเป็นที่ยกย่องแก่สมณพราหมณาจารย์ ทั้งปวงและพสกนิกรทวยราษฎร์ โดยที่พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงประเทศชาติ พระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นหลักชัยของบ้านเมือง จนทุกวันนี้ ทั้งนี้สำเร็จด้วยพระบารมีธรรม พระคุณธรรมที่ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ สำนักในพระมหากษัตริย์คุณ จึงจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อันเป็นผลงานของมูลนิธิฯ ตีพิมพ์ขึ้นถวาย ๖๑ พระคัมภีร์ เพื่อเป็นการสนองพระเดชพระคุณและเป็นอนุสรณ์ยัตถุธรรมบรรณาการ เนื่องในโอกาสจิตกาลพิเศษครั้งนี้

เพื่อให้การดำเนินงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงแต่งตั้งคณะกรรมการ อำนวยการและคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานสร้างพระคัมภีร์ เนื่องในวโรกาสมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการอำนวยการ

๑. จอมพลประภาส จารุเสถียร
๒. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร
๓. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์
๔. ท่านผู้หญิงหม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
๕. ท่านผู้หญิงอรุณ กิตติยากร ณ อยุธยา
๖. ท่านผู้หญิงชนัตถ์ ปิยะอุย
๗. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร
๘. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย
๙. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์
๑๐. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ
๑๑. คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ
๑๒. พลเอกประพัทธ์ กวานนท์
๑๓. คุณหญิงสัตยวดี กวานนท์
๑๔. คุณหญิงวรรณิ วิทยะสิรินันท์
๑๕. คุณหญิงสุภัทรา ตันติพิพัฒน์พงศ์
๑๖. อธิบดีกรมการศาสนา
๑๗. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์
๑๘. นางประภา จัยวัฒน์
๑๙. นางอวยพร ปัตตพงศ์
๒๐. นางอุษา จารุคุล
๒๑. นางยุพนา ธรรมโกวิท

๒๒. นางประไพ อมาตยกุล
๒๓. ศาสตราจารย์พิพัฒน์ สุจินดา
๒๔. ศาสตราจารย์วิสุทธิ์ บุญยกุล
๒๕. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา
๒๖. นางเสริมศรี เอกชัย
๒๗. นางสมจิตต์ สิทธิไชย
๒๘. นางลำยอง หะรินสุต
๒๙. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน
๓๐. นางประณัฐ เตชะเสน
๓๑. นางประกอบเกียรติ ชาญเลขา
๓๒. นางสุกัญญา คุจศรีวัชร
๓๓. นางพงษ์เพ็ญ คำรงรัตน์
๓๔. คุณหญิงสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ
๓๕. นางประสพศรี ประเสริฐสม
๓๖. นางสาววิไลลักษณ์ จารุคุล
๓๗. นายปราโมทย์ สัจฉกร
๓๘. นายพุทธธี กุวานนท์
๓๙. นายระพีพันธ์ จารุคุล
๔๐. นางสาวบุญนาค ศตะภูริ
๔๑. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์
๔๒. นายมณีพันธุ์ จารุคุล กรรมการและเลขานุการ
๔๓. นายสิริ เพ็ชรไชย กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะผู้ำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายมณีพันธ์ จารุคุณ	ผู้ำนวยการ
๒. นางอุษา จารุคุณ	รองผู้ำนวยการ
๓. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๕
๒. พระมหาเฉลียว เปสโร	ป.ธ.๕, ปริญญาโท
๓. นายสุวรรณ จินต์ประชา	ป.ธ.๕
๔. นายสังคม ศรีราช	ป.ธ.๕
๕. นายทวี ศรีทองอินทร์	ป.ธ.๕
๖. พ.อ.คง แจ่มไพล	ป.ธ.๕
๗. แม่ชีสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๕, อภิธรรมมหาบัณฑิต
๘. นายบุญมา จิตจรัส	ป.ธ.๘, ปริญญาโท
๙. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘, ปริญญาโท
๑๐. นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘
๑๑. นายชัยวิชิต พึ่งเดช	ป.ธ.๘
๑๒. นางศิริรัตน์ คิ้วงสน	บ.ศ.๘
๑๓. นายกวีพัฑฒ์ นवलศรี	ป.ธ.๗, ก.บ.
๑๔. พระมหาอภัย อุปปติสโต	ป.ธ.๗
๑๕. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗
๑๖. แม่ชีจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์	บ.ศ.๗

๑๗. แม่ชีจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖
๑๘. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)
๑๙. แม่ชีพรทิพย์ ศูนย์จันทร์	นักปริวรรตอักษร
๒๐. แม่ชีพรม เกิดเกษม	นักปริวรรตอักษร
๒๑. แม่ชีบุญเกื้อ ไพโรจน์	นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์	สถ.บ.(จุฬา)
๒. น.อ.สุรจิต สงสกุล ร.น.	ป.ธ.๘, Ph.D.
๓. น.อ.ทองย้อย แสงสินชัย ร.น.	ป.ธ.๘
๔. น.อ.วินัย ตะเภาพงษ์ ร.น.	ป.ธ.๘, Ph.D.
๕. น.อ.สารี อินสอน ร.น.	ป.ธ.๘
๖. นายพิสิฐ เจริญสุข	ป.ธ.๘, อ.ม.(จุฬา)

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางถาวร ศรีปราสาท
๒. นายพัฒน์ ประกอบบุญ
๓. ร.อ.เกษม กระจกทอง
๔. นางพิกุล บำรุงผล
๕. นางสาวพวงเงิน อูชชิน

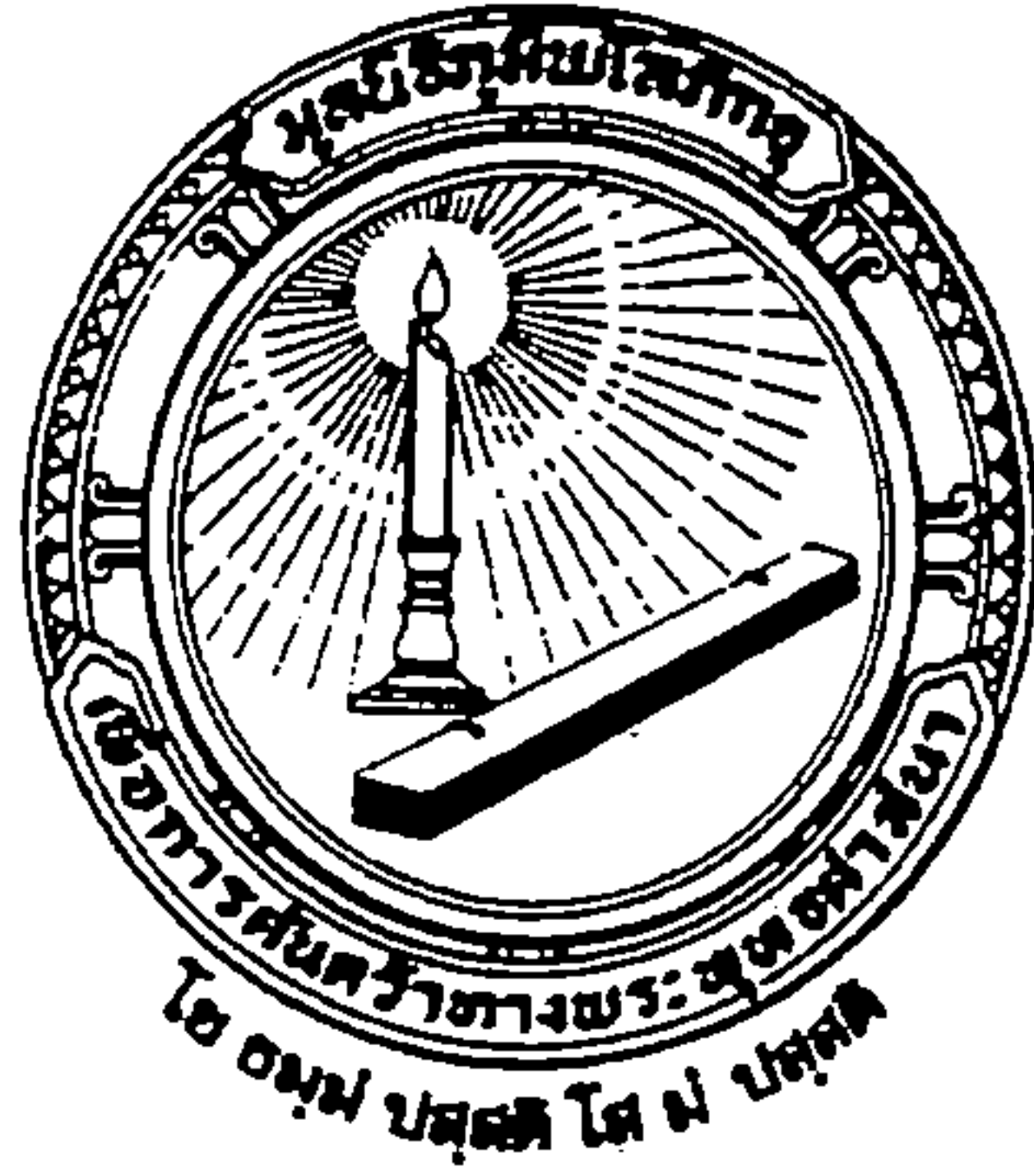
(๑๔)

๖. นางสุภา วรรณพงษ์
๗. นางจิตตรา อมระรักษ์
๘. นายเฉลิมชัย ทองมี
๙. นางรัตยา บัวยังตุม
๑๐. นายบรรยง แวงคำ
๑๑. นายทองสุข ทูมนาหาด
๑๒. นางสาวจิรัญญา เว้นบาป
๑๓. นางสาวธรินทร์ญา อภัยเสวตร์
๑๔. นางวีณา เพิ่มสุข
๑๕. นางวรรณภา สาคร
๑๖. นางชลอ วรรณจันทร์

ขอจนถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ ในธรรมของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชา
เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปฏิวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระตำมกีร์ทางพระพุทธรูปสำล้ษาเป็นภาษาไทย

ด้วยศวามฉ้บฉ้บของคณะกรรมการมหาดรฉ้มาตม

และ

กรมการสำล้ษา กระทรวงวัฒนธรรม

(๑๖)

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : ๒๕๕๒ จำนวน ๖๐๐ เล่ม

Second published : 2009

ISBN 974-8296-12-1

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปล และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆกรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า พระปริยัติสังฆกรรม ในบรรดาพระสังฆกรรมทั้งสาม พระปริยัติสังฆกรรม มีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสังฆกรรมยังดำรงอยู่ตราบใด พระปฏิบัติสังฆกรรม และ พระปฏิเวธสังฆกรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆกรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสังฆกรรม และพระปฏิเวธสังฆกรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสังฆกรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปาฬิ หรือ พระบาลี

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆกรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ่ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสังฆกรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่ง เรียกว่า คันถฐานะ คู่กับ วิปัสสนาฐานะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสังฆกรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจนัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานุญาตเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคิกาจารย์ในครั้งแรก มีพระมหากัสสป พระอุบาลี และพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า อรรถกถา มีการบันทึกไว้ด้วย

(๑๘)

ภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหพอันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถาพุทธบริษัทจำต้องศึกษาภาษาสิงหพก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆชะ พระพุทธทศตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหพเป็นภาษาบาลี อันเป็นต้นตติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรรถกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจพระพุทธวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มุลฎีกา และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนไขข้อขอดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คณฐูปท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อรรถโยชนา คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้ แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณพิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคหรืออภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์แก้ต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญจสา แก่พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี แก่ปกรณอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นตติภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารูความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้

ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พุทธบริษัทผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธรวณะได้ถูกต้อง คัมภีร์ ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า สัททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุกติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และ สัททวิเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธรวณะ ทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้ เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชกฤษฎีกานิหารที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่าง ทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่ง ประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักกันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มุลนิธิภูมิพลโลกิย ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอกณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา

(๒๐)

และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยก ดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธีมรรคมหาฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๑ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑) นี้ คุณม่วย แซ่แต้ มีจิตศรัทธาบริจาคเงินสร้างเป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ คุณอยู่เต็ม แซ่แต้, คุณสุรศักดิ์ อารักษ์พุทธนันท์, คุณจารุวรรณ โสหเชิดพิทักษ์

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้ ขออำนาจแห่งมหากุศลได้โปรดบันดาลให้ คุณม่วย แซ่แต้ ประสบความสุขความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป.

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ

เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มุลนิธิภูมิพโลภิกขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแผ่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทยและภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มุลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แผ่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกัน โดยแยกเป็นสองคอลัมน์ เป็นสองพากย์ ซ้ายขวาเป็นสองภาษาบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็ประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน “เข้าถึงธรรม”

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้นๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การพิมพ์ พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๑ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑) ครั้งที่ ๒ นี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกัน ตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลว-ปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ได้คัมภีร์พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งกันเทอญ.

(นายมนิพันธุ์ จารุคุณ)

ผู้อำนวยการ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพ โลภิกขุ

แนะนำ

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์ "ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา" ภาษาบาลีขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่งเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ครบ ๒๐๐ ปี เพื่อให้เป็นพระคัมภีร์ฉบับ "ภูมิพโลภิกขุ"

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุนี เป็นพระคัมภีร์ที่มีความสำคัญมาก ด้วยเป็นพระคัมภีร์ที่อธิบายความในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาไว้ ซึ่งคณะสงฆ์ไทยได้บรรจุพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้เป็นหลักสูตรการสอบไล่พระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวง ในระดับเปรียญธรรม ๘-๙ ประโยค ทั้งนี้เพราะพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นพระคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ผู้ศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา ถ้าได้ศึกษาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเพียงคัมภีร์เดียว ก็เชื่อว่าจะมีความรอบรู้วิชาการทางพระพุทธศาสนาพอสมควร แต่การจะเข้าใจความในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อย่างสมบูรณ์ ถ้าเว้นการศึกษาพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาอย่างถูกต้องเสียแล้ว จะเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคอย่างแตกฉานไม่ได้ เพราะพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาเป็นมหาฎีกาที่ขยายความพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้กระจ่างแจ้งอีกชั้นหนึ่ง

ความหมายของคำว่า ปรมัตถมัญชุสา

เพื่อให้รู้จักพระคัมภีร์นี้ชัดเจนขึ้น จะขอทำความเข้าใจเรื่องความหมายของชื่อพระคัมภีร์ก่อน

(๒๔)

คำว่า **ปรมัตถมัณฑุสา** เป็นชื่อเฉพาะของพระคัมภีร์มหาฎีกานี้ แยกได้ เป็น ๒ คำ คือ ปรมัตถ+มัณฑุสา มัณฑุสา แปลว่า หีบ หรือ ลู้ง หมายถึง วัสดุ-อุปกรณ์ที่เก็บรักษาสีของ เมื่อรวมเข้ากับคำว่า ปรมัตถ เป็น ปรมัตถมัณฑุสา ก็แปลว่า พระคัมภีร์เพียงดั่งหีบเป็นที่เก็บรักษาพระปรมัตถไว้

คำว่า **ปรมัตถ** คำหน้านั้นมาจากคำภาษาบาลีว่า ปรม+อตถ ปรม แปลว่า อย่างยิ่ง ยอดเยี่ยม บรม อตถ แปลว่า เนื้อความ ประโยชน์ สภาวะ รวมเป็น ปรมตถ ใช้เป็นภาษาไทยว่า ปรมัตถ ปรมัตถ์ ปรมัตถ แปลว่า เนื้อความอย่าง ยอดเยี่ยม ประโยชน์อย่างยิ่ง หรือสภาวะอย่างยอดเยี่ยม คำนี้เป็นชื่อของบารมีก็มี เป็นชื่อของประโยชน์ก็มี เป็นชื่อของสัจจะก็มี เป็นชื่อของพระอภิธรรมปิฎกก็มี

คำว่า "ปรมัตถ" ที่เป็นชื่อของบารมีนั้น มีอธิบายว่า บารมี คือความดี อย่างยิ่งยวด ที่เป็นเครื่องบ่มโพธิญาณให้แก่กล้าจนถึงสำเร็จ มีอยู่ ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา บารมีทั้ง ๑๐ นี้ แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นต้น เรียกว่า บารมี มี ๑๐ ชั้นกลาง เรียกว่า อุปบารมี มี ๑๐ ชั้นสูง เรียกว่า ปรมัตถบารมี มี ๑๐ รวมเป็นบารมี ๓๐ ถ้วน หรือเรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ ในจரியปิฎกได้แสดงบารมีไว้ในตอนสรุป ได้แสดงไว้ว่า ทานที่พระพุทธเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญเมื่อครั้งเป็นพระเจ้าสิริราช จัดอยู่ในชั้นทานบารมี เมื่อเป็นพระเวสสันดร เป็นเวลามพราหมณ์ และเป็นอกิตติดาบส จัดเป็นทานชั้นอุปบารมี เมื่อเป็นพญาไถ่ เป็นพญาช้างชื่อสีลวานาค และเป็นพญากระต่าย จัดเป็นชั้นปรมัตถบารมี และในบารมี อื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ก็มีปรมัตถบารมีด้วยทุกข้อ

คำว่า "ปรมัตถ" ที่เป็นชื่อของประโยชน์นั้น มีอธิบายว่า คำสอนของ พระพุทธเจ้านั้นประกอบด้วยประโยชน์ ๓ ประการ คำว่า "ประโยชน์" ตรงกับภาษาบาลี ว่า อตถ แปลว่า ความต้องการก็ได้ แปลว่า ความมุ่งหมายก็ได้ ส่วนคำว่า "ประโยชน์" ซึ่งเป็นคำแปลของ "อตถ" นั้น แปลว่า การประกอบ คือ การกระทำให้ สำเร็จตามที่ต้องการหรือมุ่งหมายนั้น ประโยชน์หรือความต้องการของมนุษย์นั้น มีอยู่ ๓ ระดับ คือ ทิฎฐฐัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือประโยชน์ในชาตินี้ ได้แก่ ทรัพย์ ยศ ไฉนตรี ทรัพย์สินจะพึงได้ด้วยการประกอบกรรม ๔ คือ อุฏฐานสัมปทา

ถึงพร้อมด้วยความขยัน อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา กัลยาณมิตตาคบเพื่อนดีเป็นมิตร สมชีวิตา เลี้ยงชีพพอสมควร ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในเบื้องต้น หรือชาติหน้าที่มนุษย์ต้องประสงค์ คือ สுகติโลกสวรรค์ คือการเป็นมนุษย์ที่ดี การเป็นเทพในสวรรค์ การจะได้ประโยชน์เบื้องต้นที่ต้องการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บำเพ็ญ สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล จากสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการเสียดละปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา ส่วนประโยชน์ยอดเยี่ยมนั้น เรียกว่า ปรมัตถ แปลว่า ประโยชน์สูงสุด ได้แก่ พระนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา เพราะพระนิพพานเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง การจะถึงพระนิพพานอันเป็นปรมัตถประโยชน์นี้ได้ ก็ด้วยการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์

คำว่า "ปรมัตถ" ที่เป็นชื่อของสัจจะนั้น อธิบายว่า สัจจะ คือความจริงนั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คือ จริงโดยสมมุติ เรียกว่า สมมุติสัจจะ ๑ จริงโดยปรมัตถ์ เรียกว่า ปรมัตถสัจจะ ๑ จริงโดยสมมุตินั้น ได้แก่ความจริงที่โลกหมายรู้ร่วมกัน เช่น นาย ก. นาง ข. ช้าง ม้า วัว ควาย คน สัตว์ สมมุติให้ร้องเรียกกันได้ เรียกว่า สมมุติโวหาร ส่วนปรมัตถสัจจะกล่าวถึงธรรมชาติที่มีจริงไม่มีการผันแปร เปลี่ยนแปลง ทรงสภาพของตนไว้ ซึ่งได้แก่จิต เจตสิก รูป นิพพาน เพราะฉะนั้น ชื่อของปรมัตถสัจจะจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า สภาวะสัจจะ จริงโดยสภาวะ ว่าโดยองค์พระสูตร พระวินัย และ ปุคคลบัญญัติ เป็นสมมุติสัจจะ พระอภิธรรม ๖ คัมภีร์ เว้นปุคคลบัญญัติ เป็น ปรมัตถสัจจะ ปรมัตถสัจจะนี้แบ่งได้เป็น ๒ คือ สภาวะสัจธรรมที่เป็นจริงตามสภาวะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น ๑ อริยสัจ ได้แก่ ความจริงอย่างประเสริฐ หรือความจริงของพระอริยะ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ๑ พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ สำหรับเวไนยสัตว์ที่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาในอดีตพุทธเจ้าองค์ที่ล่วงแล้ว พระองค์จะทรงยกสมมุติสัจจะแสดงเป็นพื้นฐานก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในพระธรรมเทศนา แล้วจึงทรงแสดงพระปรมัตถธรรมเทศนาในภายหลัง สำหรับเวไนยสัตว์ผู้ได้เคยศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาในสมัยอดีตพุทธเจ้า

(๒๖)

เป็นผู้มีอุปนิสัยสติปัญญา สามารถรับพระธรรมเทศนาได้ จึงจะทรงแสดงพระ
ปรมัตถเทศนาโดยตรง

คำว่า "ปรมัตถ" เป็นชื่อของพระอภิธรรมปิฎกนั้น ก็โดยอาศัยคำของ
พระอนุรุทธาจารย์ กล่าวไว้ในพระอภิธรรมมัตถสังคหปกรณว่า เนื้อความพระอภิธรรม
ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้นทั้งหมด ว่าโดยปรมัตถมี ๔ คือ จิต
เจตสิก รูป นิพพาน เรียกว่า ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิตปรมัตถ ๑ เจตสิกปรมัตถ ๑
รูปปรมัตถ ๑ นิพพานปรมัตถ ๑ ใช้อักษรย่อว่า จิ. เจ. ร. นิ. ว่า เป็นหัวใจพระอภิธรรม
คำว่า ปรมัตถ นี้ พระสมุฏฺงคลาจารย์อธิบายไว้ในพระคัมภีร์อภิธรรมมัตถวิภาวินีว่า
ความหมายยอดเยี่ยมสูงสุด ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นอย่างอื่น ยกเสียซึ่งสมมุติ
เป็นความหมายที่แท้จริง กล่าวคือ จิต ได้แก่ วิญญาณชั้น ๓ เจตสิก ได้แก่ ชั้น ๓ คือ
เวทนา สัญญา สังขาร รูป ได้แก่ รูปชั้น และนิพพาน ได้แก่ ธรรมอันเป็นอารมณ์
แห่งมรรคและผล อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ปรม ที่แปลว่า ยอดเยี่ยม นั้น หมายถึง
พระสัพพัญญุตญาณ อัถถ แปลว่า สภาวะ วิสัย อารมณ์ หรือโคจร รวมเป็น ปรมัตถ
แปลว่า ธรรมอันเป็นอารมณ์ของพระสัพพัญญุตญาณอันยอดเยี่ยม ซึ่งเป็นวิสัยของ
พระพุทธเจ้านั่นเอง

ตามความหมายของคำว่า "ปรมัตถ" ตามที่กล่าวมานี้ เมื่อมาเป็น
ชื่อของพระคัมภีร์มหาฎีกานี้ จึงมีความหมายว่า พระคัมภีร์เพียงดังหีบที่เก็บรักษาไว้
ซึ่งประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน หรือเป็นที่เก็บรักษาไว้ซึ่งพระปรมัตถธรรม
อันเป็นความหมายถึงเนื้อความในพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ
และเป็นปรมัตถสัจจะค้ำย อนึ่ง พระคัมภีร์ปรมัตถมัชฺฐุสาณนี้ ได้รับยกย่องว่าเป็นมหาฎีกา
คือเป็นคำอธิบายความของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นฎีกาที่ยิ่งใหญ่ควรแก่การเคารพ
นับถือบูชาอย่างยิ่ง เพราะให้ความรู้แก่ผู้ศึกษาทุกแห่งทุกมุม พระคัมภีร์ปรมัตถมัชฺฐุสา
วิสุทธิมรรคมหาฎีกา จึงมีความหมายถึงว่าเป็นพระคัมภีร์ที่ให้ความรู้ทางพระ
พุทธศาสนาระดับสูง ซึ่งผู้อ่านพระคัมภีร์นี้จะต้องมีพื้นฐานความรู้ทางพระอภิธรรม
และทางภาษามคธพอสมควร จึงจะทำความเข้าใจพระคัมภีร์นี้ได้

ท่านผู้รจนาศรคัมภีร์ปรมัตถมัณฑุชสา

ท่านผู้รจนาศรคัมภีร์ปรมัตถมัณฑุชสา วิสุทธีมรรคมหาฎีกา คือ ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระ สำนักวัดพุทธคิตถวิหาร อาณาจักรทมิฬ ฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย ใกล้เกาะลังกา ท่านได้รับอาราธนาจากพระบาทสมเด็จพระมหาจุฬาลงกรณราชเดช สำนักสัทธรรมปริเวณวิหาร ให้รจนาศรคัมภีร์นี้ ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระนี้ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๒๕๐-๑๐๐๐ รุ่นหลังพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านได้ศึกษาอยู่ในสำนักมหาวิหาร เมืองอนูราชปุระ ในลังกาทวีป เข้าใจว่าได้ร่วมงานรจนาศรคัมภีร์อรรถกถากับพระพุทธโฆษาจารย์ด้วย ท่านได้รจนาศรคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกและมหาฎีกานี้ จึงได้รับยกย่องว่าเป็นทั้ง "พระอรรถกถาจารย์" และเป็นทั้ง "พระฎีกาจารย์"

ผลงานอรรถกถาที่ท่านรจนานั้น คือ

๑. อรรถกถาเนตติปกรณ์
๒. อรรถกถาอิติวุตตกะ ชื่อปรมัตถทีปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อปรมัตถทีปนี
๔. อรรถกถาจริยาปิฎก ชื่อปรมัตถทีปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๘. อรรถกถาเปตวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี

ผลงานฎีกาที่รจนาคือ

๑. วิสุทธีมรรคมหาฎีกา ชื่อปรมัตถมัณฑุชสา
๒. ฎีกาเนตติอรรถกถา อธิบายงานอรรถกถาของท่านเอง
๓. ฎีกาพุทธวงศ์ ชื่อปรมัตถทีปนี

นอกจากนี้ฎีกาอีก ๓ คัมภีร์ คือ ฎีกาอรรถกถาพระสูตรทั้ง ๔ มีที่มุนิกายเป็นต้น ชื่อว่า สันตปาสาสินี ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อ สันตปาสาสินี และอนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อว่า สันตถวณณา คัมภีร์จุฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ได้กล่าวว่าเป็นผลงาน

(๒๘)

ของท่านด้วย แต่ที่จริงฎีกาที่กล่าวนี้เป็นผลงานของท่านอาจารย์ธรรมपालเถระอีกองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านอานันทาจารย์ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๑๓๐๐-๑๔๐๐ ปี แต่ชื่อพ้องกัน

อย่างไรก็ตาม พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกาที่ท่านรจนาไว้นี้ ได้เป็นวรรณกรรมสำคัญชิ้นหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงเราทุกวันนี้ และนับว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่าของโลก

งานสร้างพระคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาของท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระนี้ แสดงให้เห็นถึงการวางแผนงานอันสำคัญยิ่งในวงการศึกษาของคณะสงฆ์ เกี่ยวกับการแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จากภาษาสิงหมาเป็นภาษามคธ อันเป็นต้นตอภาษา เพื่อให้ความรู้ด้านปริยัติธรรมเผยแพร่ไปทั่วโลก ไม่ใช่อยู่แต่เกาะลังกาเท่านั้น และนอกจากนี้แสดงให้เห็นว่า การทำงานชิ้นสำคัญส่วนนี้ได้มีสงฆ์คณะหนึ่ง ร่วมงานกัน โดยได้ทำกันเป็นระบบต่อเนื่อง เป็นการวางแผนสืบทอดงานพระพุทธศาสนาทางด้านวิชาการไว้เป็นสมบัติของโลก ซึ่งแม้ประเทศไทยก็พลอยได้มรดกชิ้นนี้ไว้เป็นสมบัติเป็นเวลาช้านานแล้ว แม้ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระจะพำนักอยู่ ณ พุทธิตถวิหาร อาณาจักรทมิฬแห่งอินเดีย ทางลังกาก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาด้วย

เนื้อหาของพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา

โดยที่พระคัมภีร์นี้เป็นฎีกาอันยิ่งใหญ่ที่ได้รับยกย่องมาก เรียกว่า มหาฎีกา ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระได้รจนาอธิบายความพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยอาศัยกถาธรรมอันมีมาเก่าก่อน รจนามิให้ขัดแย้งกับมติของสำนักมหาวิหาร ท่านนำเอามาแต่ละบทแต่ละคำ ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาอธิบายให้คำวินิจฉัย คำถาม คำตอบ ในเชิงอธิบายทุกแง่ทุกมุม มีคำวินิจฉัยทางนิติศาสตร์ขยายความในลัทธิทั้งในมหายาน และพราหมณ์ลัทธิไตรเพทเวททางคศาสตร์ ที่เรียกว่า ปรัชญาอินเดียในปัจจุบันนี้ รวมทั้งโลกโหวารอย่างพร้อมมูล ฉะนั้น พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสานี้จึงอุดมไปด้วยความรู้ในระดับสูง ทำให้เกิดความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อย่างละเอียด รวมทั้งเข้าใจ

พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีด้วย เพราะท่านอาจารย์พระธรรมปาลเถระได้บรรจุความรู้ทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างสมบูรณ์

ในเนื้อหานี้ เริ่มต้นด้วยคำปรารภ อธิบายกล่าวด้วยคำนิทานเป็นต้นของพระกัมภีร์วิสุทธิมรรค ต่อจากนั้นอธิบายความเป็นนิเทศ ๆ ไป คือ

๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑ ชื่อศีลนิเทศ
๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒ ชื่อธุดงค์นิเทศ
๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๓ ชื่อกัมมัฏฐานคหณนิเทศ
๔. อธิบายความในปริเฉทที่ ๔ ชื่อปฐวีกสิณนิเทศ
๕. อธิบายความในปริเฉทที่ ๕ ชื่อเสสกกสิณนิเทศ
๖. อธิบายความในปริเฉทที่ ๖ ชื่ออสุภกัมมัฏฐานนิเทศ
๗. อธิบายความในปริเฉทที่ ๗ ชื่ออนุสสตินิเทศ
๘. อธิบายความในปริเฉทที่ ๘ ชื่ออนุสสติกัมมัฏฐานนิเทศ
๙. อธิบายความในปริเฉทที่ ๙ ชื่อพรหมวิหารนิเทศ
๑๐. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๐ ชื่ออารูปนิเทศ
๑๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๑ ชื่อสมาธินิเทศ
๑๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๒ ชื่ออิทธิวิชิตนิเทศ
๑๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๓ ชื่ออภิญาณนิเทศ
๑๔. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อขันธนิเทศ
๑๕. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๕ ชื่ออายตนะธาตุนิเทศ
๑๖. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๖ ชื่ออินทริยสังขนิเทศ
๑๗. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๗ ชื่อปัญญาภูมินิเทศ
๑๘. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๘ ชื่อทิวฐวิสุทธินิเทศ
๑๙. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๙ ชื่อกัณหาวิตรณวิสุทธินิเทศ
๒๐. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๐ ชื่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ-
นิเทศ
๒๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๑ ชื่อปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ-
นิเทศ

๒๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๒ ชื่อญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ

๒๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อปัญญาภาวนานิสังสนิทเทศ
และอธิบายคำนิคมของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค พร้อมทั้งอวสานกถาของท่านอาจารย์เอง

พระคัมภีร์ปรมัตถมัชฌิมา นบับอักษรไทย

โดยที่ พระคัมภีร์พระวิสุทธิมรรค สมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) อธิบตีสงฆ์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ได้ตรวจชำระและตีพิมพ์ขึ้นโดยพระอุปถัมภ์ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงบริจาคทรัพย์พิมพ์ใน พ.ศ.๒๔๖๕ แล้ว การตรวจชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคในครั้งนั้น ก็ได้อาศัยตรวจสอบ กับพระคัมภีร์ปรมัตถมัชฌิมาด้วย สมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) นั้น เป็นผู้ทรงความรู้ด้านพระปริยัติธรรมด้านภาษาบาลีอย่างลึกซึ้ง มีความแตกฉานในพระไตรปิฎก และอรรถกถา ฎีกา พร้อมทั้งสัททวิเสสอย่างกว้างขวาง ได้เคยเป็นผู้จัดการสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวง พ.ศ.๒๔๗๘ และ พ.ศ.๒๔๗๙ ฝีมือการตรวจสอบชำระพระคัมภีร์ของพระมหาเถระนี้ ปรากฏว่าได้รับความนิยม ในความพิถีพิถันละเอียดลออมาก มีวรรคน้อย วรรคใหญ่ ในศัพท์เดียวที่เป็นสมาส ย่อคำหลาย ๆ คำเป็นศัพท์เดียวกัน แต่ละคำจะเว้นห่างกันเล็กน้อยทุกคำไป ป่าฐะได้อ่างที่มาในพระไตรปิฎก หรือที่อื่น ๆ ก็จะหาที่มา บอกชื่อคัมภีร์ บอกหน้าให้ไปค้นได้ด้วย รู้ลึกว่าวิธีการชำระแบบนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) เป็นผู้เริ่มก่อนผู้อื่นทั้งหมด และได้เป็นแบบแผนของการชำระพระคัมภีร์ในสมัยต่อมา เพราะฉะนั้น การพิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคในครั้งนั้น ได้อำนวยประโยชน์ในวงการศึกษามาก เจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธร (ม.ร.ว.ลพ สุทัศน์)^๑ อดีตเสนาบดี

^๑ ผู้เขียนทราบมาจากหลวงสิทธิศิริตภาพ ว่า เจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธร (ลพ สุทัศน์) ไม่มีทายาทสืบสกุล ได้อุปถัมภ์กุลบุตรท่านหนึ่งเป็นบุตรบุญธรรม มีความประสงค์จะให้ใช้นามสกุล "สุทัศน์" แต่เพราะท่านผู้นั้นมิได้เป็นเชื้อพระวงศ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานนามสกุลว่า "ลพานุกรม" ตามนามเดิมของท่านเจ้าพระยานี้

กระทรวงยุติธรรม ได้ปรารภบำเพ็ญกุศล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๐ ปี มีความประสงค์จะบำเพ็ญกุศลให้เป็นอุปการะแก่พระพุทธศาสนา ได้ทราบว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ โปรดให้พิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นอักษรไทยครั้งแรกแล้ว จึงได้อุปถัมภ์ให้พิมพ์พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ขึ้นมาตามทีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงแนะนำ โดยเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมไตรโลกาจารย์ พร้อมด้วยสัทธิวิหาริกทั้งหลายของท่าน มีพระราชสุธิสมัยยังเป็นพระมหาวิจิตร อากาศโร เป็นต้น เป็นผู้ตรวจชำระทำต้นฉบับจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๘

พระปรมัตถมัญชุสถานบัญญัติโลกิกขุ

โดยที่มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ ได้มีโครงการจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวยืน คือจัดทำต้นฉบับพระคัมภีร์เป็นหลัก แล้วทำพระคัมภีร์อธิบายรอง ๆ ลงไปให้เป็นสายเดียวกัน เพื่อเป็นอรรถาธิบายสืบต่อกันไป ซึ่งจะเป็นการง่ายต่อการศึกษาค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อมูลนิธิภูมิพลโลกิกขุได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาบาลีขึ้นมาแล้ว ได้ทำหัวเรื่อง ทำชื่อ ย่อหน้าในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้แล้ว จึงได้จัดทำต้นฉบับพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา อันเป็นมหาฎีกาของวิสุทธิมรรค จัดทำหัวเรื่อง ตั้งชื่อ ย่อหน้าให้ตรงกับพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพื่อสะดวกต่อการค้นคว้าของนักศึกษา และได้จัดหาที่มาให้ครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งหวังใจว่าเป็นการเพิ่มพูนความสมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น จัดเป็น ๓ ภาคด้วยกัน คือ

ภาค ๑ เริ่มแต่คำปรารภพระคัมภีร์ อธิบายคำนิทานพจน์เป็นต้น และอธิบายความในปริเฉทที่ ๑ คือศีลนิตเทศ ไปจนถึงอธิบายปริเฉทที่ ๗ ชื่อฉอนุสสตตินิตเทศ

(๓๒)

ภาค ๒ เริ่มแต่อธิบายความปริเฉทที่ ๘ ชื่ออนุสสติกัมมัฏฐานนิตเทศ ไปจนถึงอธิบายความปริเฉทที่ ๑๓ ชื่ออภิญญานิตเทศ

ภาค ๓ เริ่มแต่อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อขันธนิตเทศ จนถึงอธิบายความปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อปัญญาภาวนานิสังสนิตเทศ และอธิบายคำนิคมของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และอวสานกถาของท่านอาจารย์พระธรรมปาละเป็นที่สุด

การจัดพิมพ์เป็นพакย์คู่ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เนื่องจากพระคัมภีร์ปรมัตถมัชชูปสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ที่ท่านอาจารย์ธรรมปาละเถระ สำนักพรตติตถวิหาร ได้รจนาไว้นี้ เป็นคัมภีร์ที่อำนวยประโยชน์ในด้านความรู้อย่างมากมายแก่กุลบุตร ที่จะทำความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งเป็นผลงานรจนาของท่านพระพุทธรโฆษาจารย์ที่แพร่หลายมีชื่อเสียง ว่าเป็นวรรณกรรมชั้นยอดของพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นภาษาบาลีอยู่ นายมณีพันธ์ จารุกุล ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ มีความประสงค์จะให้มีการแปลเป็นภาษาไทย เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษาพระพุทธศาสนา และท่านผู้สนใจจะได้อ่านทำความเข้าใจในพระคัมภีร์ปรมัตถมัชชูปสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกานี้ และรวมไปถึงทำความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพื่อให้เกิดการปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องด้วย และมูลนิธิมีความประสงค์จะทำเป็นไทวพакย์หรือพакย์คู่ คือภาษาบาลีข้างหนึ่ง ภาษาไทยข้างหนึ่ง ในหน้าเดียวกันตลอดทั้งคัมภีร์ โดยที่พระคัมภีร์นี้ เป็นพระคัมภีร์ที่มีความยาวมาก สำหรับฉบับภูมิพโลภิกขุได้แบ่งพакย์ภาษาบาลีเป็น ๓ ภาคด้วยกัน คือ ภาค ๑ มี ๔๕๘ หน้า ภาค ๒ มี ๓๗๕ หน้า ภาค ๓ มี ๗๔๒ หน้า รวมด้วยกันเป็นหน้ากระดาษพิมพ์ได้ ๑,๕๗๕ หน้า เพื่อให้การแบ่งรูปเล่มในพакย์คู่บาลีและไทยมีความพอเหมาะแก่เล่มและเรื่อง จึงได้แบ่งภาษาบาลีเดิม ๓ ภาค เป็นตอนได้ ๘ ตอน ดังนี้

ภาค ๑ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่กัณฑ์ธรรมาภิกขุ กล่าวเริ่มต้นพระกัมภีร์อธิบายศีลนิตยเทศ
ปริเฉทที่ ๑ อธิบายธุดงค์นิตยเทศ ปริเฉทที่ ๒ และอธิบายกัมมัฏฐานคหณนิตยเทศ
ปริเฉทที่ ๓

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายปฐมวิภังคนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๔ อธิบายเสสภนิตยเทศ
นิตยเทศ ปริเฉทที่ ๕ อธิบายอสุภกัมมัฏฐานนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๖ อธิบายอนุสสตินิตยเทศ
ปริเฉทที่ ๗

ภาค ๒ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่อธิบายอนุสสติกัมมัฏฐานนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๘ อธิบาย
พรหมวิหารนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๙ และอธิบายอารุပ္ปนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๐

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายสมาธินิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๑ อธิบายอิทธิวิชิตนิตยเทศ
ปริเฉทที่ ๑๒ และอธิบายอภิญญานนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๓

ภาค ๓ แบ่งเป็น ๔ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่อธิบายขันธนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๔ และอธิบายอายตนะ
ชาตุนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๕

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายอินทริยสังขานนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๖ และอธิบาย
ปัญญาภูมินิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๗

ตอนที่ ๓ เริ่มตั้งแต่อธิบายปัญญาภูมินิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๗ ตอนพรรณนา
กถาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ อธิบายทิวฐวิสุทธิ-
นิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๘ อธิบายกัณฑ์ไตรปิฎกวิสุทธินิตยเทศ ปริเฉทที่ ๑๙

ตอนที่ ๔ เริ่มตั้งแต่อธิบายมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิตยเทศ ปริเฉท
ที่ ๒๐ อธิบายปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิตยเทศ ปริเฉทที่ ๒๑ อธิบายญาณทัสสน-
วิสุทธินิตยเทศ ปริเฉทที่ ๒๒ อธิบายปัญญาภาวนานิสังสนนิตยเทศ ปริเฉทที่ ๒๓
อธิขยานิคมคคาถาของวิสุทธิมรรค และลงท้ายด้วยนิคมคคาถาของท่านอาจารย์พระธรรม-
पालเถระ เป็นจบพระกัมภีร์

(๓๔)

ในการแปลพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธีมรรคมหาฎีกา สู่ภาษาไทยนั้น ภาค ๑ ทั้ง ๒ ตอน และภาค ๒ ทั้ง ๒ ตอน นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ ได้แปลไว้ สำหรับภาค ๓ ทั้ง ๔ ตอน ข้าพเจ้า นายสิริ เพ็ชรไชย ได้แปลไว้

สำหรับการพิมพ์พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธีมรรคมหาฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๑ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑) ครั้งที่ ๒ นี้ คุณม่วย แซ่เต้ ได้มีจิตศรัทธา บริจาคทรัพย์ สร้างเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้คุณอยู่เต็ม แซ่เต้, คุณสุรศักดิ์ อารักษ์พุทธนันท์, คุณจารุวรรณ โลหเชิดพิทักษ์

มูลนิธิภูมิพลโลกขุขออนุโมทนากุศลไว้ ณ โอกาสนี้

ขออนุภาพแห่งการสร้างพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธีมรรคมหาฎีกานี้ จงเป็นปัจจัยให้ประชานิกทั้งหลายหยั่งถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลก จงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิมุติรส ขอพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงอยู่ในโลก สิ้นกาลนาน และขอให้ประชานิก จงมีความเคารพในพระสัทธรรมเป็นนิตย์ เทอญ.

สสิริ เพ็ชรไชย

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์
ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ

นายมณีพันธ์ จารุคุณ   อุปนายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ
และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม
และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

นางอุษา จารุคุณ   นายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา,
ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ   กรรมการ
ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ   และรอง
ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

นายสิริ เพ็ชรไชย   กรรมการสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ   และหัวหน้าฝ่าย
วิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม   และอักษร
โบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสฤทธิมรรคมหาฎีกา
บาลี-ไทย ภาค ๑
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

---

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๕	แปล
๒. นายไชยวัฒน์ กปิตกกาญจน์	สถ.บ.(จุฬา)	แปล
๓. นายเกษมวงศ์ บุรณศิริ		พิมพ์ร่างจากฉบับลายมือ
๔. นางจิตตรา อมะรักษ์		พิมพ์ร่างจากฉบับลายมือ
๕. นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘	อ่านทานตามต้นร่าง
๖. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นร่าง
๗. แม่ชีจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖	อ่านทานตามต้นร่าง
๘. นายวันชัย มาลัย	ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นร่าง
๙. นายคนอง ว่างฝายแก้ว	ป.ธ.๔, พธ.บ.	อ่านทานตามต้นร่าง
๑๐. แม่ชีจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖	จับคู่บาลี-ไทย
๑๑. แม่ชีสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๕	ตรวจชำระ
๑๒. นายเดชา มหาเดชากุล	ป.ธ.๕	ตรวจชำระ
๑๓. นางศิริรัตน์ คิ้วงสน	บ.ศ.๘	ตรวจความเรียบร้อย และความถูกต้องของต้นแบบ
๑๔. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗	ตรวจความเรียบร้อย และความถูกต้องของต้นแบบ ก่อนถ่ายเพลท
๑๕. นางชลอ วรรณจันทร์		จัดทำรูปเล่ม และดำเนินการจัดพิมพ์
๑๖. นายเฉลิมชัย ทองมี		ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

**พระคัมภีร์
ปรมัตถมัญจุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา
บาลี-ไทย**

**ภาค ๑
(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)**

PARAMATTHAMAÑJUSĀ VISUDDHIMAGGAMAHAṬĪKĀ

Pāli-Thai

Part I

(Pāli Part I First Section)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๕๒

สารบัญ

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

บาลี-ไทย ภาค ๑

(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)

เรื่อง	หน้า
กถาเริ่มพระคัมภีร์	๑
พรรณนากถาว่าด้วยกานิทานเป็นต้น	๓
๑. พรรณนาศีลนิตยเทศ	๕๕
พรรณนากถาว่าด้วยเรื่องสรูปศีลเป็นต้น	๕๕
พรรณนากถาว่าด้วยอานิสงส์ศีล	๑๒๑
พรรณนากถาว่าด้วยประเภทของศีล	๑๒๘
พรรณนาปาติโมกขสังวรศีล	๑๕๘
พรรณนาอินทริยสังวรศีล	๑๕๑
พรรณนาปัจจัยสันนิสตีตศีล	๒๒๘
พรรณนาวิธีทำจตุปาริสุทธิศีลให้ถึงพร้อม	๒๖๗
พรรณนาศีลหมวด ๕ หมวดที่หนึ่ง	๓๑๒
พรรณนาศีลหมวด ๕ หมวดที่สอง	๓๒๒
พรรณนาความเศร้าหมอง, ความผ่องแผ้วของศีล	๓๔๖
๒. พรรณนาธตังคนิตยเทศ	๓๖๘
๑. พรรณนากถาว่าด้วยปิงสุกุกังคะ	๓๘๓
๒. พรรณนากถาว่าด้วยเตจวีรังกังคะ	๓๙๐

เรื่อง	หน้า
๓. พรรณนากถาว่าด้วยปิณฑปาตีกังคะ	๓๕๓
๔. พรรณนากถาว่าด้วยสปทานจารีกังคะ	๔๐๐
๕. พรรณนากถาว่าด้วยเอกาสนีกังคะ	๔๐๒
๖. พรรณนากถาว่าด้วยปัตตปิณฑีกังคะ	๔๐๕
๗. พรรณนากถาว่าด้วยขลุปัจจัยนัตติกังคะ	๔๐๗
๘. พรรณนากถาว่าด้วยอารัญญีกังคะ	๔๐๘
๙. พรรณนากถาว่าด้วยรุกขมุติกังคะ	๔๑๔
๑๐. พรรณนากถาว่าด้วยอัพโภกาสีกังคะ	๔๑๘
๑๑. พรรณนากถาว่าด้วยโสสานีกังคะ	๔๒๒
๑๒. พรรณนากถาว่าด้วยยถาสันถติกังคะ	๔๒๘
๑๓. พรรณนากถาว่าด้วยเนลลชชิกังคะ	๔๓๐
พรรณนาปกิณกถาเกี่ยวกับธุดงค์	๔๓๔
๓. พรรณนากัมมัฏฐานคหณินิเทศ	๔๔๕
พรรณนาสมาธิหมวดที่มีอย่างเดียวและหมวดที่มี ๒ อย่าง	๔๖๓
พรรณนาสมาธิหมวดที่มี ๓ อย่าง	๔๖๕
พรรณนาสมาธิหมวดที่มี ๔ อย่าง	๔๖๘
พรรณนาปติโพธ ๑๐	๔๘๕
พรรณนากรรมฐานทายก	๔๙๕
พรรณนาจรिया	๕๐๗
พรรณนากรรมฐาน ๔๐	๕๔๕

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ

ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมุลนิธิภูมิพ โลภิกขุ

คำย่อ	คำเต็ม	คำเต็ม
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกขุณี.	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. สී.	ทีฆนิกาย	สีลกขนฺธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม. มุ.	มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ. ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
สํ. นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
สํ. ขนฺธ.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
สํ. สพา.	สํยุตฺตนิกาย	สพายตนวคฺค
สํ. มหา.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคฺคตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต
องฺ. ติก.	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
องฺ. จตุกก.	องฺคฺคตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาต
องฺ. ปญจก.	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ปญจกนิปาต
องฺ. ฉกก.	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ฉกกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคฺคตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคฺคตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม	คำเต็ม
อง. นวก.	องคฺตุตฺตฺรนิกาย	นวกนิปาต
อง. ทสก.	องคฺตุตฺตฺรนิกาย	ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องคฺตุตฺตฺรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ชฺ. ชุ.	ชฺุทฺทกนิกาย	ชฺุทฺทกปาฐ
ชฺ. ฐ.	ชฺุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทคาถา
ชฺ. อุ.	ชฺุทฺทกนิกาย	อุทาน
ชฺ. อิติ.	ชฺุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ชฺ. สุ.	ชฺุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ชฺ. วิ.	ชฺุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุ
ชฺ. เปต.	ชฺุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ชฺ. เถร.	ชฺุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ชฺ. เถรี.	ชฺุทฺทกนิกาย	เถรีคาถา
ชฺ. ชา.	ชฺุทฺทกนิกาย	ชาตก
ชฺ. มหา.	ชฺุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทศ
ชฺ. จุฬ.	ชฺุทฺทกนิกาย	จุฬนิตฺเทศ
ชฺ. ป.	ชฺุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค
ชฺ. อ.	ชฺุทฺทกนิกาย	อปทาน
ชฺ. พุทฺธ.	ชฺุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํส
ชฺ. จรียา.	ชฺุทฺทกนิกาย	จรียาปิฎก
อภ. ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภ. ฐา.	อภิธมฺมปิฎก	ฐาคฺคคา
อภ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคผลปณฺณตฺติ
อภ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม
สี.	สีหฬไปตถก (ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรรมไปตถก (ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฐสงคีติไปตถก (ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามณญไปตถก (ฉบับมอญ)
โป.	โปราณไปตถก (ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิงคสิสไปตถก (ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
ก.	กตถจิไปตถก (คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
 as used in this pāli text
 of
 THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

ะ a   ำ ā   ิ i   ี ī   , u   , ū   े e   โ ो

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฅ gha	ง ṅa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
ฎ ṭa	ฏ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ต ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	◦ ṃ	

FIGURES

๑ 1   ๒ 2   ๓ 3   ๔ 4   ๕ 5   ๖ 6   ๗ 7   ๘ 8   ๙ 9   ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
कु ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์
ปรมัตถบัญญัติขุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา
บาลี-ไทย
ภาค ๑
(บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑)

พระปรมาภิไธยขุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

ภาค ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

คณาจารย์

สทุทฺธมฺมรํสีมาลี โย
วิเนยฺยกมลากร
วิโพธิสฺส มหาโมท-
กมฺ หนุตฺวาน สพุทฺโธ.
ฅานาติสยพิมฺพนฺตํ
วิสุทฺธกรุณารุณํ
วนฺทิตฺวา นีรुปกฺเกสฺส
พุทฺธาธิจฺจํ มโทยํ.
โลกาโลกกรณฺธมฺมํ
คณฺรสมฺมิตฺตํ

กถาเริ่มพระกัมภีร์

ข้าพเจ้า(พระธรรมपालเถระ) ผู้อัน
พระทราฐานากเถระ ผู้มีศีลและ
อาจารย์อันถึงพร้อมแล้ว มีปัญญา
เครื่องทรงจำ มีความประพฤติอัน
สะอาด มีจิตมั่นคง อาราธนาแล้ว ขอ
ถวายวันทาพระพุทธเจ้า ผู้เป็นคุณ
พระอาทิตย์ ผู้ทรงมีพระสัทธรรมเป็น
คิงพวงรัศมี ทรงกำจัดมีคคือโมหะ
ใหญ่ โดยประการทั้งปวงแล้ว ทรง
ยังหมู่เวไนยสัตว์ ผู้เปรียบคิงคอกบัว

คุณชเนต เอกะหิตานนทํ
สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อริยสังฆกิจ สมุคฺคสุล

วิสุทธิกมลากรร.

วนุทนาชนิต์ ปุณณ

อิตี ยั รตนตฺตเย

หตฺตุนตราโย สพฺพตฺต

หุตฺตวาหนตฺตสุล เตชสา.

สมฺปนฺนสีลาจาเรน

ธัมมตา สุจิตฺตตินา

อชฺเชตฺตโต ทาสานาคต-

เถโรน ธิรเจตฺตสา.

วิสุทธิจฺริโต นาโถ

ยั วิสุทธิมฺนุตฺตร

ปตฺตวา เทเสสิ กรุณา-

สมฺมสุสาหิตฺตมานโส.

ตฺตสุลา อธิคมฺปาโย

วิสุทธิชฺนยมณฺโหโต

วิสุทธิมคฺโค โย วุตฺโต

สุวิสุทธิชฺนพทกฺกโม.

สุวิสุทธิ อสงฺกิตฺต

นิปฺนตฺตวินิจฺฉย

ให้รูวิเศษ ผู้ทรงมีพระปัญญาคุณอัน

วิเศษ เป็นดั่งดวงตะวัน มีพระ-

วิสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ เป็นดั่ง

แสงอรุณ ไม่มีความเศร้าหมอง

อุทัยขึ้นมาที่โลกพึงบูชา ขอถวาย

วันทาพระธรรม อันกระทำแสงสว่าง

แก่โลก รุ่งเรืองด้วยรัศมีคือพระคุณ

และขอนมัสการพระอริยสังฆ ผู้

เป็นดั่งดอกบัวอันเปรียบบานแล้ว

ด้วยเดชแห่งบุญ ที่การถวายวันทา-

พระรัตนตรัยให้เกิดแล้ว ด้วยประ-

การฉะนี้ ขอให้ปราศจากอันตรายใน

ที่ทุกสถาน จักอาศัยกถามรรค

ของเก่า รจนาฎีกาพรรณาคความ

แห่งปกรณวิเศษ ชื่อวิสุทธิมรรค

อันประทับด้วยนัยอันเปรียบมีลำดับบท

เป็นอย่างดี ที่ท่านอาจารย์พุทธโฆษา

ได้กล่าวไว้ ซึ่งจะเป็นอุปายแห่งการ

บรรลुकความวิสุทธิอย่างยอดเยี่ยม ที่

พระผู้เป็นนาถะ มีพระจริยาวัตรอัน

คุณชเนต เอกะหิตานนท

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สัวณฺณเตน^๑ หิ อาทิตฺตํ ตสฺส นิตานํ
 วตฺตพฺพํ, ตโต ปโยชนํ ปิณฺตตฺโต ปทตฺโต
 สมฺพนฺโต อธิปฺปาโย โฉหนา โสณํ
 วตฺตพฺพํ. ตถา เจว อจฺริเยน ปฏฺิปนฺนํ.

เอตฺถ หิ ภควนฺตํ กิราติอาทิตฺตํ เทสนาย
 นิตานปโยชนนิตานนํ, วิสุทธิมคฺคํ
ภาสิสฺสนฺติอาทิตฺตํ ปิณฺตตฺตนิทฺธารณํ, สีเล
จตฺวาติอาทิตฺตํ ปทตฺตสมฺพนฺธาธิปฺปาโยวิภาวนา,
กิ สีลนฺติอาทิตฺตํ โฉหนา, ตโต ปรี
 โสหนา,^๒ สมาธิปญฺญากถาสฺปิ เอเสว
 นโย. กสฺมา ปเนตฺถ วิสฺสชฺชนคาถา
 อาทิตฺตํ นิกฺขิตฺตา, น ปุจฺจาคาถา.
 ปุจฺจาพุทฺพิกา หิ วิสฺสชฺชนาติ ?

แห่งพระวิสุทธิมรรคนั้น จึงเริ่มคำมีอาทิว่า
 "สีเล ปติฏฺฐาย" ดังนี้. จริงอยู่ ท่านอาจารย์
 เมื่อจะสังวรธรรมาพระธรรม ควรกล่าวคำ
 อันเป็นนิตานแห่งพระธรรมนั้น แต่เบื้องต้น,
 ต่อจากนั้น ควรกล่าวประโยชน์ ความรวม
 ความเฉพาบพ ความสัมพันธ์ ความประ-
 สงค์ คำท้วง คำเฉลย. และท่านอาจารย์
 ก็ได้ปฏิบัติแล้วอย่างนั้นทีเดียว.

ก็ในอธิการนี้คำว่า ภควนฺตํ กิ เป็นต้น เป็น
 คำขยายคำนิตานและประโยชน์ของเทศนา,
 คำว่า วิสุทธิมคฺคํ ภาสิสฺสํ เป็นต้น เป็น
 คำขยายความรวม, คำว่า สีเล จตฺวา
 เป็นต้น เป็นคำอธิบายความเฉพาบพ
 ความสัมพันธ์และความประสงค์, คำว่า กิ
สีลํ เป็นต้น เป็นคำท้วง, ต่อจากนั้นเป็น
 คำเฉลย, แม้ในสมาธิกถาและปัญญากถา
 ก็มีนัยนี้แหละ. มีคำถามสอดเข้ามาว่า

^๑ ฉ. สัวณฺณเตน.

^๒ ฉ. โสณํ.

ก็เพราะเหตุไร ในพระวิสุทธิมรรคนี้ ท่านอาจารย์ จึงยกพระคาถาวิไลชานขึ้นตั้งไว้ในเบื้องต้น, ท้ายพระคาถาปุจฉาขึ้นตั้งไว้ในเบื้องต้นไม่. เพราะคำวิไลชานมีคำปุจฉาเป็นเบื้องต้น ?

วุจฺจเต : ตตฺถตฺถสุสฺส มงฺคฺลภาวโต,
สาสนสุสฺส อาทิกฺลฺยาณาทิกาววิภาวโต,
ภยาทีอุปทฺทวนิวารเณน อนฺตรายวิธมนโต,
อุปริ สํวณฺเณตฺตพฺพธมฺมสํกฺทโต จาติ
เวทิตฺตพฺพ.

เรื่องนี้ขอเฉลยดังนี้ : ฟังทราบว่าเป็นเพราะความที่ ความแห่งพระคาถาวิไลชานนั้นเป็นมงคล ๑, เพราะแสดงความรู้ที่พระศาสนา มีความงามในเบื้องต้น เป็นต้น ๑, เพราะกำจัดซึ่งอันตรายด้วยการห้ามอุบถะ มีภัย เป็นต้น ๑, และเพราะรวบรวมธรรมที่จะพึงสังวรณาต่อไป ๑.

เอตฺตถา : กสฺมา ปนายํ
วิสุทฺธิมคฺคกถา วตฺตปุพฺพิกา อารทฺธา,
น สตฺถ โณมนาปุพฺพิกาติ ? วุจฺจเต :
วิสุ อสํวณฺณาทิกาวโต. สมฺกฺลวิลาสินี-
อาทโย วยิ ทิ ทิมฺนิกาษาทินิ นายํ
วิสุ สํวณฺณา, น ปกรณฺนคฺรี วา
อภิธมฺมวาทารสมฺตาวตาราติ วยิ.

ในอธิการนี้ อาจารย์ผู้ท้วงกล่าวว่่า : ก็เพราะเหตุไร การกล่าวพระวิสุทธิมรรคนี้ ท่านอาจารย์จึงเริ่มเรื่องราวขึ้นก่อน, มิได้เริ่มการสวดที่พระศาสดาขึ้นก่อนแล้ว ? ข้อนี้ขอเฉลยดังนี้ : เพราะพระวิสุทธิมรรคนี้มิใช่เป็นกถาสังวรณาเฉพาะพระคัมภีร์ เป็นต้น. จริงอยู่ วิสุทธิมรรคกถา

คุณชเนต เอกะหิตานนท์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตาสีเยว ปน สุมงคลวิลาสินีอาทีน
 วิเสสภูตา. เตเนวาท "มชฺเ
วิสุทธิมคโค"^{๑-๒} อถวา โถมนา-
 ปุพพิกาปี จาย กถา น วตฺตปุพพิกา
 วาติ ทฎุพพิ.

นี้ มิใช่เป็นสังวรรณนาเฉพาะพระคัมภีร์แห่ง
 นิกายทั้งหลาย มีที่นิกายเป็นต้น เหมือน
 อย่างอรรถกถาทั้งหลาย มีสุมงคลวิลาสินี
 เป็นต้น, อีกอย่างหนึ่ง มิใช่เป็นภรณ์อื่น
 เหมือนอย่างคัมภีร์ มีอภิธัมมาวตารและ
 สุมตาวตารเป็นต้น. แต่เป็นสังวรรณนา
 พิเศษของอรรถกถาทั้งหลายมีสุมงคลวิลาสินี
 เป็นต้นเหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้แหละ
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "วิสุทธิ-
มรรคเป็นท่ามกลาง" ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง
 พึงเห็นว่าพระวิสุทธิมรรคนี้ เป็นกถาที่เริ่ม
 ต้นด้วยการสัจก็ได้ มิใช่เริ่มต้นด้วยเรื่อง-
 ราวอย่างเดียว.

^๑ สุมงคลวิลาสินีอาทีสุ อารมุกคาถาย.
 สุมงคลวิลาสินี. ๑/๒, ปปญจสุทนี. ๑/๒,
 สारตถปกาสินี. ๑/๒, มโนรตปุรณี.
 ๑/๒.

^๒ อธิสญฺหิ วจัน สมฺพนุธิยมานันํ สิงฺคตฺโถติ
 วุจฺจติ. อมฺหากํ โปราณาจริยมติยา
 ปน ปจฺมาภิริยาวิเสสนนฺติ วุจฺจติ.
 สกฺกฏภาसानุโลเมน ทฺติยาวิภตฺติกมฺปิ
 ภเวยฺย. ตสฺมา วิรุทฺตุนฺติ น มณฺธิตพฺพิ.

คุณชเนศ เอกะหิตานนท์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ติณฺณมฺปิ หิ เนสึ จริมภเว จริงอยู่ การเห็นภัยในสังสารโดยพิเศษใน
 วิเสสโต สัสสารภยิกุขณฺ, ยถาสกํ สีเล ภพสุคท่ายของพระโพธิสัตว์ทั้ง ๓ พวกนั้น,
 ปติฏฺจาย สมถวิปัสสนาหิ^๑ อุตฺตสุกฺกาเปตฺวา และการปฏิบัติโดยการตั้งอยู่ในศีล ตาม
 ตณฺหาชฺญาวิชฺฌนปฺปฏิปตฺติ จ สมานาติ. สมควรแก่ตน ให้สมณะและวิปัสสนาก้าวหน้า
 อถวา "โส อิมิ วิชฺฌเย ชฺฌนุ"ติ ไปสงฆ์คือตัดหาได้ เป็นเรื่องเหมือนกัน
 สาธารณวจเนน สาติสยํ, นิริตฺตสยณฺจ ฉะนี้. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำทั่วไปว่า
 ตณฺหาชฺญาวิชฺฌนํ กหิตฺ. ตตฺถ ยํ "โส อิมิ วิชฺฌเย ชฺฌนุ" ท่านถือเอาการสง
 นิริตฺตสยํ สวาสนปฺปทานตาย. เตน ชฺฌนุคือตัดหาที่ยังมีสิ่งอื่นประ เสริฐยิ่งขึ้นกว่าและที่
 สตฺถุ ปทานสมฺปทา กิตฺติตา โหติ, ประ เสริฐยิ่งขึ้น. ในการสงฆ์ทั้ง ๒ อย่างนั้น
 ตณฺนิมิตฺตฺตา ฅานสมฺปทา จ. ตทฺถเยน ด้วยการสงฆ์ คือตัดหาอันประ เสริฐยิ่งขึ้น
 นานนฺตริยกตาย^๒ อานุกาวสมฺปทาทยโยปิตฺติ. เพราะภาวะคือการละกิเลสพร้อมทั้งวาสนา
 เอวมฺปิ โถมนานปฺพุพิกายํ กถาติ เวทิตพฺพํ. ย่อมเป็นการแสดงถึงปทานสัมปทาของพระ-
 อถวา โถมนานปฺพุพิกา เอวಾಯํ กถาติ ศาสตา, และฅานสัมปทาอันมีปทานสัมปทา
 ทฏฺจพฺพํ, "สพฺพธมฺเมสุ อปฺปฏิทตฺตณฺ- นั้นเป็นเหตุ. ด้วยการสงฆ์คือตัดหาทั้ง ๒
 จาโร"ติอาทินา สตฺถุ โถมนํ ปุรฺกชฺชิตฺวา" ประการนั้น ย่อมเป็นอันแสดงแม้สัมปทา
 สิวณฺณนาย อารทฺตตฺตา. ทั้งหลายมีอานุกาวสัมปทาเป็นต้น เพราะ

^๑ ฉ. สมถวิปัสสนา.

^๒ ส. นนฺตริยกตาย, ม. นานนฺตริยกตาย.

^๓ ฉ. ปุรฺกชฺชิตฺวา.

คุณชเนต เอกะหิตานนท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ความเป็นสัมปทาที่ไม่มีอะไรชี้คั่น ฉะนั้น.
 อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิตพึงทราบว่พระวิสุทธิ-
 มรรคนั้น เป็นการกล่าวที่เริ่มต้นด้วยการ
 สกฺติแม้ด้วยประการฉะนี้. อีกอย่างหนึ่ง
 พึงเห็นว่าพระวิสุทธิมรรคนั้น เป็นการกล่าวที่
 เริ่มต้นด้วยการสกฺติที่เดียว เพราะท่าน-
 อาจารย์เริ่มสังวรณา มุ่งหน้าการสกฺติ
 พระศาสดาด้วยคำเป็นต้นว่า "สพฺพธมฺเมสุ
 อปฺปฏิหตฺตวาจโร" แปลว่า พระผู้มีพระ-
 ภาค ทรงมีการท่องเที่ยวไปแห่งพระญาณ
 ไม่ชักข้องในธรรมทั้งปวง.

สา ปนายิ ยสฺมา ปุจฺจนฺตสฺส อชฺฌาสนยานุรูปิ
 พุยากรณสมตฺตตตาย วิภาวนวเสน ปวตฺติตตา,
 อัจฉินฺณเจตฺติ อัจฉริยสฺส ยทิตฺติ
 สํวณฺณเวทพฺพธมฺมานุกฺคณิ^๑ สํวณฺณารมฺเภ
 สตฺตฺต อภิตฺตวณิ. ตสฺมา อิมินา การณเณ
 เอวเมตฺต โณมนา ปวตฺติตตาติ.

อนึ่ง เพราะการกล่าวพระวิสุทธิมรรคนั้น
 ท่านอาจารย์ คำเนิการแล้วเกี่ยวกับการ
 แสดงความที่พระศาสดา ทรงเป็นผู้สามารถ
 ในการพยากรณ์ ตามสมควรแก่อัธยาศัยของ
 เทวบุตรผู้ทูลถาม, และอันการที่การสกฺติ
 อย่างยิ่ง ซึ่งพระศาสดาในวาระเริ่มการ

^๑ จ. ...นุกฺคณิ.

คุณกนกนาถ บุญวิสุทธิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สังวรณตามความเหมาะสมแก่ธรรมที่จะ
พึงสังวรณานี้ เป็นธรรมเนียมที่ท่าน-
อาจารย์ประพฤติมาแล้ว. เพราะเหตุนี้
ในการกล่าวพระวิสุทธิมรรคนี้ ท่านอาจารย์
ได้ดำเนินการสวดค้อย่างนี้ด้วยเหตุนี้แล.

โถมนการสวด วุจจมานสวด การณ์
อุทธรนุเตน ปจมี วิสสุชชนคาถ์ นิคุชิปิตุวา
ตสสา นิตานใจทนามุเชน ปุจจาคาถ์
สรูปโต จ อตุถโต จ ทสเสตุวา ตสสา
ปุจจาย อวิปริตฺ พุยากรณสมตฺถภาวโชตนิ
ภควโต โถมนิ ปุรกุชิตฺวา^๒ ยถาธิปุเปต-
ธมมส์วณฺณา กตา. เตนาท "สีเล
ปติฏฺจายา"ติอาท. ตตุถ คาทาย อตุโต
ปรโต อาวิภวิสฺสติ.

ท่านอาจารย์ เมื่อจะยกเหตุแห่งอาการสวด
ที่กำลังจะกล่าว จึงตั้งพระคาถาวิสุชนาไว้
ก่อนแล้วแสดงคาถานั้นเป็นปุจจา โดยสรูป
และโดยอรรถ โดยหัวข้อคือการถามต้นเหตุ
แห่งคาถานั้นเป็นปุจจานั้น มุ่งการถวายสวด
พระผู้มีพระภาค ซึ่งส่งลงถึงความเป็น
ผู้ทรงสามารถในการพยากรณ์มิได้วิปริต ต่อ
การปุจจานั้นแล้ว ได้กระทำการสังวรณ
พระธรรมตามที่ประสงค์. ด้วยเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวคำว่า "สีเล
ปติฏฺจาย" เป็นต้น. เนื้อความแห่งพระคาถา
ในพระบาลีนั้น จักมีแจ้งต่อไป.

^๑ ฉ. อวิปริตพยากรณสมตฺถภาวาวโชตนิ.

^๒ ฉ. ปุรกุชิตฺวา.

คุณกนกาถ บัญญัติ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิตฺติอาทิสฺ อิตฺติ อัย อิตฺติ-สทฺโท จะมีวินิจฉัยในคำทั้งหลายมีคำว่า อิตฺติ
 เหตุปรึสมาปนา'ทิปทตฺตวิปริยายปการา'วธา- เป็นต้นต่อไป พุคถึงคำว่า อิตฺติ ก่อน อิตฺติศัพท์
 รณนิตฺตสนาเทอเนกตฺตูปภเวโท. ตถา เส นี้มีอรรถหลายอย่าง เป็นต้นว่ามีอรรถคือ
 "รูปฺตฺติ โช ภิกฺขเว ตสฺมา 'รูปนฺ'ติ เหตุ (แปลว่าเพราะเหตุนั้น) มีอรรถคือ
 วุจฺจติ"ติอาทิสฺ^๑ เหตุมฺหิ อากโต. ปรึสมาปน (แปลว่าตั้งนี้แล) มีอรรถคืออาทิ
 "ตสฺมาตฺติ เม ภิกฺขเว ฌมฺมทายาทา (แปลว่า เป็นต้น) มีอรรถคือปทตฺตวิปริยาย
 ภวถ, มา อามิสฺทายาทา. อตฺถิ เม (เป็นคำแปลเนื้อความเฉพาะบท) มีอรรถ
 ตฺตฺเมหฺสฺ อุนฺกมฺปา 'กฺนฺติ เม สวภา คือปการ (แปลว่าด้วยประการฉะนี้)
 ฌมฺมทายาทา ภเวยฺย, โน อามิสฺ- มีอรรถคืออวธารณะ (ห้ามเนื้อความอื่น)
 ทายาทา'ติ" อาทิสฺ^๒ ปรึสมาปน. "อิตฺติ มีอรรถคืออนิตฺตสนะ (ตัวอย่าง). จริงอย่าง
 วา อิตฺติ เอวรูปา นจฺจกิตฺวาทิตฺตวิสุทฺตสนา นั้น อิตฺติศัพท์นี้มาในอรรถคือเหตุ เช่นในคำ
 ปฏฺวิโรตฺติ" อาทิสฺ^๓ อาทิตฺตฺเถ. เป็นต้นว่า "รูปฺตฺติ โช ภิกฺขเว ตสฺมา
 'รูปนฺ'ติ วุจฺจติ" ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะ
 สลายไปจึงเรียกว่ารูป. มาในอรรถคือ
 ปรึสมาปน เช่นในคำเป็นต้นว่า "ตสฺมาตฺติ
 เม ภิกฺขเว ฌมฺมทายาทา ภวถ, มา อามิสฺ-
 ทายาทา. อตฺถิ เม ตฺตฺเมหฺสฺ อุนฺกมฺปา

^๑ ส. ขนฺธ. ๑๗/๑๐๕.
^๒ ม. มุ. ๑๒/๒๑.
^๓ ที. ส. ๔/๔-๔๕.

คุณกนกนาถ บุญวิสุทฺธิ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

'กีนฺติ เม สาวกา ธรรมทายาทา ภเวยฺยํ,
โน อามิสทายาทา" คุกรภิกษุทั้งหลาย
เพราะเหตุนี้แล พวกเธอจงเป็นธรรม-
ทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาท
ของเราเลย. เรามีความเอ็นดูในพวกเธอ
อยู่ว่า ทำอย่างไรหนอ สาวกทั้งหลายของ
เราจะพึงเป็นธรรมทายาท จะไม่พึงเป็น
อามิสทายาท. มาในอรรถคือ อาทิเช่นใน
คำเป็นต้นว่า "อิติ วา อิติ เอวรูปา
นัจจกิตฺวาทิตฺวิสุทฺทสุสนา ปฏิวีโรโต" ภิกษุ
เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้องประโคม
ดนตรี และการดูการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อ
กุศลเห็นปานนี้ ดังนี้ เป็นต้น.

"மாகณฺธิโยติ தஸ்ச புராஹ்மணஸ்ச மா. இ. அ. ௨௪/௨௨௫-௨௩௦.
สงฺขา สมณฺญา ปณฺตฺตฺติ โวหาโร นามิ ในอรรถคือปทัตถวิปริยาย (คำแปล
นามกมฺมํ นามเชยฺยํ นิรุตฺตฺติ พฺยณฺชนํ เนื้อความเฉพาะบท) เช่นในคำเป็นต้นว่า
อภิลาโป"ติอาทิสฺส ปทตฺถวิปริยาเย. "மாகணฺธิโยதி தஸ்ச புராஹ்மணஸ்ச சங்ஶ
சமண்யா பண்துதி வொஹாரோ நாம் நாமகம்மம்

^๑ ขุ. มหา. ๒๔/๒๒๕-๒๓๐.

นามเชยย์ นีรุติ พุณฺชนํ อภิลาโป" คำว่า
 มากัดหิยะ เป็นเครื่องนับ เป็นที่หมายรู้
 เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร เป็นชื่อ เป็นการ
 ตั้งชื่อ เป็นนามไทย เป็นนิรุติ เป็นพยัญชนะ
 เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น.

"อิติ โข ภิกฺขเว สบฺปฏิภโย พาลो, มาในอรรถคืออุปการ เช่นในคำเป็นต้นว่า
 อปฺปฏิภโย ปณฺธิโต. สอุปฺททโว พาลो, "อิติ โข ภิกฺขเว สบฺปฏิภโย พาลो,
 อนฺุปฺททโว ปณฺธิโต. สอุปฺสกุโก พาลो, อปฺปฏิภโย ปณฺธิโต. สอุปฺททโว พาลอ,
 อนฺุปฺสกุโก ปณฺธิโต"^๑ ปกาเร. อนฺุปฺททโว ปณฺธิโต. สอุปฺสกุโก พาลอ,
 อนฺุปฺสกุโก ปณฺธิโต" แปลว่า กุกรภิกษุทั้ง-
 หลาย ด้วยประการฉะนี้แล คนพาลมีภัย
 เฉพาะหน้า บัณฑิตไม่มีภัยเฉพาะหน้า.
 คนพาลมีอันตราย บัณฑิตไม่มีอันตราย.
 คนพาลมีอุปสรรค บัณฑิตไม่มีอุปสรรค.

"อตุถิ อิทฺปฺจุจฺยา ชรามรณฺติ อิติ มาในอรรถคืออวธารณะ, อธิบายว่า ใน
 ปุฏฺเฐน สตา อานนฺท อตุถิติสฺส วจฺนียํ, ความตกลงใจ เช่นในคำเป็นต้นว่า "อตุถิ
 กิฺปฺจุจฺยา ชรามรณฺติ อิติ เจ วเทยฺย, อิทฺปฺจุจฺยา ชรามรณฺติ อิติ ปุฏฺเฐน สตา

^๑ ม. อ. ๑๔/๑๖๖, อข. ดิก. ๒๐/๑๒๗-๘.

ชาติปัจจุยา ชรามรณติ อัจจุสสุ อานนท อตุถิติสสุ วจนีย, กิปัจจุยา
 วจนียน^๑ "ติอาทิส^๑ อวธารณ; ชรามรณติ อิติ เจ วเทย, ชาติปัจจุยา
 สนนิจุจาเนติ อตุโธ. ชรามรณติ อัจจุสสุ วจนีย" คุกรอานนท

เมื่อเธอถูกถามว่า ชราและมรณะเพราะ
 สิ่งนี้เป็นปัจจัยมีอยู่หรือ เธอจึงตอบว่า มี
 ถ้าเขาถามว่า ชราและมรณะเพราะอะไร
 เป็นปัจจัยจึงมีเล่า เธอจึงตอบว่า ชรา
 และมรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย.

"อตุถิติ โข กัจจาน อยเมโก อนุโต,
 นตุถิติ โข กัจจาน อัย หุติโย อนุโต" ติ-
 อาทิส^๒ นิสฺสเน. อิทาปี นิสฺสเน
 ทฺฐพฺโพ. ปกาเรติปี วตฺตํ วมฺภูเตว.
 ปจโม ปน อิติ-สทฺโท ปริสมาปน
 ทฺฐพฺโพ. หิติ อวธารณ. อิทนติ
 อาสนนปัจจุชวจนัน ยถาธิกตสฺส
 สุตฺตปทสฺส อภิมุขีกรณโต.

มาในอรรถคือนิทัสสนะ เช่นในคำเป็นต้นว่า
 "อตุถิติ โข กัจจาน อยเมโก อนุโต,
 นตุถิติ โข กัจจาน อัย หุติโย อนุโต" แปล
 ว่า คุกรกัจจานะ ส่วนสุค ๑ นี้ว่า มีอยู่
 ส่วนสุคที่ ๒ นี้ว่าไม่มี. แม้ในที่นี้ อธิคัพพ์พึง
 เห็นใช้ในอรรถคือนิทัสสนะ. จะกล่าวแม้ว่า
 ใช้ในอรรถคืออาการ ก็ควรเหมือนกัน. ส่วน
 อธิคัพพ์ตัวแรก พึงเห็นใช้ในอรรถคือ

^๑ ที. มหา. ๑๐/๖๕.

^๒ ส. นิ. ๑๖/๒๑, ส. ขนฺธ. ๑๗/๑๖๕.

ปริสมาปนนะ. กัณฑ์ว่า หิ ใช้ในอรรถคือ
อวธารณะ. บทว่า-อิหิ เป็นคำพูดถึงสิ่งที่
ประจักษ์ในที่ไกล เพราะทำบทพระสูตรตาม
ที่ได้ประสมแล้วไว้เฉพาะหน้า.

วุตฺตฺตฺนฺติ อัย วุตฺต-สทฺโท สอุปฺสกุโก;
อนุปฺสกุโก จ วปฺปนวาปสมึกรณเกโสหารณ-
ชีวิตวุตฺติปมุตฺตภาวปาวจนปวตฺติตอชฺเฌสน-
กณนาทิสฺ ทิสฺสติ. ตถา หิ อัย :

จะอธิบายบทว่า วุตฺต ต่อไป วุตฺต
กัณฑ์นี้มีอุปสัคและไม่มีอุปสัค เห็นใช้ในอรรถ
ทั้งหลายเป็นต้นว่า อรรถคือวปฺปน การ
หว่าน อรรถคือวปสมึกรณ ทำที่หว่านให้
เรียบ อรรถคือเกโสหารณ การปลงผม
อรรถคือชีวิตวุตฺติ การเลี้ยงชีพ อรรถคือ
ปมุตฺตภาว ความหลุดพ้น อรรถคือปาวจน-
ปวตฺติต ให้เป็นไปด้วยความเป็นปาพจน์
อรรถคืออชฺเฌสน การเชื่อเชิญ และอรรถ
คือกณน การกล่าว. จริงอย่างนั้น วุตฺตกัณฑ์
นี้ : มาในอรรถคือ วปฺปน การหว่าน เช่น
ในคำเป็นต้นว่า

"กาโว ตสฺส ปชายนฺติ
เชศฺเต วุตฺติ วิรุหฺติ

บุคฺคโลไม่ประทุษร้ายมิตร โภของ
ผู้น้อย่อมเกิดมาก พืชที่หว่านลงในนา

คุณโกมล ปัตตพงศ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วุดตานัน ผลมสนาติ

โย มิตุตานัน น พุภุติ^๑

อาทิสฺ วูปเน อากโต.

"โน จ โข ปฏิวุดต^๒น"ติอาทิสฺ

อฏฐนตกาทีหิ วาปสมิกรณ.

"กาปทีโก^๓ มาณโว ททโร วุดตสีโร"ติ-

อาทิสฺ^๔ เกโสหารณ.

ย้อมงอกงาม ผู้ยื่นย้อมบริโภคนผลของ

พืชที่หวานแล้ว.

มาในอรรถคือวาปสมิกรณ กระทำที่หวานให้
เรียบ ด้วยวัตถุทั้งหลายมีคราดซึ่งมีแปดซี่
เป็นต้น เช่นในประโยคเป็นต้นว่า "โน จ
โข ปฏิวุดต" แต่ยังไม่ได้กลบเจ้าคะ.

มาในอรรถคือเกโสหารณ ปลงผม เช่นใน
ประโยคเป็นต้นว่า "กาปทีโก มาณโว
ททโร วุดตสีโร" กาปติกมาณพยังเป็นเด็ก
ปลงผมแล้ว.

^๑ ขุ. ขา. ๒๘/๑๕๕.

^๒ วิ. มหาวินย. ๑/๒๘๓.

^๓ ฉ. กาศฎีก.

^๔ ม. ม. ๑๓/๕๔๘.

คุณโกมล ปัตตพงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มนุสยปที กิตติ ปวตุตติ สมิหิตี" ในปัจจุบันนี้
 บหมนตฺของเก้าที่พวกพราหมณ์เหล่าใด ชับ
 ตาม ให้เป็นไปด้วยความเป็นปาพจน์
 รวบรวมไว้.

โลกเ ปน "วตุโต คุโณ วตุโต
 ปารายโน"ติอาทิสฺ อชฺฌเนสเน.

แต่ในโลกโวหาร วตุตคัพทมาในอรรถคือ
 อชฺฌเนสเน เชื่อเชิญ เช่นในคำว่า "วตุโต
 คุโณ ผู้ทรงคุณเขาเชื่อเชิญแล้ว วตุโต
 ปารายโน ผู้ถึงจุดหมาย(ถึงฝั่ง) เขาเชื่อ-
 เชิญแล้ว" ดังนี้เป็นต้น.

"วตุตติ โข ปเนตติ ภควตา 'ธมฺมทายาทา
 เม ภิกฺขเว ภวถ มา อามิสฺทายาทา'ติ"
 อาทิสฺ กถเน.

มาในอรรถคือ กถเน กล่าวเช่นในคำว่า
 "วตุตติ โข ปเนตติ ภควตา 'ธมฺมทายาทา เม
 ภิกฺขเว ภวถ มา อามิสฺทายาทา" ก็พระผู้มี
 พระภาคได้ตรัสคำนี้ไว้ว่า คุณภิกษุทั้งหลาย
 เธอทั้งหลาย จงเป็นธรรมทายาทของเรา
 อย่าเป็นอามิสทายาทเลยดังนี้เป็นต้น.

อิธปิ กถเน เอว ทฏฺฐพฺโพ. ตสฺมา แม้นั้น วตุตคัพทพิงเห็นใช้ในอรรถคือ
 "อิติ หิ เอวเมว อิหิ สุตฺตํ เทสิคนฺ"ติ กถเน (กล่าว)นั่นเอง. เพราะเหตุนี้ท่าน=

^๑ ม. ม. ๑๒/๒๒.

ยถานิกขิตฺตํ กถํ เทสิตภาเวน นิตฺสเสติ.
ตสฺสา วา เทสิตาการํ อวธาเรติ.

อาจารย์ จึงแสดงไขคาถาตามที่ยกขึ้นโดย
ความเป็นคาถาที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดง
แล้วว่า "พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรง
แสดงแล้วดังนี้แหละ ก็อย่างนั้นเท่านั้น".
หรือ ย่อมห้ามอาการที่พระผู้มีพระภาคทรง
แสดงแล้วแห่งกาถานั้น.

กสฺมาติ เหตุ^๑มฺหิ นิสฺสํกํ. ปนาติ
วจนาลงฺการมตฺตํ. อุกฺเขนาปี การณํ
ปุจฺจติ. เอตนฺติ ยถาวุตฺตํ สุตฺตปทํ
ปุจฺจามสฺติ. วุตตฺนฺติ ปุจฺจณานิมิตฺตํ.
ตทตฺถสฺส อตฺตโน พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมานตํ
อุปาทาย "อิท^๑นฺ"ติ วตฺวา ปุน ภควตา
ภาสิตาการํ สนฺธาย "เอต^๑นฺ"ติ วุตฺตํ.
สกลเลน ปนาเนน วจเนน เทสนาย
นิทานํ โจทิตํ^๑ โทติ. ปรโต^๒ ตสฺสา
เทสกเทสกาลปฏิภูคาทเก วิภาเวตุ
"ภควนฺตํ กิรา"ติอาทิ วุตฺตํ.

บทว่า กสฺมา เป็นปัญจมีวิภัตติลงใน
อรรถคือเหตุ. ศัพท์ว่า ปนา เป็นเพียงวจนา-
ลังการ. ด้วยบททั้ง ๒ ท่านอาจารย์ย่อมถาม
เหตุ. บทว่า เอต ท่านอาจารย์ระบุบท
พระสูตรตามที่กล่าวแล้ว. บทว่า วุตตํ เป็น
นิमितแห่งคำถาม. ท่านอาจารย์อาศัยความที่
เนื้อความนั้น เปลี่ยนแปลงไปในความรู้ของ
ตน กล่าวว่ "อิท^๑" ตั้งแล้วกล่าวอีกว่า
"เอต^๑" หมายถึงเอาอาการที่พระผู้มีพระภาค
ตรัส. ก็ด้วยคำทั้งหมดนี้ ย่อมเป็นอันท่าน-
อาจารย์ถามถึงเหตุแห่งเทศนา เพราะ

^๑ ฉ. โชติตี.

^๒ ม. ยโต.

คุณโกมล ปัตตพงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กล่าวคำว่า "ภควนต์ กิร" เป็นต้นไว้เพื่อ
จะยังผู้แสดงสถานที่ กาล และผู้รับเทศนานั้น
ให้แจ่มแจ้ง.

ตตถ กิราติ อนุสฺสวณฺญ เจ นิปาโต. เตน
วฺจฺจมา นตฺตสฺส อนฺนุสฺสยฺยมา นํ ทีเปติ.
รตฺติภา เคติ รตฺติยา เอกสฺมี โกฏฺจา เส,
มชฺฉิมยา เมติ อติปาโย. เวสฺสวณาทโย
วีย อปากฺกานาม เชยฺยตฺตา อณฺตโร เทโว
เอว เทวปฺตโต. สํสยสฺมกฺขาทตฺถนฺติ
วิจิจฺฉา สฺลลสฺมทฺตรณฺตํ ปฺจฺฉติ โยชนา.
"สํสยสฺมกฺขาทตฺถนฺ" ติ จ อิมินา ปณฺจสุ
ปฺจฺฉา สุ อัย วิมฺติจฺเฉทนา ปฺจฺฉา ติ
ทสฺเสติ.

ในบรรดาคำเหล่านั้น ศัพท์ว่า กิร เป็น
นิบาตลงในอรรถคืออนุสสวณะ (ได้ยินได้ฟัง
มา). ด้วยศัพท์ว่า กิร นั้น ท่านอาจารย์ยอม
แสดงความรู้ที่เนื้อความที่กำลังกล่าวอยู่ เป็น
เนื้อความที่ได้ฟังตาม ๆ กันมา. บทว่า
รตฺติภา เค ความว่า ในส่วนหนึ่งแห่งราตรี,
อธิบายว่า ในมัชฌิมยาม. เทวะ นั้นเอง
ชื่อว่า เทวปฺตร ชื่อว่า ตนใดตนหนึ่ง
เพราะมิได้มีชื่อปรากฏ เหมือนอย่างท้าว-
เวสสวัณ เป็นต้น. คำว่า เพื่อถอนความสงสัย
มีคำประกอบว่า ได้ทูลถามเพื่อรื้อถอนลูกศร
คือวิจิจฉา. อนึ่ง ด้วยคำว่า "เพื่อถอน
ความสงสัย" นี้ ท่านอาจารย์ยอมแสดงว่า
บรรดาคำปฺจฉา ๕ อย่าง คำทูลถามนี้เป็น
วิมฺติเฉทนาปฺจฉา (คือเป็นปฺจฉาคัดความ
สงสัย).

คุณโกมล ปัตตพงศ์

สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เขน อตุเถน ตณหา "ชฎา"ติ วุตตะตา,
คเมว อตุถิ หสเสศฺ "ชาลินียา"ติอาทิ
วุตฺติ. ส่า หิ อญฺสตตณหาวิจริตฺตปฺเภโท
อตุตโน อวยวญฺโตะ เอว ชาโล เอติสฺสา
อตุถิติ "ชาลินี"ติ วุจฺจติ.

ตณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ชฎา" ด้วย
อรรถใด, เพื่อจะแสดงอรรถนั้นนั่นแหละ
ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "ชาลินียา" มี
ช่าย เป็นต้น. จริงอยู่ ตณหานั้นตรัสเรียกว่า
"ชาลินี" เพราะอรรถว่า มีช่ายซึ่งเป็น
อวัยวะของตณนั้นแหละ มีประเภทเป็นตณหา
วิจิริตร้อยแปด.

อิทานิสฺสา ชฎากาเรน ปวตฺติ
หสเสศฺ "สา หิ"ติอาทิ วุตฺติ. ตตฺถ
รูปาทีสุ อารมฺมณฺเฐสุติ ตสฺสา
ปวตฺติญฺจานมาท, รูปาทิจฟารมฺมณ-
วินิมุตฺตสฺส ตณหาวิสยสฺส อภาวโตะ.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงความเป็นไปโดย
อาการเป็นชฎาแห่งตณหานั้น ท่านอาจารย์จึง
กล่าวคำว่า "จริงอยู่ ตณหานั้น" ดังนี้
เป็นต้น. ในบรรดาคำเหล่านั้นท่านอาจารย์
กล่าวถึงสถานที่เป็นไปแห่งตณหานั้นว่า ใน
อารมณ์ทั้งหลายมีรูป เป็นต้น เพราะตณหา-
วิสัยพ้นจากอารมณ์ ๖ มีรูป เป็นต้นไม่มี.

เหตุชฺฐปริยวเสนาติ กทาจิ รูปารมฺมณ
กทาจิ ยาว ธมฺมารมฺมณ กทาจิ
ธมฺมารมฺมณ กทาจิ ยาว รูปารมฺมณ
เฮว เหตุชา; อฺปริ จ ปวตฺติวเสน.
เทศนาทุกฺกเมน เจตฺถ เหตุชฺฐปริยตา

คำว่า ด้วยอำนาจเป็นไปในเบื้องต่ำและ
เบื้องสูง ความว่า ด้วยอำนาจความเป็นไป
ในเบื้องต่ำและเบื้องสูง อย่างนี้ คือ บาง-
คราวเป็นไปในรูปารมณ บางคราวเป็นไป
จนถึงธรรมารมณ บางคราวเป็นไปใน

คุณโกมล ปัตตพงศ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทฤษฎี. กทาจิ กามภเว กทาจิ ธรรมารมณฺ์ บางคราวเป็นไปจนถึงใน
 รูปภเว กทาจิ อรูปภเว กทาจิ วา รูปารมณฺ์. ก็ในที่นี้ ฟังเห็นความที่ตัดหา
 อรูปภเว ๆ เปฯ กทาจิ กามภเวติ เป็นไปในเบื้องต่ำและเบื้องสูง ตามลำดับ
 เอมมุเปตฺถ^๑ เหฏฺฐุปริยวเสน ปวตฺติ เทศนา. ฟังทราบความเป็นไปด้วยอำนาจ
 เวทิตฺตพฺพา. เป็นไปในเบื้องต่ำและเบื้องสูงในค่านี้นี้ แม้
 อย่างนี้ว่า บางคราวเป็นไปในกามภพ
 บางคราวเป็นไปในรูปภพ บางคราวเป็นไป
 ในอรูปภพ หรือบางคราวเป็นไปในอรูปภพ
 ๆลฯ บางคราวเป็นไปในกามภพ.

สพฺพสงฺขารานํ ขณฺเ ขณฺเ ภิชฺชชนสภาวตฺตทา ความเกิดขึ้นแล้ว ๆ เล่า ๆ ชื่อว่าความ
 อปฺราปรูปฺปตฺติ เอตฺถ สํสึพฺพนนฺติ อาท เกี่ยวพันไว้ในภพนี้ เพราะสังขารทั้งปวงมี
 "ปฺนปฺปนํ อปฺปชชนโต"ติ. "สํสึพฺพ- ความแตกไปเป็นสภาพทุก ๆ ขณะ เหตุฉะนั้น
 นฺนฺจเณนา"ติ อิทํ เยน สมฺพนฺนฺเชน ชฎา ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะเกิดขึ้น
 วิทยาติ ชฎาติ ชฎาตณฺฺหนํ อูปฺมุขเมยฺยตา บ่อย ๆ". คำว่า "ด้วยอรรถว่าเกี่ยวพัน
 ตํทสฺสนํ. ไว้" นี้ เป็นคำแสดงความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุ
 ให้ชฎากับตัดหา เป็นคำอุปมาและอุปไมยว่า
 ตัดหาชื่อว่าชฎา เพราะอรรถว่าเป็นจุจชฎา.

^๑ ฉ. เอมเมตฺถ.

อัย เหตุถ อตุโธ : ยถา ชาลโน
 เวศุมพสุส สาขา, โภสสณฺจยาทโย จ
 อตุตนา อตุตโน อวยเวหิ สํสิพพิตา
 วินุทธา "ชฎา"ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ ตณฺหาปี
 สํสิพพนสภาวเณชาติ, "สํสิพพิทฎฺเณนา"ติ
 วา ปาโร, อตุตนาเว อตุตโน
 สํสิพพิทภาวเณชาติ อตุโธ. อัย หิ ตณฺหา
 โภสการกิมิ วีย อตุตนาเว อตุตนาวมุปี
 สํสิพพนตี ปวตฺตติ. เตนาท ภควา
 "รูปตณฺหา โลเก ปียรูปํ สาครูปํ,
 เอตฺถเสสา ตณฺหา อุมฺปชฺชมานา อุมฺปชฺชติ,
 เอตฺถ นีวีสมานา นีวีสตี"ติอาที?

ก็ในคำนี้มีเนื้อความดังนี้ : กิ่งแห่งกอไผ่อัน
 มีชายและรังไหมเป็นต้น ถูกตนเองเกี่ยวพัน
 ก็รู้รัดไว้ด้วยอวัยวะของตน จึงเรียกว่า
 "ชฎ" ฉันทิ, แม้ตัดหากก็ตรัสเรียกว่า ชฎ
 ด้วยสภาพคือความเกี่ยวพันไว้ เหมือนฉันทิ
 อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า "สํสิพพิทฎฺเณนา" มี
 ความว่า ด้วยภาวะที่ตนถูกตนนั้นแหละ
 เกี่ยวพันไว้. จริงอยู่ ตณฺหานี้เปรียบเหมือน
 กับตัวไหม ย่อมเป็นไปเกี่ยวพันแม้นตนด้วยตน
 นั้นแหละ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง
 ตรัสว่า "รูปตณฺหา เป็นที่รักที่เจริญใจใน
 โลก ตณฺหานี้ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นในที่
 เมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในที่" ดังนี้ เป็นต้น.

อิมเ สตุตา "มม อิทนุ"ติ ปริกฺคหิตํ
 วตฺถุ อตุตนิพฺพิเสสํ มณฺณมานา อพฺภนฺตริมิ
 กโรนฺติ. อพฺภนฺตรฎฺเณโร จ อนฺโตสทฺโทคฺติ
 สกปริกฺขาเร อุมฺปชฺชมานาปี ตณฺหา

สัตว์เหล่านี้เมื่อสำคัญวัตถุที่หวังแทนว่า "นี้
 ของเรา" มิให้เป็นของต่างไปจากตน ย่อม
 กระทำให้อยู่ภายใน. ก็ อนฺโต ศัพท์มีอรรถ
 ว่า ภายใน เพราะเหตุนี้ ตณฺหาแม้เกิดขึ้น

ม. ม. ๑๒/๑๒๐, ที. มหา. ๑๐/๑๔๔, อภ. วิ. ๓๔/๑๓๕.

๑ ม. ม. ๑๒/๑๒๐, ที. มหา. ๑๐/๑๔๔,
 อภ. วิ. ๓๔/๑๓๕.

คุณชานน ปริศฺขนิษฐ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"อนโตชฎา"^๑ติ วุตฺตา. ปพฺพชิตฺสฺส ในบริวารของตน ท่านเรียกว่า "ชฎ
ปตฺตาทิ, คหฺมฺมฺจฺสฺส หตฺถิอาทิ ภายใน". บริวารของตนสำหรับบรรพชิตมี
สกปรกฺขารโ. บาตรเป็นต้น สำหรับคฤหัสถ์มีข้างเป็นต้น.

"อตุตฺตา"^๑ติ ภาวติ เอตฺถ อภินาโนติ^๑ ชื่อว่า อตุตฺตา เพราะมีความหมาย
อตุตฺตาโว, อุปาทานกฺขนฺธปณฺจกํ. ว่าเป็นที่มีอยู่แห่งชื่อว่า "อตุตฺตา" ได้แก่
สรีรณฺติ เกจิ. มม อตุตฺตาโว สุนฺทโร, อุปาทานชฺนฺธ ๕. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
อสุกฺสฺส วิย มม อตุตฺตาโว ภาเวยฺยาติ ได้แก่ สรีระ. ฟังทราบอาการเกิดขึ้นแห่ง
วา อาทินา สกอตฺตภาวาที่สุ คณฺหาय คัดหาในอตุตฺตาของตนเป็นต้น โดยนัยมีอาทิ
อุปฺปชฺชนาภาโร เวทิตฺพฺโพ. อตุตฺตโน ว่าเป็นที่ชื่ออตุตฺตาของเราฟังเป็นอตุตฺตาที่ดี หรือ
จกฺขาทินิ อชฺฌตฺติกายตนานิ. ว่าเป็นที่ชื่ออตุตฺตาของเราฟังเป็นเหมือนของบุคคล
โน้น. आयตนะทั้งหลายมีจักขุเป็นต้นของตน
ชื่อว่า อายตนะภายใน.

อตุตฺตโน, ปเรสฺสจฺจ รูปาที่นิ พาหิรายตนานิ. आयตนะทั้งหลายมีรูปเป็นต้นของตนและของ
ปเรสฺสิ สพฺพานิ วา, สปรสฺนฺตติปริยา- คนเหล่านี้ ชื่อว่า อายตนะภายนอก. อีก
ปนฺนानิ วา จกฺขาทินิ อชฺฌตฺติกายตนานิ. อย่างหนึ่ง आयตนะทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น
ตถา รูปาที่นิ พาหิรายตนานิ. ทั้งหมดของคนเหล่านี้ หรือที่นับเนื่องด้วย
ปริตฺตมฺหคฺคตภาเวสฺสุ ปวตฺตฺติยาปิ คณฺหาय สันตติของตนและคนอื่น ชื่อว่า อายตนะ
อนโตชฎาพิชฎาภาโว เวทิตฺพฺโพ. ภายใน. आयตนะทั้งหลายมีรูปเป็นต้น

^๑ ฉ. อภินาโนติ.

เหมือนอย่างนี้ ชื่อว่า อายตนะภายนอก.
 ฟังทราบความที่ตัดหาเป็นขุฎภายใน และขุฎ
ภายนอก แม้เพราะความเป็นไปในกามา-
 วจรภาพและมหัตตภาพ.

กามภโว หิ กสฺสจิปิ กิเลสฺสฺส จริงอยู่กามภพไม่ผันแม้อย่างไรเลย เพราะ
 อวิกุขมฺภิตตฺตา กถฺจิปิ อวิมุคฺโต ยังข่มไม่ได้ซึ่งกิเลสแม้ไร ๆ เป็นปัจจัย
 อชฺชตฺตคฺคกฺทสฺส วิเสสฺปจฺจโยติ พิเศษแห่งการยึดถือภายใน เหตุนั้น ท่านจึง
 "อชฺชตฺตํ, อนฺโต"ติ จ วุจฺจติ. เรียกว่า "อชฺชตฺตํ และว่า อนฺโต" แปลว่า
 ตพฺพิปริยายโต รูปารูปภโว "พหิทฺธา, ภายใน. รูปภพและอรูปภพ ท่านเรียกว่า
 พหิ"ติ จ. "พหิทฺธา และว่า พหิ" แปลว่า ภายนอก
 โดยปริยายต่างจากกามภพนั้น.

เตนาท ภควา "อชฺชตฺตสฺโยชโน ปุคฺคโล, ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
 พหิทฺธาสฺโยชโน ปุคฺคโล"ติ? วิสยภเวทน, "บุคคลมีสังโยชน์ภายใน ๑ บุคคลมีสังโยชน์
 ปวตฺติอาการภเวทน จ อเนกภเวทนิมนฺนํ ภายนอก ๑" ดังนี้. ท่านอาจารย์ถือเอา
 ตณฺหํ ชฎาภาวสามณฺเณน เอกนฺติ ตัดหาแม้ต่างโดยประเพณีใช้น้อย โดย
 กเหตุวา "ตาย เอว อุปปชฺชมานาย ความต่างแห่งวิสัย และโดยความต่างแห่ง
ชฎายา"ติ วุคฺตํ. อาการเป็นไปว่า เป็นอย่างเดียวโดยความ

^๑ อง. ทุก. ๒๐/๘๑.

คุณอุไรวรรณ อินทรทัต และหลาน ๆ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สา ปน "ปชา"ติ วุคตสตุตสนุตามปริยา-
 ปนนา เอว หุควา ปุนปุณฺนี ตํ ชฏฺเณติ
 วินทุณฺตี^๑ ปวคตตีติ อาห "ชฏาย ชฏิตา
ปชา"ติ.

ตถา หิ ปรมตฺตโต ยทปิ อวยวพฺยติเรเกณ
 สมุททาโย นคฺติ, เอกเทโส ปน สมุททาโย
 นาม น โหตีติ อวยวโต สมุททายํ ภินฺนํ
 กตฺวา อูปมฺพเมยฺยํ หสฺสเนโต "ยถา
นาม เวฬุชฏาที่หิ ฯเปฯ สสิพพิตา"ติ
 อาห. อิมํ ชฏฺเณติ สมฺพนฺโต. คีสุ ธาตุสุ
 เอกมฺปิ อเสเสตฺวา สสิพฺพนเณ เตธาตุกั
ชฏฺเณตฺวา จิตํ.

เป็นชฎเสมอกัน จึงกล่าวว่า "อันชฎซึ่ง
เกิดขึ้นอยู่อย่างนั้นนั้น" ดังนี้.

ก็ตักทานั้นเป็นธรรมชาตินับเนื่องด้วยสันดาน
 ของสัตว์ที่ตรัสไว้ว่า "ประชา" นั้นเอง
 เกี่ยวพัน คือรังรัดหมู่สัตว์นั้นเป็นไปบ่อย ๆ
 เหตุนั้น จึงตรัสว่า "ประชาถูกชฎเกี่ยวพัน
ไว้" ดังนี้.

จริงอย่างนั้น ว่าโดยปรมาภิไธย ความรวม
 ย่อมไม่มีโดยการเว้นจากความย่อย แม้
 โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ส่วนย่อยส่วนเดียว
 ก็ไม่ชื่อว่าเป็นความรวม เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงคำอุปมา และ
 อุปไมย ทำความรวมให้แยกจากความย่อย
 จึงกล่าวว่า "รุกขชาติทั้งหลายมีต้นไผ่
เป็นต้น ถูกชฎแห่งไผ่เป็นต้นเกี่ยวพันไว้ ชื่อ
จันใด ประชากล่าวคือหมู่สัตว์นั้นทั้งหมด ก็ถูก
ชฎ คือตักทาเกี่ยวพันคือรังรัด อธิบายว่า
ประสาณไว้ เหมือนจันนั้น". สัมพันธ์ความ

^๑ ฉ. วินนุณฺตี.

ว่า อิมิ ชฏ. ความว่า ซึ่งชฏนั้นอันเกี่ยวพัน
หมุ่สัตว์ซึ่งอยู่ในธาตทั้ง ๓ ตั้งอยู่ด้วยการ
 ประสานไว้ไม่ให้เหลือแม้ธาตุเดียว ใน
 บรรดาธาตทั้ง ๓.

เตนสฺสา มหาวิสยติ, วิชฺฌนสฺส จ ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวความที่
 สุกฺกกรสภาวมาห^๑ "วิชฺฌนุ^๑ โภ^๑ ตัณหานั้นเป็นธรรมชาติมีวิสัยใหญ่ และความ
สมตฺโถ"ติ อิมินา "วิชฺฌเย"ติ ปท^๑ ที่การสางเป็นสิ่งที่ทำได้แสนยาก. ด้วย
 สตฺตือตฺถ^๑, น วิธิตฺถิตฺถนฺตฺติ ทสฺเสติ. คำว่า "ใครสามารถจะสางได้" นี้ ท่าน-
 อาจารย์ย่อมแสดงว่า บทว่า "วิชฺฌเย"
 เป็นบทมีสติ (ความสามารถ) เป็นอรรถ
 มิใช่มีวิธิต (การกระทำ) เป็นต้นเป็นอรรถ.

เอว^๑ "อนฺโตชฺฎา"ติอาทินา ปฏฺฐโจ เชื่อมความว่า ก็พระผู้มีพระภาคผู้อัน
 ปน อสฺส เทวปุตฺตสฺส อิมิ คาถมาทาติ เทวบุตรทูลถามด้วยคำว่า "อนฺโตชฺฎา" ชฏ
 สมฺพนฺโธ. "เอทิสฺส อิมิ ปณฺหิ ภาภายในเป็นต้นอย่างนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้
 วิสฺสชฺเชยฺยา"ติ สตฺถาริ คุณฺโต ทสฺเสนฺโต แก่เทวบุตรนั้น. ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดง
"สพฺพธมฺเมสฺ" อฺปฺปฏิทตฺตวาณจาโร"ติ- พระศาสดาโดยพระคุณว่า "พระผู้มีพระภาค
 อาทิมาท. ตคฺถ สพฺพธมฺเมสฺติ เช่นนี้แหละ ฟังวิสัยนาปัญหานี้ได้" จึง

^๑ ฉ. สุกฺกกรสภาวมาห.

คุณทองสุข ฤกษ์สำเร็จ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อติตาทิเภททินุเนสสุ สพุเพสุ เณยย-
ธมฺเมสุ.

กล่าวคำว่า "ผู้มีความท่องเที่ยวไปแห่ง
พระญาณไม่มีอะไรขัดขวางในธรรมทั้งปวง"
ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
ในธรรมทั้งปวง คือในไฉยธรรมทั้งหลาย
ทั้งปวง อันต่างโดยประ เภทมีอติต เป็นต้น.

อปปุทธิทตฺตญาณจโรติ อนวเสสเสณยยา-
วรณฺนูปหาเนน นิสฺสงฺกจจารตฺตา น
วิทตฺตญาณปวตฺติโก. เอเตน ตีสฺส กาลेषฺ
อปปุทธิทตฺตญาณตาวิภาวเนน อาทิตฺ
ติณฺณํ อาเวณิกธมฺมานํ กทฺเณเนว
ตเทกลกฺขณตฺตาย ตทวินาภาวโต จ
ภควโต เสสาเวณิกธมฺมานมฺปิ กทิตฺภาโว
เวทิตฺพุโพ.

คำว่า มีความท่องเที่ยวไปแห่งพระญาณไม่มี
อะไรขัดขวาง ความว่า มีความเป็นไปแห่ง
พระญาณไม่มีอะไรจำกัด เพราะมีความ
ท่องเที่ยวไป ไม่ขัดข้องด้วยการละเสียซึ่ง
ความกางกั้นไฉยธรรมมิได้มีส่วนเหลือ. ด้วย
คำนี้ ฟังทราบที่ท่านอาจารย์ถือเอาแม้
ธรรมพิเศษที่เหลือ ของพระผู้มีพระภาคไว้
ด้วย เพราะมีลักษณะเป็นอันเดียวกันกับญาณ
นั้นด้วยการถือเอาธรรมพิเศษ ๓ ข้างต้น
โดยการแสดงความรู้ที่พระผู้มีพระภาคมีพระ-
ญาณไม่ขัดขวางในกาลทั้ง ๓ และเพราะ
ไม่พราวจากญาณอันไม่ขัดขวางนั้น ธรรม
พิเศษจึงจะมีได้.

คุณทองสุข ฤกษ์สำเร็จ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทิพฺพนฺติ กามกฺุณาทีหิ กิพฺนฺติ ลพฺนฺติ เตสุ ชื่อว่า เทพ เพราะมีความหมายว่า เล่น
 าวา วิหรนฺติ, วิชยสมตฺตตฺตโยเคน คือ สนุกสนาน ร่าเริง ด้วยกามคุณเป็นต้น
 ปจฺจตฺติเก วิเชตุํ อิจฺจนฺติ, หรืออยู่ในกามคุณเป็นต้นเหล่านั้น, เพราะมี
 อิสฺสรียธนาทิสฺสการทานกฺุณฺณํ, ตนฺตํ ความหมายว่า บรรารณาเพื่อชยชนะข้าศึก
 อตฺตานุสาสนญฺจ กโรนฺตา โวหรนฺติ, ทั้งหลายด้วยความเป็นผู้สามารถในการชนะ
 ปุณฺณาทิสฺสโยคานุภาวปฺตฺตตาย ชุตฺติยา ได้เค็ดขาด, เพราะมีความหมายว่า กล่าว
 โชตฺนฺติ, ยถาธิปฺเปตญฺจ วิสยํ กระทำการรับทานคือสักการะมีอิสริยะ และ
 อปฺปฏฺิมาเตน กจฺจนฺติ, ยถิจฺจิตฺตนิปฺผาทเน ทรัพย์เป็นต้น และอำนวยประโยชน์นั้น ๆ
 จ สกฺโกณฺตฺติ เทวา. เพราะมีความหมายว่า รุ่งเรืองด้วยความ
 รุ่งเรืองอันถึงอาณาภาตด้วยการประกอบด้วย
 บุญพิเศษ เพราะมีความหมายว่า ไปสู่วิสัย
 ตามที่ประสงค์โดยไม่ขัดข้อง และสามารถ
 ในอันยังวิสัยตามที่ประสงค์ให้สำเร็จ.

อถวา เทวณียา ตํตฺพฺยสนนิจฺจรณตฺติเกหิ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เทพ เพราะมีความ
 สรณํ ปฺรายนนฺติ กมนียา, อภิจฺจวณียา^(๑) หมายว่า อันบุคคลผู้มีความต้องการจะออก
 โสภาวิเสสโยเคน กมนียาติ วา เทวา. จากความพินาศนั้น ๆ พึงไปหา ก็พึงถึงว่า
 เป็นสฺรณะ คือเป็นที่ไปในเบื้องหน้า หรือ
 เพราะมีความหมายว่า ควรชมเชยอย่างยิ่ง

^๑ ฉ. ( ) เอตฺตฺนฺตฺเร วาติ-สทฺโท ทิสฺสติ.

คุณทองสุข ฤกษ์สำเร็จ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หรือเพราะมีความหมายว่า ควรใคร่ด้วย
ความประกอบด้วยความงามวิเศษ.

เต ศิวธา สมมุติเทวา อุปปตฺติเทวา
วิสุทธิเทวาติ.

เทพเหล่านั้นมี ๓ จำพวก ก็คือ สมมุติเทพ ๑
อุปปตฺติเทพ ๑ วิสุทธิเทพ ๑.

ภควา ปน นิริตีสาย อภินวากีฬาย
อุตฺตเมหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ
สปรสนฺตํคตปณฺจวิธมารวิชัยจฺฉานิปุคฺคตฺติยา
จิตฺติสฺสรียสฺสคฺคณาหิสมฺมาปฏฺิพฺตฺติอ เวจฺจบุ-
ปสาทสกุการทานคฺคทณฺสงฺขาเตน, ฌมฺม-
สภาวบุคฺคลชฺฌาสนานูรูปานุสาสนีสงฺขาเตน
จ โวหาราติสฺเยน ปรมาย ปณฺญา-
สรีรฺปภาสงฺขาตาย ชฺชุตฺติยา, อนนฺด-
สาธาธณาย ฌานสรีรคฺคตฺติยา, มารวิชัยสพฺพ-
สพฺพณฺณคฺคณฺปรหิตนิปุคฺคาทเนสุ อุปฺปฏิทตฺตาย
สคฺคตฺติยา จ สมฺนนาคคฺคตฺตา สเทเวเกน
โลเกน "สรณฺ"ติ กมนีโย, อภิตฺถวณีโย,
ภคฺคิวิเสน กมนีโย จ สพฺเพ เทเว^๑

ก็พระผู้มีพระภาคทรงเป็นเทพผู้ประเสริฐสุด
คือ สูงสุดของเทพเหล่านั้น เพราะความที่
พระองค์ ทรงดำรงครอบงำเทพเหล่านั้นทั้ง-
หมดด้วยพระคุณเหล่านั้น ด้วยการเล่นอภิัญญา
กีฬาอันประเสริฐยิ่ง ด้วยการอยู่คือทิพยวิหาร
พรหมวิหาร และอริยวิหารอันสูงสุดด้วย
การกล่าวอย่างวิเศษ กล่าวคือการรับทาน
คือสักการะด้วยความเลื่อมใส ไม่ทวันไหว
ในสัมมาปฏิบัติมีอริยะแห่งพระทัยและทรัพย์
๑ ประการเป็นต้น ในเพราะความสำเร็จ
แห่งความปรารถนาในการชนะเค็ดชาค ซึ่ง
มาร ๕ ประการอันอยู่ในสันดานของตนและ
ผู้อื่น และกล่าวคือพระอนุสาสนี อันสมควร

^๑ ฉ. สพฺเพ เต เทเว.

คุณประสาน-คุณบุศรา-คุณศุภฎี จันทราธรรกฤ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เตหิ กุณเธิ อภิภูย จิตตฺตา เตสึ เทวานํ
เสฏฺโฐ อุตฺตโม เทโวติ เทเวเทโว.

แก่สภาวะแห่งธรรม และอภัยภัยแห่งบุคคล
ด้วยความปลอดภัย กล่าวคือ รัศมีคือพระ-
ปัญญาและรัศมีแห่งพระสรীরอันเยี่ยม โดยที่
พระองค์ อันโลกพร้อมทั้งเทวดาควรถึงว่า
"เป็นสรณะ" ควรชมเชยอย่างยิ่ง และควร
ใคร่ด้วยอำนาจความศักดิ์ เพราะความที่
พระองค์ ทรงประกอบด้วยการไปแห่งพระ-
ญาณและพระสรীরอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น และ
ด้วยความสามารถอันไม่ชักขวาง ในอันชนะ
มาร คุณแห่งพระสัพพัญญูทั้งปวง และยัง
ประโยชน์แก่อกุศลผู้อื่นให้สำเร็จ เพราะเหตุ
นั้น จึงทรงพระนามว่า เทเวเทโว แปลว่า
เป็นเทพประเสริฐสุดของเทพ.

สพฺพเทเวหิ ปุชฺณียตโร เทโวติ วา,
วิสุทฺธิเทวภาวสุสฺส วา สพฺพพญฺญุกุณา-
ลงฺการสุสฺส วา อธิจิตตฺตา อญฺเณสึ เทวานํ
อคิสมฺเบ เทโวติ เทเวเทโว.

อีกอย่างหนึ่ง ทรงเป็นเทพผู้อันเทพทั้งปวง
ทั้งหลายพึงบูชายิ่ง เหตุนี้ จึงทรงพระนาม
ว่า เทเวเทโว แปลว่า เป็นเทพอันเทพบูชา,
อีกอย่างหนึ่ง ทรงเป็นเทพโดยประเสริฐ
ของทวยเทพเหล่าอื่น เพราะได้ทรงบรรลุ
ความเป็นวิสุทธิเทพ และอสังการคือคุณแห่ง
พระสัพพัญญู เหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า

คุณประสาน-คุณบุศรา-คุณดุขฎิ จันทรารรกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เทวเทโว แปลว่า ทรงเป็นเทพโดยประ-
เสริฐของทวยเทพ.

อปริมาณาสุ โลกธาตุนุ อปริมาณัน
สกุกัน, มหาพรหมานณจ คุณาภิภวนโต
อติโก อติสโย อติเรกตโร วา สกุโก
พรหมา จาติ สกุกัน อติสกุโก พรหมานัน
อติพรหมา.

พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นสักกะและ
ทรงเป็นพรหมยั้ง ก็อประเสริฐหรือเกินกว่า
เพราะทรงครอบงำด้วยพระคุณ แห่งสักกะ
ทั้งหลาย และแห่งมหาพรหมทั้งหลายอันหา
ประมาณมิได้ ในโลกธาตุนันหาประมาณมิได้
เหตุัน จึงทรงพระนามว่า สกุกัน
อติสกุโก ทรงเป็นสักกะยั้งแห่งสักกะ
ทั้งหลาย พรหมานัน อติพรหมา ทรงเป็น
พรหมยั้งแห่งพรหมทั้งหลาย.

ณานพทานเทสนาวิเสเสสุ สเทเวเก
โลเก เกนจิ อวิกุมณีนียฎฐานตาย กุโตจิปี
อุตุราสาภาวโต^๒ จตุทิ เวสารชเชหิ
วิสาร์โทติ จตุเวสารชชวิสารโท. ย
สนุธาย วุตติ "สมุมาสมุพุทธสสุ เต

ทรงแก้ล้าด้วยเวสารชญาณทั้ง ๔ เพราะ
ไม่มีความสะดุ้งแม้แต่ที่ไหน ๆ เหตุที่ทรง
เป็นฐานะที่ใคร ๆ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก
ให้หวั่นไหวไม่ได้ ในความต่างแห่งญาณ
ปทานะ และเทศนา เหตุัน จึงทรงพระนาม

^๑ ฉ. อวิกุมณีนียฎฐานตาย.

^๒ ฉ. อุตุราสาภาวโต.

นางสารักษ์ประนาท (จำเรณูสุข บุนนาค)

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

และย่อมทรงรู้เหตุมิใช่ฐานะ โดยเป็นเหตุ
มิใช่ฐานะตามเป็นจริง" ดังนี้เป็นต้น.

ยงฺกิลฺลิจิ เณยฺยํ นาม ตตฺถ สฬฺพตฺถเว
อนาวรรณณตาย^๑ อนาวรรณาโณ. ตถจ
สฬฺพํ สมฺนตฺโต สฬฺพการฺโต หตฺถตฺเล
อามลกํ วิย ปจฺจกฺขโต หสฺสนสมฺตฺถเณ
ณฺณจกฺขุณา สมฺนนาคตฺตฺตา สมฺนตจกฺขุ,
สฬฺพณฺณตฺติ อตฺถโธ. อิมฺหิ ปน ทฺวํหิ ปเทหิ
ปจฺฉิมานิ เทว อสฺสธารณฺณานํ คหิตานิ.
ภากฺขยวฺนตฺตาทิหิ การฺเณหิ ภควา. ยํ
ปเนตฺถ วตฺตฬฺพํ, ตํ ปฺรโต พุทฺธานุสฺสตี-
นิตฺเตเส^๒ วิตฺถารฺโต อากมฺิสฺสตี.

ทรงพระนามว่า อนาวรรณาโณ มีพระญาณ
อันหาเครื่องกางกั้นมิได้ เพราะความที่
พระองค์ทรงมีพระญาณหาเครื่องกางกั้นมิได้
ในธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่าควรนั้น
ทั้งหมดทีเดียว. และทรงพระนามว่า
สมฺนตจกฺขุ มีพระจักขุรอบคอบ เพราะความ
ที่ทรงประกอบด้วยจักขุคือพระญาณ อัน
สามารถจะเห็นธรรมทั้งปวงนั้นโดยประจักษ์
โดยรอบ ด้วยอาการทั้งปวง คงเห็นมะขาม
ป้อมบนฝ่ามือ, อธิบายว่า เป็นพระสัพพัญญู.
ก็ด้วย ๒ บทนี้ ท่านอาจารย์ถือนำเอา
อัสสธารณฺณานํ ๒ เบื้องปลาย. ทรง
พระนามว่า ภควา ด้วยเหตุทั้งหลายมีความ
ที่พระองค์ทรงมีภาคยะเป็นต้น. ก็คำใดที่

^๑ ฉ. อนาวรรณณตาย.

^๒ วิสุทธิมคฺค. ๑/๒๕๑.

นางสารรักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุนนาค)

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

สกุเกนปี ปุจฉิตมตฺถิ สนงุมาราทโย
 พรหมมาโน วิสฺสชฺเชนฺติ, "ตโต อิมสฺส โภ
 อติสโย"ติ จินฺเตนฺตานํ ตนฺนินฺวตฺตณฺตํ
 "พรหมานํ อติพรหมาน"ติ วุตฺตํ. อยญฺจสฺส
 วิเสโส จตฺเวสสารชฺชทสฺสพลาณเณหิ ปากโฏ
 ชาโตติ ทสฺสนตฺถิ "จตฺเวสสารชฺชวิสารโท
 ๆเปฯ ฐโร"ติ วุตฺตํ. อิมานิ จ ญาณานิ
 อิมสฺส ญาณทฺวยสฺส อธิคเมน สเทว
 สิทธิฐานฺติ ทสฺสนตฺถิ "อนาวรรณฺญาโณ
 สมฺนตจกฺขุ"ติ วุตฺตํ. ตยิทํ ญาณทฺวยํ
 ปุณฺณญาณสมฺภารูปจยสิทธิชฺาย ภคฺคโทสตาย
 สิทธิชฺนฺติ ทสฺสเสนฺโต "ภควา"ติ อโวจติ.
 เอวเมเตสํ ปทานํ คหเณ ปโยชนํ,
 อานุพุพิ^๑ จ เวทิตฺพุพา.

พรหมทั้งหลายมีสังกุมารพรหมเป็นต้น ย่อม
 วิสัชนาเนื้อความแม่ที่ท้าวสักกะทูลถาม เมื่อ
 คนทั้งหลายคิดว่า "พระผู้มีพระภาคนี้ จะมี
 อะไรประเสริฐกว่าพรหมนั้น" เพื่อห้าม
 ความคิดนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ทรง
 เป็นพรหมยิ่งของพรหมทั้งหลาย". เพื่อจะ
 แสดงว่า ก็ความวิเศษของพระผู้มีพระภาคนี้
 นั้น ปราภฏแล้วด้วยเวสัชฌญาณ ๔ และ
 ทศพลญาณ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ทรง
 แกล้วกล้าด้วยเวสัชฌญาณ ๔ ผู้ทรงไว้ซึ่ง
 ทศพลญาณ" ดังนี้. เพื่อจะแสดงว่า และญาณ
 เหล่านี้ สำเร็จพร้อมด้วยการบรรลุญาณทั้ง
 ๒ นี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ทรงเป็น
 พระอนาวรรณญาณ (มีพระญาณหาเครื่องกาง
 กันมิได้) ทรงเป็นพระสมันตจักขุ (มีจักขุ
 รอบค้ำ)". ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า
 ญาณทั้ง ๒ นั้น สำเร็จแล้วเพราะความที่
 พระผู้มีพระภาคเป็นผู้มีโทษ อันทำลายแล้ว
 ซึ่งสำเร็จมาด้วยการสั่งสมบุญกุศลสมาธิ และ
 ญาณสมาธิ จึงได้กล่าวว่า "พระผู้มี

^๑ ฉ. อานุพุพิ.

นางสารรักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุนนาค)

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

ควรกล่าวในเรื่องนี้ คำนั้น จักมาโดย
พิสดารในพุทธานุสตินิเทศข้างหน้า.

เอตถ จ "สพฺพธมฺเมสุ อปฺปฏิท-
ณานจาโร"ติ อิมินา คิยทฺถารุพฺพานํ
ปุจฺจนํ ภควโต พฺยากรณสมตฺถตาย
ทสฺสิตาย ก็ เทวตานมฺปิ ปุจฺจํ พฺยาการุ
สมตฺถโต ภควาติ อาสงฺกาย ตนฺนํวตฺตตฺถ
"เทวเทโว"ติ วุตฺตํ.

ก็ในอธิการนี้ เมื่อท่านอาจารย์ได้
แสดงความที่พระผู้มีพระภาค ทรงเป็น
ผู้สามารถทรงพยากรณ์คำบูชาที่ยกขึ้นสู่กาล
ทั้ง ๓ ด้วยคำว่า "มีความท่องเที่ยวไปแห่ง
พระญาณไม่มีอะไรขัดขวางในธรรมทั้งปวง"
นี้ สำหรับความระแวงว่า พระผู้มีพระภาค
จะทรงสามารถพยากรณ์คำบูชาแม้ของพวก
เทวดาได้ เขียวหรือ เพื่อจะห้ามเสียซึ่ง
ความระแวงนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"เทวเทโว".

เทวานํ อติเทโว สกฺโก เทวานมินฺโท
เทวตานํ ปณฺหํ วิสฺสชฺเชติ, "ตโต อิมสฺส
โก วิเสโส"ติ จินฺเตนฺตานํ ตนฺนํวตฺตตฺถ
"สกฺกานํ อติสกฺโก"ติ วุตฺตํ.

ท้าวสักกะจอมเทพ เป็นเทพยdingของเทพ
ทั้งหลาย ย่อมวิสันนาปัญหาของเทวดา
ทั้งหลายได้, เมื่อคนทั้งหลายคิดอยู่ว่า
"พระผู้มีพระภาคนี้จะมีอะไรวิเศษกว่าท้าว-
สักกะนั้น" เพื่อจะห้ามความคิดนั้น ท่าน-
อาจารย์จึงกล่าวว่า "ทรงเป็นสักกะยdingของ
สักกะทั้งหลาย".

นางสารักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุนนาค)

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

พระภาค" แล. บัณฑิตพึงทราบประโยชน์
และลำดับในการถือเอาบททั้งหลาย เหล่านี้
ด้วยประการฉะนี้.

ยี่ ปเนติ ปจฺฉิมิ อนาวรรณานิ สัพพัญญุต-
ญาณนติ ญาณทฺวยิ, ตํ อตฺถโต อภินฺนํ.
เอกเมว हि ตํ ญาณํ วิสยปฺปวตฺติมุขเณ
อญฺเณทิ อสํชาธณฺณาวทสฺสนตฺถิ ทฺวิธา
กตฺวา วุตฺติ.

ก็ญาณทั้ง ๒ คืออนาวรรณญาณ สัพพัญญุตญาณ
หลังนี้ใด ญาณทั้ง ๒ นั้นว่าโดยอรรถไม่ต่าง
กัน. จริงอยู่ ญาณนั้นเป็นญาณเดียวเท่านั้น
ท่านอาจารย์กล่าวทำให้เป็น ๒ อย่าง เพื่อ
แสดงความเป็นญาณไม่ทั่วไปด้วยชนเหล่าอื่น
ด้วยหัวข้อคือความเป็นไปแห่งวิสัย.

อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมารมฺมณตฺยา
สัพพัญญุตญาณิ, ตตฺถาวรรณภาวโต
นิสฺสงฺกจารมฺปาทาย "อนาวรรณญาณ"ติปิ
วุตฺติ. ยี่ ปเนตฺถ วุตฺตพฺพิ, ตํ ปฺรโต
พฺพชานสฺสตีนิทเทเส^๑ วกฺขามิ^๒

ชื่อว่า สัพพัญญุตญาณ เพราะเป็นธรรมชาติมี
สังขตธรรม อสังขตธรรม และสมมุติธรรม
ไม่มีส่วนเหลือเป็นอารมณ์, ท่านเรียกว่า
"อนาวรรณญาณ" ดังนี้ก็เพราะอาศัยความ
เที่ยวไปไม่ขัดข้อง เพราะไม่มีความกางกั้น
ในสัพพัญญุตญาณนั้น. ก็คำใดที่ควรกล่าว
ในที่นี้ คำนั้น ข้าพเจ้าจักกล่าวในพฺพชาน-
สฺสตีนิทเทสข้างหน้า

^๑ วิสทฺธิมคฺค. ๑/๒๕๑.
^๒ ฉ. วกฺขาม.

นางสารักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุนนาค)
สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

๒. มหนฺเต สীগฺขุนฺธาทีเก เอลี
คเวสตี มเหสี, ภควา. เตน มเหสีนา.

๒. พระผู้มีพระภาคใด แสวงหาแล้ว
คือ ค้นหาแล้วซึ่งคุณอันใหญ่ ได้แก่ คุณมี
ศีลชั้นเป็นต้น เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคนั้น
ชื่อว่า มเหสี (ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่). อัน
พระผู้มีพระภาคผู้แสวงหาคุณอันใหญ่นั้น.

วณฺณยนฺโตติ วิวรฺนฺโต วิตุถาเรนฺโต.
ยถาภูตฺนติ อวิปริตฺ. สีลาทีเกทฺนฺติ
สีลสมาธิปณฺณาทีวิภาคฺ. สุทฺถลฺภนฺติ
อฏฺฐกฺขณฺวชฺชิตฺเตน นวเมน ขณฺเณ
ลหฺตฺตพฺพตฺตา สฺกฺขฺ สฺกฺขฺ. สีลาทีสงฺกฺทฺนฺติ
สีลาทีกฺขนฺตฺตยสงฺกฺทฺ.

คำว่า เมื่อจะพรรณนา คือ เมื่อจะเปิดเผย
ได้แก่ เมื่อจะให้พิสดาร. คำว่า ตามความ
เป็นจริง คือ ไม่วิปริต. คำว่า อันต่างด้วย
คุณมีศีลเป็นต้น คือ อันจำแนกด้วยคุณมีศีล
สมาธิ และปัญญาเป็นต้น. คำว่า อันได้แสน
ยาก คือ ได้ยากอย่างยิ่งยวด เพราะพึงได้
ด้วยขณะที่ ๘ เว้นไว้ ๘ ขณะ. คำว่า
อันสงเคราะห์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น คือ
สงเคราะห์ด้วยชั้น ๓ มีศีลชั้นเป็นต้น.

อริยมคฺโค ทิ คีหิ ขนฺเชหิ สงฺกฺทฺโต
สฺปฺปเทสฺตฺตา นครี วิย รชฺเชน, น ตโย
ขนฺธา อริยมคฺเคน นิปฺปเทสฺตฺตา.
วฺตุตฺเตหฺตฺติ "น โข อาวุโส วิสาช
อริเยน อฏฺฐกฺเกน .มคฺเคน ตโย ขนฺธา

จริงอยู่ อริยมรรคสงเคราะห์ด้วยชั้น ๓
เพราะเป็นธรรมมีส่วนที่อ้างได้ เหมือน
อย่าง นครสงเคราะห์ด้วยความเป็นพระ-
ราชา, ชั้น ๓ มิได้สงเคราะห์ด้วยอริย-
มรรค เพราะไม่มีส่วนที่อ้างได้. ข้อนี้สม

นางสารักษ์ประนาท (จำเรณฺสุข บุนนาค)

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

สงฺกหิตา, ตีหิ จ โข อวฺโส วิสาข ตังคํที่พระธรรมทินนาเถรึกล่าวไว้ตั้งนี้ ว่า
 ชนฺเชหิ อริโย อฏฺฐจฺกโก มคฺโค "คฺุกรอวฺโสวิสาขะ ชันธํ ๓ พระผู้มีพระ-
 สงฺกหิตโต"ตี?

ภาคมิได้ทรงสงเคราะห์ด้วยอริยมรรคมีองค์
 ๘, คฺุกรอวฺโสวิสาขะ ก็แลอริยมรรคมีองค์
 ๘ มิได้ทรงสงเคราะห์ด้วยชันธํ ๓" ตั้งนี้.

กิเลสใจเรหิ อปริพนฺถนียตาย^๒ เขมฺ. ชื่อว่า อันเกษม เพราะความเป็นธรรมอัน
 อนุตฺตวฺยปริวชฺชนโต, มายาทิกายวฺจ- โจร คือกิเลสทั้งหลาย พึงทำอันตราย
 กาทิปฺปทานโต จ อุชฺ. สพฺเพสฺส ไม่ได้. ชื่อว่า ตรง เพราะเว้นจากที่สุด
 สงฺกิลเสธฺมฺมานํ มารณวเสน กมนโต ทั้ง ๒ และเพราะละมாயาเป็นต้นและความ
 ปวตฺตนโต, นิพฺพานสฺส มคฺคนโต, คคทากายเป็นต้น. ชื่อว่า มรรค เพราะ
 นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิตฺตพฺพโต จ มคฺคํ. ไป คือเป็นไปด้วยอำนาจการฆ่าสังกิเลส-
วิสุทฺธิยาตี นิพฺพานาย, วิสุทฺธิภาวาย ธรรมทั้งปวง เพราะแสวงหานิพพาน และ
 วา, อรหตฺตตายาตี อตฺถโถ. เพราะ อันบุคคลผู้ต้องการนิพพานทั้งหลาย
 พึงแสวงหา. คำว่า เพื่อวิสุทธิ คือ เพื่อ
 นิพพาน หรือเพื่อภาวะคือความบริสุทธิ์
 อธิบายว่า เพื่ออรหัต.

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๔๘.

^๒ ม. อปริพนฺถนียตาย, จ. อปริพนฺถนียตาย.

นางสารักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุณนาค)

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

ยถาภูตํ อชานนตาติ เอวํ สีล-
 วิสุทธิอาทิวสุทธิปรมฺปราย อภิกนฺตพฺโพ
 เอวํรูโป^๑ เอวํกัจจโก เอวมตฺโตติ
 ยถาวโต อนวพฺชณฺตา.

คำว่า เมื่อไม่รู้ตามเป็นจริง ความ
 ว่า เมื่อไม่หยั่งรู้ตามความเป็นจริงว่า
 วิสุทธิมรรค อันโยคีพึงบรรลุได้ด้วย ความ
 สืบต่อกันแห่งวิสุทธิมีสี่วิสุทธิเป็นต้น อย่างนี้
 เห็นปานนี้ มีกิจอย่างนี้ มีอรรถอย่างนี้ ดังนี้.

สกลสงฺกิลเสโต, สํสารโต จ สุทธิ
 วิมุตฺตี กาเมนฺตี ปฏฺเจนฺตีติ สุทธิกามา.
อปี-สทฺโท สมฺภาวเน. เตน น เกวลํ
สีลมตฺเตน ปริคฺกฺษา, อถ โข
วิสุทธิกามาปี สมานาติ ทสฺเสติ. อิธาติ
อิมสฺมี สาสเน.

โยคีเหล่าใดย่อมมุ่ง คือ ย่อมปรารถนา
 ความบริสุทธิ์ คือความพ้นจากสังกิลเลสทั้งสิ้น
 และจากสงสาร เหตุนั้น โยคีเหล่านั้นชื่อว่า
สุทธิกามา ผู้มุ่งความบริสุทธิ์. อปีคัพฺท ลง
 ในสัมภาวณะ. ด้วยอปีคัพฺทนั้น ท่านอาจารย์
 ย่อมแสดงว่า มิใช่จะยินดีโดยเพียงศีลอย่าง
 เดียว โดยที่แท้ แม้เป็นผู้ใคร่ความบริสุทธิ์.
 บทว่า อิธ ความเท่ากับ อิมสฺมี โยค
 สาสเน แปลว่า ในพระศาสนานี้.

ภาวนา ยุตฺตปฺยุตฺตตาย โยคิโน
วายนฺตาปี วิสุทธิ อุทฺทิสฺส ปโยคํ
ปรกฺกมํ กโรนฺตาปี อุปายสฺส อนธิคตฺตา

คำประกอบความว่า ชื่อว่า โยคี เพราะ
 ความเป็นผู้ประกอบแล้วชวนชวายนแล้ว ใน
 ภาวนา แม้พยายามอยู่ คือ แม้กระทำความ

^๑ ฉ. เอวรูโป.

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

วิสุทธิ นาริศจนตติ โยชนา. เตสนติ พยายามบากบั่นเจาะจงความบริสุทธิ์ ก็ยอม
โยคีนี่. ไม่บรรลุความบริสุทธิ์ เพราะไม่ได้บรรลุ
อุบาย. บทว่า เตส โยค โยคีนี่ แปลว่า
แก้โยคีเหล่านั้น.

กามฉาย วิสุทธิมคโค สมณฑททกตฺตา ก็วิสุทธิมรรคนี้ กระทบความปราโมทย์แก้
สวนธารณปริชยาทีปสุตานิ สพฺเพสุมฺปิ บุคคลทั้งปวงผู้ชวนชวายในการฟัง การ
ปามุชชกโร^๑ โยคีนี่ ปน สาคิสยฺม ทรงไว้ และการสั่งสมเป็นต้น เพราะเป็น
ปโมทเหตุติ อาท "เตส ปามุชชกรณ"ติ. ความงามรอบด้านโดยแท้ ถึงอย่างนั้น
พาทีรณิกายนฺตรลหุที^๒ อสมฺมิสฺสตาย ก็เป็นความปราโมทย์ อย่างมีความพิเศษยิ่ง
สุภฺจวิสุทธวินิจฺฉยตฺตา สุวิสุทธวินิจฺฉย. แก้โยคีทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ท่านอาจารย์
มหาวิหารวาสีนนติ อตฺตโน อปฺสฺสยฺภูตํ จึงกล่าวว่า "อันกระทบความปราโมทย์แก้
นิกายํ ทสฺเสติ. เทศนานยนิสฺสิตนติ โยคีทั้งหลายเหล่านั้น". ชื่อว่า มีวินิจฉัย
ธมฺมสํวณฺณานยสนฺนิสฺสิตํ. หมดจดดี เพราะมีวินิจฉัยหมดจดด้วยดี โดย
ความที่ไม่เจือปนกับนิกายภายนอก และลัทธิ
อื่น. คำว่า ของพระเถระฝ่ายมหาวิหาร
ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงนิกายอันเป็นที่อิง

^๑ ฉ. ปาโมชชกโร, เอวมฺปริปี .

^๒ ม. พาหิย พาหิร.

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

เอตถ จ "เตสํ ปามุชฺชกรณณ"ติอาทินา
 สพุพสงฺกิลเสสมลวิสุทฺตตาย วิสุทฺธิ นีพพานํ
 ปฏฺเจนุตานํ โยคีนํ เอกํเสน ตทาวทตฺตา
 ปามุชฺชกโร ฌานุตฺตเรหิ สมฺมาปฏิปนฺเนหิ
 อธิคตฺตตฺตา^๑ สฺกุจฺจ สมฺมา วิสุทฺตวินิจฺจโย
 มทาวิทารวาสินํ กถามคฺโคติ ทสฺเสติ.
สกุจฺจํ เม ภาสโต สกุจฺจํ นิสามยถาติ
 โยเชตพฺพํ.

อาศัยของตน. คำว่า อาศัยนัยแห่งเทศนา
 คือ อาศัยนัยแห่งสังวรณาธรรม.

ก็ในอธิการนี้ ด้วยคำว่า "อันกระทำความ
 ปราโมทย์แก่โยคีทั้งหลายเหล่านั้น" เป็นต้น
 ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า กถามรรคของ
 พระเถระสำนักมหาวิหารทั้งหลาย ชื่อว่า
 มีวินิจฉัยบริสุทธิ์ด้วยดีโดยชอบ เพราะอัน
 พระเถระทั้งหลาย ผู้มีญาณอันยอดเยี่ยม
 ผู้ปฏิบัติชอบได้บรรลุแล้ว กระทำความ
 ปราโมทย์ เพราะนำมาซึ่งความบริสุทธิ์นั้น
 โดยส่วนเดียว แก่โยคีทั้งหลายผู้ปรารถนา
 ความบริสุทธิ์ คือ นีพพาน เพราะเป็น
 ธรรมชาติบริสุทธิ์จากมลทิน คือ สังกิเลส
 ทั้งปวง. ฟังประกอบความว่า เมื่อข้าพเจ้า
กล่าวอยู่โดยเคารพ ขอท่านทั้งหลายจง
 ตั้งใจฟังโดยเคารพ.

^๑ ฉ. อธิภูจิตตฺตา.

เอตถ จ "อิมิสฺสา"^๑ กายา"ติ อิมินา วิสฺฐิมคฺคภาสนสฺส นิสฺสยํ, กิโนอิการนึํ ด้วยคำว่า "แห่งพระ-
 "กิตาย มเหสีนา"ติ อิมินา ตสฺส การกล่าววิสฺฐิมรรค, ด้วยคำว่า "อันพระ
 ปมาณาวํ, "ยถากุตํ อตฺถํ ผู้มีพระภาคผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ตรัสแล้ว" นี้
 สีลาทีเกทนนุ"ติ อิมินา อวิปริตปิณฑํ, แสดงความที่การกล่าววิสฺฐิมรรคนั้น เป็น
 "สุทฺถลภํ ฯเปฯ โยคีโน"ติ อิมินา สำคัญ, ด้วยคำว่า "เนื้อความอันต่างด้วย
 นิมิตฺตํ, "เตสึ ปามชฺชกรณนุ"ติ อิมินา คุณมีศีล เป็นต้น ตามความเป็นจริง" นี้ แสดง
 ปโยชนํ, "วณฺณยनुโต อตฺถํ, สุวิสฺฐ- ถึงความรวมอันไม่วิปริต, ด้วยคำว่า "โยคี
 วินิจฺฉยํ มหาวิหารวาสนึํ เทสนา- เหล่าใดในพระศาสนานี้ ใ้ับรรพชาใน
 นยนิสฺสิตํ, สกฺกจฺจนุ"ติ จ อิมินา พระศาสนาของพระชินเจ้า อันได้แสนยาก
 กรณฺูปการํ ทสฺเสตฺวา "วิสฺฐติกา มาเมื่อไม่รู้ตามเป็นจริงซึ่งวิสฺฐิมรรค อัน
 สหฺเพปิ, นิสามยถ สาธโว"ติ อิมินา สงเคราะห์ด้วยคุณมีศีล เป็นต้น อันเกษม อัน
 ตตฺถ สกฺกจฺจสฺวเน สาธุชเน นโยเชติ. ตรง แม้ใคร่ความบริสุทธิ์ แม้พยายามอยู่
 สาธุกํ สวณปฏิพฺพธา หิ สาสนสมฺปตฺติ. ก็ไม่บรรลุความบริสุทธิ์" นี้ แสดงถึงนิมิต,
 ด้วยคำว่า "อันกระทำความปราโมทย์แก่
โยคีเหล่านั้น" นี้แสดงถึงประโยชน์, ด้วย
 คำว่า "เมื่อพรรณานี้เนื้อความอันมีวินิจฉัย
 บริสุทธิ์คือ อาศัยนัยแห่งเทศนาของพระเถระ

^๑ ฉ. เอตฺถนุคเร ทานี-สทฺโท ทิสฺสติ.

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

สำนักมหาวิหารนี้ และ ด้วยคำว่า "โดย
ความเคารพ" นี้ แสดงถึงวิธีการแต่ง แล้ว
ชักชวนสาธุชนทั้งหลายในการฟังโดยเคารพ
ในวิสุทธิมรรคนั้น ด้วยคำว่า "คุณรสอาชุน
ทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายทั้งปวงผู้ใคร่ความ
บริสุทธิ์ จงตั้งใจฟังเถิด" นี้. จริงอยู่
สมบัติ แห่งพระศาสนาเนื่องด้วยการฟังเป็น
อย่างดี.

๓. วจนตถวิภาวเนน ปเวทิต-
วิสุทธิมคฺคสามณตถสฺส วิสุทธิมคฺคกถา
วฺจฺจมานา อภิรุจึ อูปปาเทตฺติ ปทตฺถโต
วิสุทธิมคฺคํ วิภาเวตฺติ "ตตฺถ วิสฺสุทฺธิ"ติอาทิ
อารหุํ. ตตฺถ ตตฺถาติ ยทิทฺติ "วิสุทธิมคฺคํ
ภาสิสฺสนุ"ติ เอตฺถ วิสุทธิมคฺคปทํ^๑ วุตฺตํ,
ตตฺถ.

๓. การกล่าวถึงวิสุทธิมรรค แห่ง
เนื้อความสามัญ คือทางแห่งความบริสุทธิ์อัน
พระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว ที่กล่าวถึง
อยู่ ย่อมยังความชอบใจยิ่งให้เกิดขึ้นได้ด้วย
การอธิบายเนื้อความแห่งคำ เพราะเหตุนี้
เพื่อจะอธิบายวิสุทธิมรรคนั้น โดยเนื้อความ
เฉพาะบท ท่านอาจารย์จึงเริ่มคำว่า "ตตฺถ
วิสฺสุทฺธิ" ดังนี้เป็นต้น. ในบรรดาคำเหล่านั้น
บทว่า ตตฺถ ความว่า ในบทว่าวิสุทธิมรรค

^๑ ม. วิสุทธิปทํ.

ที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้ในคำว่า "วิสุทธิมคค
ภาสีสส์" นั้น

สพพมลวิริทนต์ สพเพหิ ราคาทิมเลหิ,
สพเพหิ สังกิเลสเมเลหิ จ วิริทนต์ วิวิตนต์.
ตโต เอว อจจนตปริสฺสทนต์, สพพทา,
สพพทา จ วิสฺสทนต์ อตฺโถ. ยถาวุตนต์
วิสฺสทนต์ มคคตติ กเวสตี อธิกจจตติ
เอเตนาตี วิสฺสทนต์มคโค. เตนาท
"มคโคตติ อธิกมปาโย วุจฺจตี"ติ.

คำว่า เว้นจากมลทินทั้งปวง ความว่า
เว้น คือ ว่างจากมลทินคือกิเลสมีราคา
เป็นต้นทั้งปวง และจากมลทินคือสังกิเลส
ทั้งปวง. เพราะเหตุนี้แหละ จึงชื่อว่า
ปริสฺสทนต์อย่างแท้จริง, อธิบายว่า ปริสฺสทนต์
ทุกเมื่อและทุกประการ. บุคคลย่อมแสวงหา
คือค้นหาบรรลุลความปริสฺสทนต์ ตามที่กล่าว
แล้วด้วยธรรมนี้ เหตุนี้ ธรรมนี้จึงชื่อว่า
วิสฺสทนต์มคโค แปลว่า ธรรมเป็นเหตุแสวงหา
ความปริสฺสทนต์. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่า "อธิบายเป็นเหตุบรรลุ ท่าน
เรียกว่า มรรค".

วิสฺสทนต์มคโคตติ จ นิปปริยาเยน โลกุตตร-
มคโค เวทิตฺทโพ, ตทฺพายตฺตา ปน
บุพฺพภาคมคโค, ตฺนนิสฺสโย กถาปนฺนุโธ
จ ตถา วุจฺจตี.

ก็โลกุตตรมรรคพึงทราบว่าเป็น วิสฺสทนต์มรรค
โดยตรง ส่วนทางอันเป็นบุพภาค และ
คำประพันธ์ (ที่แต่งขึ้น) อันเป็นที่อาศัยของ
ทางอันเป็นบุพภาคนั้น ก็เรียกว่า วิสฺสทนต์-

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

มรรคเหมือนกัน เพราะเป็นอุบายแห่ง
โลกุตรมรรคนั้น.

สุวายั วิสุทธิมคฺโค สตุถารา เทสนา-
วิลาสโต, เวเนยฺยชฺฌาสยโต จ
นानานเยหิ เทสิโต, เตสุ อยเมโก
นโย คหิตฺตติ ทสฺเสตฺถ "โส
ปนายน"ติอาทิ อารหุํ.

ท่านอาจารย์ ประสงค์จะแสดงว่า
วิสุทธิมรรค^๕นั้น พระศาสดาทรงแสดงโดย
นัยต่าง ๆ โดยความเยื้องกรายแห่งเทศนา
และโดยอรรถาธิบายแห่งเวไนย, ในบรรดานัย
เหล่านั้น นัยนี้ก็คือนัยหนึ่งที่พระศาสดาทรง
ถือเอา จึงเริ่มคำว่า "กัวิสุทธิมรรค^๕"
ดังนี้เป็นต้น.

ตตฺถ กตฺถจฺจิติ กิสฺมิณฺจ สุตฺเต. วิปฺสฺสนา-
มตฺตวเสเนวาทิ อวธารณฺณ สมณฺ
นิวตฺเตติ. โส หิ ตสฺสา ปญฺโญคฺชํ, น
สีลาหิ. มตฺต-สทฺเทน จ วิเสสนิวตฺติ-
อตุเถน สวิเสสํ สมารฺหิ นิวตฺเตติ. โย^๑
อุปจารปฺปนาเภโท วิปฺสฺสนายานิกสฺส
เทสนาติ กตฺวา น สมารฺมตฺตํ. น หิ
ขณฺิกสมารฺหิ วินา วิปฺสฺสนา สมฺภวติ.

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ในที่บางแห่ง
ได้แก่ ในพระสูตรบางพระสูตร. ด้วย
อวธารณะว่า วิปฺสฺสนามตฺตวเสเนว (เนื่อง
ด้วยธรรมเพียงวิปฺสฺสนาเท่านั้น) ท่านย่อม
ห้ามสมณะ. เพราะว่า สมณะนั้นมีความ
ประกอบที่ขัดแย้งกับวิปฺสฺสนานั้น ธรรมมีศีล
เป็นต้น มิใช่เป็นธรรมมีความประกอบขัด-
แย้งกัน. และด้วยมตฺตคัพพ^๑ซึ่งมีความหมาย
ห้ามความต่าง ท่านอาจารย์ย่อมห้ามสมาธิ

^๑ ม. โส.

คุณเจตสมบุรณ์ บุณนาค

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท และเจ้ากรรมนายเวร

ที่มีความต่างกัน. ซึ่งมีประเภทเป็นอุปจาร-
สมาธิ และอัปนาสมาธิ มิใช่ห้ามแต่เพียง
สมาธิ เพราะกระทำคำอธิบายว่า เป็น
เทศนาสำหรับโยคาวจร ที่เป็นวิปัสสนา-
ยานิกะ. จริงอยู่ เว้นชนิดสมาธิเสีย
วิปัสสนาย่อมไม่สำเร็จ.

วิปัสสนาติ จ ติวธิปิ อนุปัสสนา
เวทิตพฺพา, น อนิจฺจานุปัสสนาว. น ทิ
อนิจฺจทสฺสนมตฺเตน สจฺจามิสฺสมโย
สมฺภวติ. ยํ ปน กถายํ อนิจฺจลกฺขณสฺเสว
คณฺเฑ กตํ, ตํ ยสฺส ตทฺเว สจฺจจฺจตรํ
ปากฺกํ หุตฺวา อุปฺภูจฺจติ, ตาทิสฺสสฺส วเสน.
โสปี ทิ อิตฺรํ ลกฺขณทฺวยํ วิภูตฺตรํ กตฺวา
สมฺมุสฺสิตฺวา วิเสสํ อธิคฺจฺจติ, น
อนิจฺจลกฺขณเมว.

ก็คำว่า วิปัสสนา พึงทราบอนุปัสสนาทั้ง ๓
อย่าง ไม่ใช่อนิจจานุปัสสนาอย่างเดียว.
เพราะการตรัสรู้สัจจะ ย่อมมีด้วยเพียงเห็น
ความไม่เที่ยงก็หามิได้. แต่ในพระคาถาข้อ
ที่พระผู้มีพระภาค ทรงกระทำการถือเอา
อนิจจลักษณะอย่างเดียวกัน ก็ด้วยอำนาจแห่ง
โยคีผู้ที่อนิจจลักษณะนั้นเท่านั้นปรากฏชัดเจน
ดียิ่ง. เพราะโยคีเมื่อนั้น ก็ได้กระทำลักษณะ
๒ นอกนี้ให้แจ่มแจ้งพิจารณาแล้วบรรลुकุณ-
วิเศษ, หาใช่อนิจจลักษณะอย่างเดียวกันไม่.

สพฺเพ สงฺขาราติ สพฺเพ เตภูมิกา
สงฺขารา, เต ทิ สมฺมุสนียา. อนิจฺจจฺจติ

คำว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ความ
ว่า สังขารทั้งปวง คือเป็นไปในภูมิ ๓,

๑ ฉ. เตภูมกสงฺขารา.

น นิจุจา อทุฐวา อิตฺตฺรา ขณฺงคฺราติ.
ปณฺณายาติ วิปสฺสนาปณฺณาย. ปสฺสตี
 สมมสฺตี.

เพราะสังขารเหล่านั้น ควรพิจารณา. คำ
 ว่า ไม่เที่ยง ได้แก่ ไม่ใช่ของเที่ยง คือ
 ไม่ยั่งยืน นิคทน่อย มีความทรุดโทรมไปทุก
 ขณะ. คำว่า ด้วยปัญญา คือ ด้วยวิปัสสนา-
 ปัญญา. คำว่า ย่อมเห็น ได้แก่ ย่อมพิจารณา.

อถ ปจฺจมา อุตฺถพฺพยณฺณาทึนํ อูปฺปตฺติยา
 อุตฺตริกาฬํ? นิพฺพิทฺติ ทฺกฺเชติ ตสฺมีเยว
 อนิจฺจการโตะ ทิฏฺเฐ "สพฺเพ
 สงฺขาราทิ" วุตฺเต เตภูมิกะ ขนฺธปณฺจก-
 สงฺขาเต ทฺกฺเช นิพฺพิทฺติ นิพฺพิทาณํ
 ปฏฺิลภตี.

เมื่อนั้น ได้แก่ ภายหลัง คือในกาลต่อจาก
 ญาณทั้งหลายมีอุทฺถพฺพยณฺณเป็นต้น เกิดขึ้น.
 คำว่า ย่อมหน่ายในทุกข์ คือ ย่อมหน่าย
 ได้แก่ ย่อมได้นิพพิทาญาณในทุกข์ กล่าวคือ
 ชั้น ๕ อันเป็นไปในภูมิ ๓ ที่ตรัสว่า
 "สังขารทั้งปวง" ซึ่งได้เห็นโดยอาการ
 ไม่เที่ยงนั้นนั่นแหละ.

เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยาติ เอส นิพฺพิทานุ-
 ปสฺสนาสงฺขาโต วิราคาทึนํ การณฺญโตะ
 นิพฺพานสฺส อธิคมฺปาโย.

คำว่า นี่เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ ความว่า
 นี้คือธรรม กล่าวคือ นิพพิทานุปัสสนาเป็น
 เหตุแห่งธรรมทั้งหลายมีวิราคะเป็นต้น เป็น
 อุบายบรรลุนิพพาน.

๑ ฉ. อุตฺตริกาฬํ.

ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

ดํารงต์ฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฉานปณณาเวเสนาติ สมถวิปัสสนา- คำว่า ด้วยอำนาจฉานและปัญญา
 วเสน. ฉานนติ เจตถ วิปัสสนาย ความว่า ด้วยอำนาจสมถะและวิปัสสนา.
 ปาทกภูติ ฉานัน อธิปเปต. ยมหิติ ยสมิ ก็ในคำว่า ฉาน นี้ ทรงประสงค์เอาฉานอัน
 ปุคฺคเล. ฉานญจ ปณณา จติ เป็นบาทแห่งวิปัสสนา. บทว่า ยมหิ ความ
 เอตถายมตฺโต : โย ปุคฺคโล ฉานัน เท่ากับ ยสมิ โยค ปุคฺคเล แปลว่า ใน
 ปาทกั กตฺวา วิปัสสนัน ปฏฺฐเปตฺวา ตํ บุคคลใด. ในคำว่า ฉานและปัญญา นี้ มี
 อุตฺตฺกกาเปติ. ส เว นิพพานสนฺติเกติ โส เนื้อความดังนี้ : บุคคลใด กระทำฉานให้
 พฺยตฺตํ นิพพานสฺส สมิเป เอกนฺตโต เป็นบาท เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้วทำวิปัสสนานั้น
 นิพพานัน อธิคจฺจตีติ. ให้ก้าวหน้าไป. คำว่า บุคคลนั้นแลอยู่ใกล้
นิพพาน ความว่า บุคคลนั้น อยู่ใกล้นิพพาน
 ชัดแจ้ง คือ ย่อมบรรลุนิพพานโดยส่วนเดียว.

กมฺมนฺติ มกฺกเจตนา. สา หิ คำว่า กรรม ได้แก่ มรรคเจตนา.
 อปฺจยคามิตาย สตฺตานัน วิสุทฺธี^๑ อาวทติ. ด้วยว่า มรรคเจตนาอันย่อมนำมาซึ่งความ
วิชฺชาติ สมนฺมาทิจฺฉิ. สีลนฺติ สมนฺมาวาจา- บริสุทฺธิแก่สัตว์ทั้งหลายเพราะเป็นอุปจยคามิ-
 กมฺมนฺตา. ชีวิตมฺคตมนฺติ สมนฺมาอาชีโว. ธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ถึงนิพพาน). คำ
ธมฺโมติ อวเสสา จตฺตาโร อริยมคฺค- ว่า วิชชา ได้แก่ สมนฺมาทิจฺฉิ. คำว่า ศีล
 ธมฺมา. ได้แก่ สมนฺมาวาจาและสมนฺมากัมมันตะ. คำ

^๑ ฉ. สุทฺธิ.

อถวา กมฺมนฺติ สมนฺมากมฺมนฺตสฺส กถณฺ. อถวา จาวุโส วิสาข สมนฺมาทิสฺส, โย จ สมนฺมาสงฺกปฺโป, อิมํ ธมฺมา ปณฺณากุ- ขนฺเต สงฺกทิตา"^๑ วจนฺโต. วิชฺชาติ สมนฺมาทิสฺส สมนฺมาสงฺกปฺปานิ กถณฺ. ธมฺโมติ สมาธิ "เอวํธมฺมา เต ภควนฺโต อหฺเสนฺ"^๒ ทิสฺส วิย. ตถกถณฺเนว "โย จาวุโส วิสาข สมนฺมาวายาโม, ยา จ สมนฺมาสติ, โย จ สมนฺมาสมาธิ, อิมํ ธมฺมา สมาธิกฺขนฺเต สงฺกทิตา"^๑ วจนฺโต สมนฺมาวายามสตีณมฺปิ กถณฺ ทฏฺฐพฺพํ.

ว่า ชีวิตุคฺคm ใต้แก่ สมนฺมาอาชีวะ. คำว่า ธรรม ใต้แก่ ธรรมคืออริยมรรค ๔ ที่เหลือ.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า กรรม ท่านถือเอา สมนฺมากมฺมนฺตสฺส. เพราะพระบาลีว่า "คฺกูร อาวุโสวิสาขะ สมนฺมาทิสฺสอันใด และสมนฺมา- สังกปฺปะอันใด ธรรมเหล่านั้นส่งเคราะห์เข้า ในปฏฺฐาขันธ์"^๑ ดังนี้. คำว่า วิชฺชา ท่านจึง ถือเอาสมนฺมาทิสฺสและสมนฺมาสังกปฺปะ. คำว่า ธรรม ใต้แก่ สมาธิ เช่นในคำว่า "เอวํ- ธมฺมา เต ภควนฺโต อหฺเสนฺ"^๒ พระผู้มีพระภาค เหล่านั้น ทรงมีธรรม (สมาธิ) อย่างนี้ ได้มี แล้วดังนี้เป็นต้น. ด้วยศัพท์ว่าสมาธินั้น นั้นเอง พึงเห็นการถือเอาแม้สมนฺมาวายามะ และสมนฺมาสติด้วย เพราะมีพระบาลีว่า "คฺกูร อาวุโสวิสาขะ สมนฺมาวายามะใด

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๕๐, ปาฬิมฺมุขน ปณฺณากุขนฺเต... สมาธิกฺขนฺเตนาติ ทิสฺสติ.

^๒ ม. อ. ๑๔/๒๔๖.

สัมมาสติโต และสัมมาสมาธิโต ธรรม
เหล่านี้สงเคราะห์ในสมาธิขั้นนี้" ดังนี้.

สีลนุติ สมุมาวาจาชิวานัน. ชีวิตมุตตมนุติ
เอวรูปสุส อริยบุคคลสุส ชีวิต อุตตม
ชีวิตนุติ เอวเมตถ อฏฐงคิโก อริยมคโค
วุตโตติ เวทิตพโพ.

คำว่า สีล พึงเห็นท่านถือเอาสมุมาวาจา
และสมุมาอาชีวะ. คำว่า ชีวิตอุตม อธิบาย
ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ พึงทราบท่าน
กล่าวไว้ในคำว่าชีวิตอุตมนั้น อย่างนี้ว่า ชีวิต
ของพระอริยบุคคลเห็นปานนี้ เป็นชีวิตอุตม.

สีลาทิวเสนาติ สีลสมาธิปณฺญา-
วีริยวเสน. สพฺพทาติ สมาทานโต ปญฺติ
สพฺพกาลัง. สีลสมฺปนฺโนติ จตฺตปาริสฺสทธิสีล-
สมฺปทาย สมฺปนฺโน สมฺนฺนาคโต.
ปณฺญาติ โลกียโลกุตฺตราย ปณฺญาย
สมฺนฺนาคโต. สุสมฺมาหิตโตติ ตํสมฺปยุตฺเตน
สมาธินา สุญฺจฺ สมฺมาหิตโต.

คำว่า เกี่ยวกับธรรมมีสีล เป็นต้น คือ
เกี่ยวกับสีล สมาธิ ปัญญาและวิริยะ. คำว่า
ทุกเมื่อ คือ ตลอดกาลทั้งปวงจำเดิมแต่
สมาทาน. คำว่า ถึงพร้อมด้วยสีล คือ ถึง
พร้อม ได้แก่ ประกอบด้วยจตฺตปาริสฺสทธิสีล-
สมฺปทา. คำว่า มีปัญญา คือ ประกอบด้วย
ปัญญอันเป็นโลกียะและโลกุตระ. คำว่า
มีจิตตั้งมั่นแล้ว คือ มีจิตตั้งมั่นแล้วด้วย
ด้วยสมาธิอันสัมปยุตด้วยปัญญานั้น.

อารทฺธวีริโยติ อกุสลานัน ฌมฺมานัน
ปทานาย กุสลานัน ฌมฺมานัน อุปสมฺปทาย
ปกฺกทฺทวีริโย. ปหิตฺตโตติ นิพฺพานัน

คำว่า มีความเพียรอันปรารถแล้ว คือ มี
ความเพียรอันปรารถแล้วเพื่อการละอกุศล-
ธรรม เพื่อการยังกุศลธรรม ให้เข้าไปถึง

คุณเกษม นาคประเสริฐ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิบัติเตตตตาย กาเย จ ชีวีเต จ พร้อม. คำว่า มีตนส่งไปแล้ว คือ มีจิต
 นิรเบกขจิตโต. โสมนติ กาโมฆาที ไม่เพ่งเล็งในกายและชีวิต เพราะความ
 จตุพพิชฌิ โสมิ, สัสสารมโหมเมว วา. เป็นผู้มิตนอันส่งไปเฉพาะสู่นิพพาน. คำว่า
โสมะ ได้แก่ โสมะทั้ง ๔ อย่าง มีกาโมฆะ
 เป็นต้น หรือได้แก่ โสมะใหญ่ คือ สงสาร
 นั้นเอง.

เอกายโนติ เอกมคฺโค. มคฺค- บพว่า เอกายโน แปลว่าทางเอก.
 ปริยาโย ทิ อิช อยน-สทฺโท, ตสฺมา จริงอยู่ อยนศัพท์ในที่นี้เป็นปริยายของ มคฺค
 เอกมคฺคภูโต^๑ อัย ภิกฺขเว มคฺโค, น คือแปลว่า ทาง เพราะเหตุนี้จึงมีความว่า
 เทวธาปถภูโตติ อตฺถโ. เอกิ วา กุกรภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเอก คือ
 นิพพาน อยติ- คจฺฉตีติ เอกายโน, ไม่ใช่ทางสองแพร่ง. อีกอย่างหนึ่ง มีอรรถ
 เอเกน วา คณสงฺคณิกิ ปทาย วูปกฏฺเฌน^๒ วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า เอกายน เพราะอรรถ
 ปวีวิตฺเตน อยิตพฺโพ ปฏิปชฺชิตพฺโพติ ว่า ถึง คือไปสู่ธรรมเอก ได้แก่ นิพพาน,
 เอกายโน, อยนฺติ เตนาติ วา อยโน, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เอกายน เพราะอรรถ
 เอกสฺส เสฏฺฐสฺส ภกฺวโต อยโนติ ว่า อันบุคคลผู้เดียว คือผู้ละการคลุกคลี
 เอกายโน, เตน อุปาหิตตฺตา, เอกสฺมิ ด้วยหมู่หลีกออกแล้ว คือผู้สงัดพึงถึง คือพึง

^๑ ฉ. เอกปถภูโต.

^๒ ฉ. วิเวกฏฺเฌน.

วา อิมสมึเยว ธมฺมวินเย อยโนติ ปฏิบัติ, อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชื่อว่า อายน
เอกายโน.

เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องถึง, ธรรมเป็น
เครื่องถึงของพระผู้เป็นเอก คือผู้ประเสริฐ
สุด ได้แก่ พระผู้มีพระภาค เพราะความ
เป็นธรรมที่พระองค์ทรงให้เกิดขึ้น เหตุนั้น
จึงชื่อว่า เอกายน อีกอย่างหนึ่ง ธรรมเป็น
เครื่องถึงในธรรมอันเอก คือ ในพระธรรม
วินัยนี้เท่านั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า เอกายน.

สตฺตานํ วิสุทฺธิยาติ รากาติมเลหิ, อภิชฺฌา- คำว่า เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย
วิสมโลภาทีอุปกิเลสเสหิ จ สตฺตานํ คือ เพื่อประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์ ได้แก่
วิสุทฺถตถาย วิสุชฺฌนตถาย. ยทิตฺติ เพื่อประโยชน์แก่ความหมดจด แห่งสัตว์
นินาโต, เย อิมติ อตุโธ. ปุพฺเพ ทั้งหลาย จากมลทินคือกิเลสมีรากะเป็นต้น
สรสลกฺขณเณ^๑ มกฺกฏฺเฐน จ มกฺโกคติ และจากอุปกิเลส มีอภิชฌาวิสมโลกเป็นต้น.
วุตฺตสฺเสว กายาทิวิสยภเวทน จตฺตพิชฺชตฺตา บทว่า ยทิตฺ เป็นนินาต ความเท่ากับ เย
"จตฺตาโร สตฺปิฏฺฐานา"ติ วุตฺตํ. อิม. พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "จตฺตาโร
สมฺมปฺปธานาทีสุติ เอกถ อาทิ-สทฺเทน สตฺปิฏฺฐานา" ดังนี้ เพราะธรรมที่ตรัสว่า
อปฺปมาหาภิริตฺตาทีนํ สงฺกโท เวทิตฺตฺโพ. มรรคด้วยลักษณะพร้อมทั้งกิจในก่อน และ

^๑ ฉ. สรณลกฺขณเณ.

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ม.ป.ท. ๒๕๓๕

อุปมาทาทิรติอาทิวเสนาปี หิ กตฺถจิ คัวยอรรถว่าทางนั้นเทียว เป็นธรรมมี ๔
 วิสุทธิมคฺโค เทสิโต. อย่าง โดยความต่างแห่งอารมณ์ มีกาย
 เป็นต้น. คัวยอทิกัพทึไบนทว่า สมมุปชา-
นาทีสุ ในธรรมทั้งหลายมีสัมมปชานเป็นต้น
 ฟิงทราบการสงเคราะห์ธรรมทั้งหลาย มี
 ความยินดียิ่ง ในความไม่ประมาทเป็นต้น.
 จริงอยู่ในที่บางแห่ง พระผู้มีพระภาคก็ทรง
 แสดงวิสุทธิมรรค แม้เกี่ยวกับธรรมมีความ
 ยินดีในความไม่ประมาทเป็นต้น.

ยถา :

"อุปมาทรโต ภิกฺขุ
 ปมาเท ภยทสฺสี วา
 อภพฺโพ ปริหานาย
 นิพพานสุเสว สนฺติเก"ติ?

๔. ตตราติ ตสสี กาถายั. อุปริ
วุจจมานกาถาย วิคุถารสัวณณา นิทุเทส-
ปรกินิทุเทสภุจานิยา, ตโติ สงขิคุตตรา

คังที่ตรัสไว้ว่า :

"ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท หรือ
 เห็นภัยในความประมาท ไม่ควร
 เพื่อความเสื่อม ย่อมอยู่ใกล้
 นิพพานอย่างเดียว" คังนี้.

๔. บทว่า ตตร ความเท่ากับ ตสสี
โยค กาถายั แปลว่า ในพระคาถานั้น.
 การสังวรณาโดยพิสดารแห่งพระคาถา ที่

^๑ พ. ธ. ๒๔/๑๔.

อตุถวณณา อตุเทศฎุจณิยาติ อาท จะกล่าวถึงข้างหน้าที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นนิเทศ
 "อัย สงเขปวณณา"ติ. ยถาอตุทธิฎุจสุส (การขยายความ) และปฏินิเทศ (การสรุป
 ทิ อตุถสุส นิเทศปฏินิเทศา สุกรา, ความ) การพรรณากความที่ย่อไปกว่านั้น
 สุโพธา จ โทนุติติ. ตั้งอยู่ในฐานะ เป็นอุเทศ (ยกขึ้นแสดง)
 เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "ต่อไปนี้เป็นกรพรรณาโดยย่อ". เพราะ
 การนิเทศ และปฏินิเทศนี้ข้อความตามที่ได้
 อุเทศแล้ว ย่อมทำได้ง่าย, และทำให้
 เข้าใจง่ายแล.

สีเล ปฏิกุจายาติ เอตุถ สีเลติ จะวินิจฉัยในคำว่า ตั้งอยู่ในศีลต่อไป คำว่า
 กุสลสีเล. ยทิปี "กตเม จ ทปติ"^๑ ในศีล ได้แก่ ในศีลที่เป็นกุศล. แม้กุศล-
 อกุสลา สีลา"ติอาที่สุ"^๒ อกุสลา ฌมมาปิ ธรรมทั้งหลายก็มาแล้วว่าศีล เช่นในคำว่า
 สีลนุติ อากตา. วุจจมานาย ปน "คุกรทปติ ก็อกุศลศีลเป็นไฉน?" ดังนี้ แม้
 จิตตปณฺณากาวนาย อธิฎุจณโยคฺยตาย โดยแท้. ถึงอย่างนั้น แมื่กริยาศีลก็ยังไม่
 กิริยสีลานมฺปิ อสมฺภโว, กุโต อิตเรสนุติ เพื่อความควรแก่การเป็นที่ตั้ง แห่งการ
 กุสลสีลเมเวคฺถ อธิปฺเปตฺติ. เจริญจิตและปัญญาที่กำลังกล่าวถึงอยู่ อกุศล-

^๑ ม. คทปติ.

^๒ ม. ม. ๑๓/๓๔๗.

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สีล ปริปุรยมาโนติอาทีสุ ปริปุรยมาโนติ
 ปริปาเลนุโต, ปริวทุสมุโต วา,
 สพพภาเคหิ สัวรรณุโต, อวิติกกมนุโต
 จาติ อตุโธ. ตถาญุโต หิ ตัง อวิชหนุโต
 ตตฺถ ปตฺติญฺจโตะ นาม โหติ. "สีเล"ติ
 หิ อิทํ อาธาระ ภูมมํ. ปตฺติญฺจายาติ
 ทูริธา ปตฺติญฺจา นิสฺสยฺยุพนิสฺสยฺเยทโตะ.
 ตตฺถ อุนิสฺสยฺยปตฺติญฺจา โลกียา, อิตธา
 โลกุตฺตธา อภินฺทิตฺวา กหณฺเ. ภินฺทิตฺวา
 ปน กหณฺเ ยถา โลกียจิตฺตูปปาเทสุ
 สหชาตานิ, ปุริมฺปัจจิมานนฺจ วเสน
 นิสฺสยฺยุพนิสฺสยฺยปตฺติญฺจา สมฺภวติ, เอวํ
 โลกุตฺตเรสุ เทภูจิมฺมคฺคผลสีลวเสน
 อุนิสฺสยฺยปตฺติญฺจาปิ สมฺภวติ.

ศีลนอกนี้จะมีมาแต่ไหน เหตุนั้น ในที่นี้ท่าน
จึงประสงค์เอากุศลศีลอย่างเดียวกัน.

จะวินิจฉัยในคำว่า ทำศีลให้บริบูรณ์ เป็นต้น
ต่อไป คำว่า ทำให้บริบูรณ์ ได้แก่ รักษาอยู่
โดยรอบ หรือทำให้เจริญอยู่โดยรอบ
อธิบายว่า สำรวมอยู่และไม่ละเมิดโดยส่วน
ทั้งปวง. ก็บุคคลผู้เป็นอย่างนั้น ไม่ละศีลนั้น
ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลนั้น. กับทว่า "สีเล"
นี้ เป็นสัตตมวิภักติ ลงในอาธาระ. คำว่า
ตั้งอยู่ ความว่า ที่ตั้งอาศัยมี ๒ อย่าง โดย
แยกเป็นนिसยปัจจัยและอุปนिसยปัจจัย. ใน ๒
อย่างนั้น ที่ตั้งอาศัยที่เป็นอุปนिसยปัจจัย เป็น
โลกียะ ที่ตั้งอาศัยที่เป็นนिसยปัจจัยนอกนี้ เป็น
โลกุตระ ในเพราะการถือเอาไม่แยกกัน.
แต่ในการถือเอาแยกกัน ที่ตั้งอาศัยที่เป็น
นिसยปัจจัยและอุปนिसยปัจจัย ย่อมมีใน
จิตตูปบาท อันเป็นโลกียะเกี่ยวกับธรรมที่
เกิดร่วมกัน และธรรมที่เกิดก่อนและเกิด
ภายหลังฉันใด, แม้ที่ตั้งอาศัยที่เป็นอุปนिसย-
ปัจจัย ก็ย่อมมีในโลกุตระทั้งหลาย ด้วย

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อำนาจศีลในมรรคและผลเบื้องต้น เหมือน
ฉนั้น.

"ปติฏฺฐายา"^๑ติ จ ปทสฺส ยทา อุปนิสฺสย-
ปติฏฺฐา อธิปฺเปตา, ตทา "สทฺธั
อุปนิสฺสายา"^๒ติอาทิสฺ วีย ปุริมกาลกิริยา-
วเสน อตุโถ เวทิตฺโพ. เตนาท
"บุพฺเพว โข ปนสฺส กายกมฺม วจีกมฺม
อาชีโว สฺปริสฺสุโธ โทตี"^๓ติ ยทา ปน
นิสฺสยปติฏฺฐา อธิปฺเปตา, ตทา "จกฺขุญฺจ
ปฏิจฺจา"^๔ติอาทิสฺ วีย สมานกาลกิริยา-
วเสน อตุโถ เวทิตฺโพ. สมฺมาวาจา-
ทโย หิ อตุตฺนั^๕ สมฺปยุตฺตานิ สมฺมาทิสฺสุ-
อาทินิ สหชาตวเสนเนว นิสฺสยปฺจฺจยา
โหนตฺติ.

ก็พึงทราบความแห่งบทว่า "ปติฏฺฐายา" โดย
เป็นบุพพกาลกิริยา เหมือนอย่างในคำว่า
"สทฺธั อุปนิสฺสายา" อากัยศรัทธา เป็นต้น
ในเมื่อประสงค์ที่ตั้งอากัย ที่เป็นอุปนิสย-
ปัจจัย. ด้วยเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัส
ว่า "ก็ในกาลก่อนแล กายกรรม วจกรรม
อาชีวะของเขา เป็นสิ่งบริสุทธิ์". แต่เมื่อ
ประสงค์เอาที่อากัย ที่เป็นนิสยปัจจัย
ก็พึงทราบความเกี่ยวกับเป็นสมานกาลกิริยา
เหมือนอย่างในคำว่า "จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ"
อากัยจักขุ ฉนั้น เป็นต้น. จริงอยู่ ธรรม
ทั้งหลายมีสมฺมาวาจา เป็นต้น ย่อมเป็นนิสย-
ปัจจัย โดยเป็นธรรมที่เกิดร่วมกันแก่ธรรม

^๑ อภี. ป. ๔๐/๑๗๓.
^๒ ม. อ. ๑๔/๔๒๕.
^๓ ม. ม. ๑๒/๔๗๖.
^๔ ฉ. อตุตฺตนา.

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทั้งหลายมีสัมมาทริฐเป็นต้น ที่สัมปยุตกับตน
จะนั่นแล.

นรติ เนตตี นโร, ปุริโส. ยถา
หิ ปจมปกติภูโต สตุโต, อิตราย
ปกติยา เสฏฐญฺเณ ปุริ อัจจุจฺจาเน^๑
เสติ ปวตฺตตีติ "ปุริโส"ติ วุจฺจติ, เอว
นยญฺเณ "นโร"ติ วุจฺจติ. ปุตฺตภาตฺตภูโตปิ
หิ ปุคฺคโล มาตฺตเชฏฺฐภคินี ปิตฺตฺตฺตฺตฺต
ติฏฺฐติ, ปเกว อิตโร อิตราสี. นเรน
โยคโต นรสุส อยฺนติ วา นารี อิตฺถิ.

สัตว์โคยอมนำ คือ นำไป เหตุนั้น
สัตว์นั้นชื่อว่า นระ ใต้แก่ บุรุษ. เหมือน
อย่างว่า สัตว์ที่เป็นประภคิตัวแรก ย่อมอยู่
คือ เป็นไป เหนือกว่า คือ ในฐานะสูงกว่า
ด้วยอรรถว่าประเสริฐสุดกว่าประภคิตนอกร
เหตุนี้ สัตว์นั้น จึงเรียกว่า "ปุริส" ผู้อยู่
เหนือกว่า ฉันทิ, บุรุษเรียกว่า "นระ"
ก็โดยความหมายว่านำไป เหมือนฉันทิ.
จริงอยู่ บุคคลแม้เป็นบุตรและพี่ชายน้องชาย
ก็ย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นบิดาของมารดาและ
พี่สาวได้ จะป่วยกล่าวไปยถึงชายนอกร
ตั้งอยู่ในฐานะเป็นบิดาของหญิงนอกร. หญิง
ชื่อว่า นารี เพราะประกอบด้วยนระ หรือ
เพราะความหมายว่าหญิงนี้เป็นของนระ.

^๑ ฉ. อัจจุจ จาเน.

^๒ ฉ. เนตฺตฺตฺตฺตฺต.

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สาปิจเจตถ กามัง คณหาชฎาวิชฎนสมตถา^๑
 อตถิ, ปิธานเมว ปน สตุตฺติ ทสฺเสนุโต
 "นโร"ติ อาท ยถา "สตถา
 เทวมนุสฺसानุ"^๒ติ อฏฺฐกถายํ ปน
 อวิภาเคน ปุคฺคลปริยาโย อยฺนติ ทสฺเสตฺถ
 "นโรติ สตุโต"^๓ติ วุตฺตํ.

ก็ในที่นี้หญิงแม้นั้น ก็สามารถสร้างชฎาคือคันทหา
 ได้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อ
 จะทรงแสดงสัตว์ผู้เป็นประธานเท่านั้น จึง
 ตรัสว่า "นระ" เหมือนคำว่า "สตถา
 เทวมนุสฺसानุ" เป็นศาสดาของเทวดาและ
 มนุษย์ทั้งหลาย. แต่ในอรรถกถาท่านกล่าว
 ไว้ว่า คำว่า "นระ" ได้แก่ "สัตว์" ดังนี้
 เพื่อจะแสดงว่า นระนี้เป็นปริยายแห่งบุคคล
 เพราะยังมีได้จำแนกออกไป.

สฺปณฺโณติ วิปากภุตาย สท ปณฺณาย
 วตฺตตีติ^๓ สฺปณฺโณ. ตาย หิ อาทิตโต
 ปฏฺฐาย สนฺตานุเสน พหุลํ ปวตฺตมานาย
 อยํ สตุโต สวิเสสํ "สฺปณฺโณ"^๓ติ วตฺตพฺพตฺถ
 อรหติ. วิปากปณฺณปิ หิ สนฺตานุวิเสสเนน
 ภาวนาปณฺณปฺตติยา อุนิสฺสโย โหติ
 อเหตุกทฺวิเหตุกานํ คทภาวโต. สมฺปชณฺณ-

คำว่า มีปัญญา ความว่า สัตว์ใดเป็นไปกับ
 ด้วยปัญญาอันเป็นวิปาก เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อ
 ว่ามีปัญญา. จริงอยู่ สัตว์นี้ย่อมควรซึ่งภาวะ
 ที่จะพึงกล่าวว่า "มีปัญญา" พร้อมทั้งคุณ-
 วิเศษด้วยปัญญานั้น ซึ่งเป็นไปส่วนมากเกี่ยว
 กับสันดานตั้งแต่ต้น. ก็ปัญญาอันเป็นวิปาก
 ย่อมเป็นอุปนิสัยแก่การเกิดขึ้น แห่งภavana-

^๑ ฉ. คณหาชฎาวิชฎนสมตถา.
^๒ ที. ส. ๔/๘๒-๑๑๔.
^๓ ฉ. ปวตฺตตีติ.

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงฺฆาตาย จ ตํคํกิจฺจการิกาย ปณฺณาย
วเสน "สปฺณโณ"ติ วตฺตํ วัฏฺฏติ. อฏฺฐกถายํ
ปน นิปกสฺสทฺเทน ปาริหาริกปณฺณา คยฺหตํติ
วิปากปณฺณาวเสนเวตฺถ อตฺถโณ วตฺตโต.

ปัญญา ด้วยการยังสันดานให้ต่างกัน เพราะ
อเหตุกสัจจและทเหตุกสัจจไม่มีปัญญาอันเป็น
วิปากนั้น. อนึ่ง ควรพูดได้ว่า "มีปัญญา"
ด้วยอำนาจปัญญา ซึ่งทำกิจนั้น ๆ ที่เรียกว่า
สัมปชัญญะ. แต่ในอรรถกถา ท่านถ่อเอา
ปัญญาที่เป็นไปในการบริหาร ด้วยนิปกศัพท์
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวความไว้ในที่นี้
เกี่ยวกับปัญญาอันเป็นวิปากอย่างเดียวกัน.

กมฺมชติเหตุกปฏิสนฺธิปณฺณายาติ กมฺมชาย
ติเหตุกปฏิสนฺธิยํ ปณฺณายาติ เอวํ
ติเหตุก-สทฺโท ปฏิสนฺธิ-สทฺเทน
สมฺพนฺธิตฺทโพ, น ปณฺณา-สทฺเทน. น หิ
ปณฺณา ติเหตุกา อตฺถิ. ปฏิสนฺธิโต ปญฺติ
ปวตฺตมานา ปณฺณา "ปฏิสนฺธิยํ ปณฺณา"ติ
วตฺตตา ตมฺมุลกตฺตตา, น ปฏิสนฺธิกฺขณ
ปวตฺตตา เอว.

บทว่า กมฺมชติเหตุกปฏิสนฺธิปณฺณาย พึงเชื่อม
ติเหตุกศัพท์เข้ากับ ปฏิสนฺธิศัพท์ ไม่ใช่เข้า
กับ ปณฺณาศัพท์ อย่างนี้ว่า กมฺมชาย ติเหตุก-
ปฏิสนฺธิยํ ปณฺณาย แปลว่า ด้วยปัญญาใน
ปฏิสนธิอันเป็นติเหตุกะ ซึ่งเกิดแต่กรรม.
เพราะปัญญาที่เป็นติเหตุกะ หามืออยู่ไม่.
ปัญญาที่เป็นไปตั้งแต่ปฏิสนธิ ท่านเรียกว่า
"ปัญญาในปฏิสนธิ" เพราะมีปฏิสนธิอันเป็น
มูล ไม่ใช่เป็นไปในขณะปฏิสนธิเท่านั้น.

จินฺเตติ อารมฺมณํ อุปนิชฺฌายตํติ
จิตฺตํ, สฺมาธิ. โส หิ สาคิสฺสยํ

ธรรมชาตีสื่อว่า จิต เพราะสรรคว่า
กิต คือเพ่งอารมณ์ ใค้แก่ สมาธิ. จริงอยู่

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล
สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปนิชฌานกัจโจ. น หิ วิตกุกาทยโย วินา...
 สมานา ตมตถุ ส่าเชนุติ, สมานิ ปน...
 เทหิ วินาปี ส่าเชตีติ. ปคณพลว-
 ภาวาปาทเนน ปจฺจเยหิ จิตฺ, ตถา
 สนฺตานํ จิโนตีติปิ จิตฺ, สมานิ.
 ปจฺมชฌานาทีวเสน จิตฺตวิจิตฺตตาย,
 อิทฺธิวิทฺทาทีจิตฺตกรณเณ จ สมานิ จิตฺตุนฺติ
 วินาปี ปโรปเตเสนสฺส^๑ จิตฺตปริยาโย
 ลพฺภเตว. อฏฺฐกถายํ ปน จิตฺต-สทฺโท
 วิญญาเณ นิรุโฬหตี กตฺวา วุตฺตํ
"จิตฺตสีเสเนตถ"^๒ สมานิ นิตฺทิงฺกุโร"ติ.

สมานินั้น มีการเข้าไปเพ่งอย่างยิ่งเป็นกิจ...
 เพราะธรรมทั้งหลายมีวิตก เป็นต้น เว้นจาก
 สมานินั้น ย่อมยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จหา
 มิได้, ส่วนสมานิ แม้เว้นจากธรรมมีวิตก
 เป็นต้นนั้น ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ฉะนั้น
 แล. ธรรมชาติชื่อว่า จิต ด้วยอรรถว่า อัน
 ปัจจัยทั้งหลายสังสมแล้วด้วยการให้ถึงความ
 เป็นธรรมชาติคล่องแคล่วและมีกำลัง, ชื่อ
 ว่า จิต ด้วยอรรถว่า สังสมสันดานอย่างนั้น
 ก็มี ได้แก่ สมานิ. สมานิชื่อว่า จิต เพราะ
 เป็นธรรมวิจิตรด้วยจิต ด้วยอำนาจฉาน มี
 ปรมุขาน เป็นต้น และเพราะทำให้วิจิตร มี
 การแสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น เพราะเหตุนั้น แม้
 เว้นจากการอ้างอิงอื่น สมานินั้นก็ย่อมได้
 ปริยายว่า จิตอยู่นั่นเอง. แต่ในอรรถกถา
 ท่านกล่าววว่า "สมานิ ทรงแสดงไซในที่นี้
 ด้วยยกจิตเป็นสำคัญนั่นเอง" เพราะทำ
 อธิบายว่า จิตศัพท์ ใช้ขึ้นอยู่ในเรื่อง
 วิญญาณ..

^๑ ส. ม. ปราปเตเสน.

^๒ ฉ. จิตฺตสีเสเน เทตถ.

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยถาสภาวํ ปกาเรหิ ชานาคีติ ปณฺญา. ธรรมชาติชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่า
 สภา ยหิปี กุสลาทีเกทโต พหุวิชา, รู้สภาวะตามเป็นจริงโดยประการทั้งหลาย.
 "ภาวณฺ"ติ ปน วจนโต ภาเวตพฺพา ปัญญานัน มีมากอย่างโดยความต่างด้วย
 อธิธาธิปเตตาคี ตํ หสฺเสตฺ "วิปฺสฺสนนฺ"ติ ปัญญาที่เป็นกุศลเป็นต้น แม้โดยแท้, ถึง
 วุตฺตํ. "ภาวณฺ"ติ จ อิทํ ปจฺเจกํ อย่างนั้น ปัญญาที่ฟังเจริญ ทรงประสงค์เอา
 โยเชตพฺพํ "จิตฺตณฺจ ภาวณฺ ปณฺณณฺจ ในที่นี้เพราะพระบาลีว่า "ภาวณฺ" (เจริญ
 ภาวณฺ"ติ. ตยิทํ ทวณฺ กิ โลกียํ, อุทาหุ อยู่) เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 โลกุตฺตรนฺติ ? โลกุตฺตรนฺติ ทฏฺฐพฺพํ "วิปฺสฺสนา" เพื่อจะแสดงปัญญาที่ฟังเจริญนั้น.
 อุกฺกฏฺฐนินฺทเทสโต. และบทว่า "ภาวณฺ" นี้ฟังประกอบที่ละบทว่า
 "จิตฺตณฺจ ภาวณฺ ปณฺณณฺจ ภาวณฺ" แปลว่า
 เจริญจิตและเจริญปัญญาอยู่ ดังนี้. ถ้ามว่า
 จิตและปัญญาทั้ง ๒ นั้นเป็นโลกียะ หรือ
 เป็นโลกุตระ ? ตอบว่า ฟังเห็นว่า
 เป็นโลกุตระ เพราะแสดงกำหนดอย่างสูงไว้.

ตํ หิ ภาวณฺมาโน อริยมคฺคกฺขณเ จริงอยู่ ภิกษุเมื่อเจริญจิตและปัญญานั้น ท่าน
 ตณฺหาชฏํ สมฺมุจฺเจทวเสน วิชญฺเฐตฺติ เรียกว่า กำลังสร้างด้วยอำนาจ ตักได้เต็ค-
 วุจฺจติ, น โลกียํ. นานนฺตริยภาเวน ชาค ซึ่งชฎคือตัดหาในขณะที่แห่งอริยมรรค
 ปเนตฺถ โลกียาปิ กทิตาว โทนฺติ จึงไม่ใช่เป็นโลกียะ. แต่ในที่นี้ยอมเป็นอัน
 โลกียสมณฺวิปฺสฺสนาย วินา ตทภาวโต. ถือเอาจิตและปัญญา แม้ที่เป็นโลกียะที่เดียว
 สมณฺยานิกสฺส หิ อุปจารบฺพนาย เกทํ ด้วยภาวะที่มีใช่เป็นอนันตริยกธรรม (ธรรม

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมาธิ, อิตรสุส ขณิกสมาธิ, อุกเยสมฺปิ
วิโมกฺขมุขตฺตยํ วนา น กทาจิปี
โลกุตฺตราชิกโม สมฺภาวติ.

ที่ไม่มีอะไรกั้นระหว่างได้) เพราะเว้นจาก
สมณะและวิปัสสนาที่เป็นโลกิยะ สมณะและ
วิปัสสนาที่เป็นโลกุตระนั้นก็ไม่มีได้. เพราะ
ว่าสำหรับโยคาวจรผู้เป็นสมณยานิก เว้น
สมาธิ อันต่างด้วยอุปจารและอัปปนา
สำหรับโยคาวจร ผู้เป็นวิปัสสนายานิกนอกนี้
เว้นขณิกสมาธิ, สำหรับทั้ง ๒ พวก เว้น
วิโมกฺขมุขทั้ง ๓ เสีย จะมีการบรรลु
โลกุตระธรรม แม้ในกาลไหน ๆ ก็ทำมิได้.

เตนาท "สมาธิญเจว วิปัสสนญจ
ภาวยมาโน"ติ. ตตฺถ ยทา โลกิยา
สมณวิปัสสนา อธิปฺเปตา, ตทา "ภาวยนุ"ติ
อิทํ ภาวนาภิรียาย เหตุภาวณนํ,
ภาวนาเหตุติ อตุโธ. ตพฺภาวนาเหตุกา
หิ วิชฺฌนภิรียาติ. ยทา ปน โลกุตฺตรา
อธิปฺเปตา, ตทา เกวลํ วตฺตมานภาว-
นินุเทโส? ตพฺภยภาวนาสมกาลเมว หิ
คณฺหาชฺฌาวิชฺฌนํ.

ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เจริญ
สมาธิและวิปัสสนาอยู่". ใน ๒ ประการนั้น
เมื่อท่านประสงค์สมณะ และวิปัสสนาที่เป็น
โลกิยะ บทว่า "ภาวย" นี้ กล่าวถึงความที่
ภิกษุคือความเจริญเป็นเหตุ อธิบายว่า
เพราะเหตุแห่งการเจริญ. ด้วยว่าภิกษุคือ
การสงฆ์ มีการเจริญสมณะและวิปัสสนานั้น
เป็นเหตุ. แต่เมื่อประสงค์ของที่เป็น
โลกุตระ ก็แสดงภาวะที่เป็นไปอยู่อย่าง-

^๑ ม. วิชฌนภาวนินุเทโส.

เดียว. เพราะว่าการสร้างชฎคือคัตถา มี
กาลพร้อมกับการเจริญจิตและปัญญาทั้ง ๒ นั้น
ทีเดียว.

"อาตาปี นิปโก"ติ อิทํ ยถาวุตต-
ภาวนาย อุปการกธมฺมกิตฺตํ. กมฺมญฺจํ
อนฺนฺยชฺนตฺสฺส หิ วิริยํ สติ สมนฺชณฺณติ
อิมํ ทโย ธมฺมา พหุปการรา.
วิริยฺปตฺถทฺตฺตฺติ กมฺมญฺจํ สติสมนฺชณฺณา-
นฺपालิตํ น ปริปตฺติ, อุปริ จ วิเสสํ
อาวหติ. ปตฺติญฺจาสิทฺธิยา เจตฺถ
สทฺธาสิทฺธิ, สทฺธูปนิสฺสยตฺตา สีสฺส
วิริยาทิสิทฺธิยา จ. น หิ สทฺธเยยฺยวตฺถุ
อสทฺททฺนตฺสฺส ยถาวุตตฺวิริยาทโย สมนฺวตฺติ,
ตถา สสมาธิ.

สองบทว่า "อาตาปี(มีความเพียร)
นิปโก(มีปัญญารักษาตน)" นี้ เป็นคำกำหนด
ธรรมอันเป็นอุปการะแก่ภาวนา ตามที่กล่าว
แล้ว. เพราะว่ ธรรม ๓ ประการนี้ คือ
วิริยะ สติ สมนชฌณะ เป็นธรรมมีอุปการะ
มากแก่ผู้ประกอบกัมมฐาน. จริงอยู่
กัมมฐานที่มีวิริยะอุปถัมภ์ มีสติและ
สมนชฌณะ บำรุงเลี้ยง ย่อมไม่ตกไปรอบ
และย่อมนำมาซึ่งคุณวิเศษสูงขึ้น. ก็ใน
บรรดาธรรมเหล่านี้ ความสำเร็จแห่ง
ศรัทธา ย่อมมีได้ด้วยความสำเร็จแห่งที่ตั้ง
อาศัย และด้วยความสำเร็จแห่งธรรมมี
วิริยะเป็นต้น เพราะศีลมีศรัทธาเป็น
อุปนิสัยปัจจัย. จริงอยู่ เมื่อบุคคลไม่เชื่อ
วัตถุที่ควรเชื่อ ธรรมทั้งหลายมีวิริยะเป็นต้น
ตามที่กล่าวแล้ว จะมีอยู่ก็หาไม่ได้ แม้สมาธิ
ก็อย่างนั้น.

คุณวรพจน์ เพ็ญกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยถา หิ เหตุภาวโต ธีรยาทีหิ สทุธาสิทธิ, เหมือนอย่างว่า ความสำเร็จแห่งศรัทธา
 เอว ผลภาวโต เตหิ สมาริสิทธิ. ย่อมมีด้วยธรรมมีวิริยะเป็นต้น เพราะความ
 ธีรยาทีสุ หิ สมฺปชฺชมาเนสุ สมาริ เป็นเหตุ ฉันใด ความสำเร็จแห่งสมาธิก็
 สมฺปนฺโนว โหติ อสมานิตฺตสฺส ตทภาวโต. ย่อมมีด้วยธรรมมีวิริยะเป็นต้นนั้น เพราะ
 กถํ ปเนตฺถ สติสิทธิ ? นิปกกฺกทฺทโต. ความเป็นผล เหมือนฉันนั้น. ค้ำยว่าเมื่อ
 ธรรมทั้งหลายมีวิริยะเป็นต้นถึงพร้อม สมาริก็
 ย่อมเป็นธรรมถึงพร้อมที่เกี่ยว เพราะคนไม่มี
 สมาริก็ไม่มีวิริยะเป็นต้นนั้น. ก็ในข้อนี้
 ความสำเร็จแห่งสติมีได้อย่างไร ? ตอบว่า
 มีได้เพราะค้ำยว่านิปก (แปลว่าผู้มีปัญญา
 รักษาตน).

ติกฺขวิสหภาวปฺปตฺตา หิ สติ "เนปฺกุกฺก"ติ วจฺจติ. ยถาห "ปรเมน สติเนปฺกุกฺกน
 สมฺนฺนาคโต"ติ? อฏฺฐกถายํ ปน "เนปฺกุกํ วจฺจติ. ยถาห "ปรเมน สติเนปฺกุกฺกน สมฺนฺนาคโต"
 ปณฺญา"ติ อยมคฺโคทฺท สลฺลิตฺโต. ตคฺคทฺทเนเนว ประกอบด้วยปัญญารักษาตนคือสติอย่างเยี่ยม
 สติปิ กหิตาว โหติ. น หิ สติรหิตา ปณฺญา คั้งนี้. แต่ในอรรถกถา ท่านแสดงเนื่อความ
 อคฺคทีติ. ไว้คั้งนี้ว่า "เนปฺกุกะ ใค้แก่ ปณฺญา". แม้

๑ อญ . . ทสก . . ๒๔/๒๗ .

คุณยุพยง ติตติรานนท์ และคุณนิรมล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ © ๒๕๖๕

สติก็เป็นอันถือเอาด้วยศัพท์ว่า แน่ๆกะ
นั้นแหละ. เพราะปัญญาเว้นจากสติจะมีอยู่
ก็หาไม่ได้แล.

อปเร ปน "สพญโณ"ติ อิมินาว
ปาริหาริกปณณปิ กยหตตีติ "นิปโก"ติ
ปทสฺส "สโต"ติ อตถํ วทนฺติ. ยหิปี
กิเลสานํ ปทานํ อาตปณํ, ตํ
สมฺมาทิสฺส อาทินมฺปิ อตฺถเว. อาตป-
สทฺโท วิย ปน อาตป-สทฺโท วีริเยเยว
นิริโฬหตี อาท "อาตปปีติ วีริยวา"ติ.

แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวความหมาย
ของบทว่า "นิปโก" ว่าได้แก่ "สโต" แปล
ว่า มีสติ เพราะแม้ปาริหาริกปัญญาคือปัญญา
อันประกอบในการบริหาร ท่านถือเอาด้วย
บทว่า "สพญโณ" (มีปัญญา) นั้นนั่นเอง. การ
ละกิเลสทั้งหลาย เป็นการยังกิเลสให้เร่า-
ร้อน การละกิเลสนั้นก็มิอยู่ แม้แก่ธรรม
ทั้งหลายมีสัมมาทิสฺสเป็นต้นนั้นแล แม้โดยแท้.
ถึงอย่างนั้น อาตปศัพท์ก็ใช้ติดปากในวิริยะ
อย่างเดียวกันเหมือนกัน อาตป ปศัพท์
เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า บท
ว่า "อาตปปี แปลว่า มีความเพียร".

อถวา ปฏิปกฺขปฺพทาเน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ
อํหุสฺส สทฺทวเสเน ปวคฺตมฺมานสฺส วีริยสฺส
สาติสฺสยนฺตทาตปนฺนติ วีริยเมว ตถา
วจฺจติ, น อญฺเณ ธมฺมา. อาตปปีติ

อีกนัยหนึ่ง การยังกิเลสนั้นให้เร่าร้อนอย่าง
พิเศษยังมีแก่วิริยะ ซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจยัง
สัมปยุตธรรมทั้งหลาย ให้อุคสาหะยิ่งในการ
ละธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ ฉะนั้น ท่านจึงเรียก

คุณยุพยง ติตติรานนท์ และคุณนิรมล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จายมีกาโร ปลี่สาย, อติสยสฺส วา วิริยะเท่านั้นอย่างนั้น หาเรียกธรรม
ทีปโก. วิริยวาติ วา-สทุโทปี ตทตุโธ เอว เหล่าอื่นไม่. ก็ อักษรว่า อาตาปี นี้ แสดง
ทฎุจพุโพ. เตน สมมุปฺธานสมงฺกิตา ความหมายว่าสรรเสริญ หรือความหมายว่า
วุตฺตา โทติ. วิเศษยิ่ง. แม้ วา ศัพท์ในคำว่า วิริยวา

ก็พึงเห็นว่า มีความหมายดั่งนั้นเหมือนกัน.
ด้วยทว่าวิริยวานั้น ย่อมเป็นอันท่าน
กล่าวว่าเป็นผู้มีความพร้อมเพรียง ด้วย
สัมปธาน.

เตนาท "กิเลสานํ อาตาปนปริตา-
ปนฺนุเจนา"ติ. อาตาปนคฺคทณฺเณ เจตฺถ
อารมฺมาธาตุมาท อาทีโต วิริยารมฺโกติ
กตฺวา, ปริตาปนคฺคทณฺเณ นิกฺกมฺปรกฺกม-
ธาตฺโย สพุทฺโส ปฏิปฺกฺชโต นิกฺขนฺตํ,
อุปรูปริ วิเสสฺสปฺตฺตฺติญฺจ อุปาทาย.
นิปฺยติ^๑ วิโสเสติ ปฏิปฺกฺชํ, ตโต วา
อตุตฺตํ นิปาติ รกฺขตีติ นิปโก,
สมฺปชาโน. กมฺมฏฺฐานสฺส ปรีทรณ
นิยฺตุตฺตาติ ปาริหาริกา.

ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ด้วย
ความหมายว่ายังกิเลสให้ร้อนทั่วและให้ร้อน
รอบ". ก็ในคำนี้ ด้วยศัพท์ว่าอาตาปน ท่าน-
อาจารย์กล่าวถึงอารัมมาธาตุ (การปรารภ)
เพราะทำอธิบายว่า ได้แก่ การเริ่มความ
เพียรแต่ต้น, ด้วยศัพท์ปริตาปน ท่านกล่าว
ถึงนิกกมธาตุและปรักกมธาตุ เพราะอาศัย
ความเป็นผู้ออกไปจากธรรม อันเป็นปฏิบัติ
โดยประการทั้งปวง, และการถึงคุณวิเศษ
ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. ภิภษุชื่อว่า นิปโก เพราะ

^๑ ฉ. นิปยติ.

คุณยุพยง ติตติรานนท์ และคุณนิรมล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อรรถว่า ยังธรรมอันเป็นปฏิภาณให้แห่งคือให้
 เหลือหาย หรือเพราะอรรถว่า รักษาคือ
 ค้ำครองตนจากธรรมอันเป็นปฏิภาณนั้น ได้แก่
 ผู้มีสัมปชัญญะ. ปัญญา ชื่อว่า ปาริหาริกา
 เพราะอรรถว่า ประกอบในการบริหาร-
 กัมมัฐาน.

อภิภกมาทีนีสัพพกิจจานิสาคตถก-
 สมฺปชณฺหาทิวเสน ปริจฺฉิซฺช เนตฺติ
สัพพกิจฺจปริณายิกา. กมฺมฏฺฐานสุสฺส วา
 อุกฺคโท ปริบุจฺจา ภาวนารมฺโภ
 มนสิการวธิ, ตตฺถ จ สกฺกจฺจการิตา
 สาคจฺจการิตา สบฺปายการิตา นิमितฺตกุสลตา
 ปหิตตตฺตา อนุตฺตรา อสงฺโกโจ อินฺทฺริย-
 สมตฺตปฏิปาทนา (๑) วิริยสมตฺตาโยชนนฺติ
 เอวมาทีนีสพฺเพสฺส กิจฺจานํ ปริณายิกา
สัพพกิจฺจปริณายิกา.

ปัญญา ชื่อว่า สัพพกิจฺจปริณายิกา
 เพราะอรรถว่า กำหนดคนำไปซึ่งกิจทุกอย่าง
 มีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ด้วยอำนาจ
 เป็นสัมปชัญญะ มีสาคตถกสัมปชัญญะเป็นต้น.
 อีกอย่างหนึ่ง ปัญญากำหนดคนำไปซึ่งกิจ
 ทั้งปวงมีอาทิอย่างนี้ คือการเรียนกัมมัฐาน
 การสอบถาม การเริ่มภาวนา วิธิมนสิการ
 และความเป็นผู้กระทำโดยเคารพในกัมมั-
 ฐานนั้น ความเป็นผู้กระทำติดต่อกัน ความเป็น
 ผู้กระทำเป็นสัปปายะ ความเป็นผู้ฉลาด
 ในนิมิต ความเป็นผู้มีคนส่งไปแล้ว ความ

๑ ( ). ฉ. เหตุถนฺตเร วิริยสมตฺตา-
 ปาถนนฺติ ทิสฺสติ.

ไม่หตุในระหว่าง การยังความสม่ำเสมอ
กันแห่งอินทรีย์ให้สำเร็จ ความประกอบ
ความเพียรสม่ำเสมอขึ้น ชื่อว่า สหกิจจ-
ปริณายิกา แปลว่ากำหนดนำไปซึ่งกิจทั้งปวง.

ภย อุกขตีติ ภิกขุติ สาธารณโต
ภิกขุชุกขณกถเนน ปฏิปัตติยา จ^๑
ภิกขุภาโว, น ภิกขุกภินนปฐุทธาธิ-
ภาเวนาติ ทสเสติ. เอว^๑ หิ กตกิจจัน
สามเณรานั้น, ปฏิปนนานญจ อปพชิตานมปิ
สงกโท กโต โทติ. อธิ ปน ปฏิปชชนก-
วเสน อตุโถ เวทิตพโพ. ภินุหติ ปาปเก
อกุสเล ธมเมติ วา ภิกขุ.

ด้วยการกล่าว ลักษณะแห่งภิกษุโดยทั่วไปว่า
ชื่อว่า ภิกษุ เพราะอรรถว่า เห็นภัย ดังนี้
ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า ความเป็นภิกษุมี
ด้วยการปฏิบัติตนเอง, หาใช่ด้วยความเป็น
ผู้ขอ และความเป็นผู้ใช้สอยแผ่นผ้าอัน
ฉีกขาดเป็นต้นไม่. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ย่อม
เป็นอันทำการสงเคราะห์บุคคลทั้งหลาย มี
สามเณร เป็นต้น ผู้มีกิจอันทำแล้ว และผู้ปฏิบัติ
ทั้งหลายแม้มิได้บวช. แต่ในที่นี้ ฟังทราบ
ความหมายเกี่ยวกับผู้ปฏิบัติ. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่า ภิกษุ เพราะอรรถว่า ทำลายอกุศล-
ธรรมอันลามกทั้งหลาย.

โส อิม วิชฎเยติ โย นโร สปนโณ
สเล ปคิฐุราช อาคาปี ฌโปโก จิตฺติ

คำว่า นั้นฟังสาขชฎนี้ เชื่อมความว่า ภิกษุใด
เป็นระผู้มิปัญญาตั้งอยู่ในศีล มีความเพียร

^๑ อ. ว.

ปณฺณจ ภาวณฺติ วุตฺโต, โส ภิกฺขุ
 อิมํ คณฺหาชฺฌํ วิชฺฌเยติ สมฺปนฺโน. อิทานิ
 ตมฺปิ วิชฺฌนํ เวฬุคฺคฺพวิชฺฌเนน อุปเมตฺวา
 หสฺสเสคฺคํ คาทาย ยถาวุตฺเต สีสลาทิมฺเม
 "อิมินา จ สีสเลนา"ติอาทินา ปจฺจามสฺติ.
 ตตฺถ ยสฺมา โยคาวจรสฺนฺตานคตา
 นานาชนิดกา มิสฺสกา สีสลาทิมฺมา คาทาย
 คหิตา, ตสฺมา เต เอกชฺฌ^๑ คณฺหนฺโต
 "ฉฺหิ ชฺมเมหิ สมฺนฺนาคโต"ติ อาท.

น หิ เต ฉ ชฺมมา เอกสฺมิมิ สฺนฺตानเ
 เอกสฺมิมิ ชเณ ลพฺภณฺติ. ยสฺมา จ
 ปุคฺคฺลาธฺมฺจฺจเนน คาทา ภาสิตา, ตสฺมา
 ปุคฺคฺลาธฺมฺจฺจเนนเมว อุปมิมิ หสฺสเสนฺโต
 "เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส"ติอาทิมาท.

มีปัญญารักษาตน ที่ตรัสว่า อบรมจิตและ
 ปัญญาอยู่, ภิกษุ นั้นพึงสร้างชฏคือคัณฑ์ได้.
 บัณฑิตนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงการสร้าง
 ชฏเช่นนั้น เปรียบเทียบด้วยการสร้างกอไผ่
 จึงระบุธรรมมีศีลเป็นต้น ตามที่ตรัสไว้ใน
 พระคาถาคำว่า "ก็ด้วยศีลนี้" ดังนี้
 เป็นต้น. ในบรรดาคำเหล่านั้น ท่านอาจารย์
 เมื่อจะถือเอาธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้น รวม
 กัน กล่าวว่า "ผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประ-
การ" ดังนี้ เพราะธรรมมีศีลเป็นต้นที่อยู่ใน
 สันดานของโยคาวจรเกิดในขณะต่าง ๆ กัน
 ระคนกัน อันพระผู้มีพระภาคทรงถือเอาใน
 พระคาถา.

เพราะธรรม ๖ ประการเหล่านั้น จะได้ใน
 ขณะเดียวกันในสันดานเดียวกัน ก็หาไม่ได้.
 อนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคทรงภาษิตพระ-
 คาถาโดยบุคลลาธิฐาน ฉะนั้นท่านอาจารย์
 เมื่อจะแสดงอุปมา อันเป็นบุคลลาธิฐานนั้น

^๑ ฉ. เอกชฺจ.

คุณสังศรี อเนกสุข

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอง จึงกล่าวคำว่า "เปรียบเหมือนบุรุษ"
ดังนี้เป็นต้น.

ตตถ สุนีลิตนติ สฎฺฐุ นิสิตํ, อติวิย
ติชิตนติ อตฺถโธ. สตฺถสฺส นิสิตตฺรภาวกรณํ
นีสานสีลายํ, พาหุพเลน จสฺส อุกฺขิปนฺติ
อุภยมุเปตํ อตฺถาปนฺนํ กตฺวา อุปมา
วุตฺตาคติ ตทฺถยํ อุปเมยฺเย ทสฺเสนฺโต
"สมาธิสียายํ สุนิสิตํ ฯ เปฯ ปณฺญาหตฺถเณ
อุกฺขิปิตฺวา"ติ อาท.

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ลับคี่แล้ว คือ
ฝนแล้วเป็นอย่างที่ อธิบายว่า คมเกินที่จะ
เปรียบได้. ท่านอาจารย์กล่าวอุปมาทำ
หน้าที่ทั้ง ๒ ประการนี้ คือ การทำความที่
ศีลตราให้เป็นของคมยิ่ง บนทิวลาสำหรับลับ๑
การยกศีลตรานั้นด้วยกำลังแขน ๑ ฉะนั้น
เมื่อจะแสดงหน้าที่ทั้ง ๒ นั้นไว้ในคำอุปไมย
จึงกล่าวว่ "ยกศีลตราคือ วิปัสสนาที่ลับคี่
แล้วบนทิวลาคือสมาธิ ด้วยมือคือปาหาริก-
ปัญฺญา อันกำลังคือวิริยะระครองแล้ว" ดังนี้.

สมาธิคุณเณ หิ ปณฺญา ย ติกฺขภาโว.
เตนาท ภกฺวา "สมาธิโต ยถาภูตํ
ปชานาตี"ติ. วิริยญจสฺสา อุปตฺถมฺภกํ
ปกฺกยฺหนโต. วิชญฺเยยฺยาคิ วิชญฺเฑ

จริงอยู่ ความที่ปัญญาเป็นธรรมชาติคมก็ด้วย
คุณคือสมาธิ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า "ผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้ซ้คตามเป็น
จริง". อนึ่ง วิริยะก็เป็นตัวอุปถัมภ์ปัญญานั้น

๑ อัง. ทสก. ๒๔/๓, ส. ขนฺธ. ๑๗/๑๘,
ส. มหา. ๑๔/๔๒๐, มิสินทปญฺหา. ๔๕.
๒ ฉ. ปกฺกยฺหนโต.

คุณสงฺศรี อเนกสุข
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สกุกุณเวยย. วุฏฐานคามินีวิปัสสนาย หิ เพราะระครองไว้. คำว่า ฟัง ฟัง คือ ฟัง
 วตุตมานาย โยคาวจโร คณฺหาชฏฺ์ สามารถเพื่อจะฟัง. ก็เมื่อวุฏฐานคามินี-
 วิชญฺ์ สัมคฺโถ นาม. วิชญฺณเจตฺถ วิปัสสนาเป็นไปอยู่ โยคาวจรจึงเป็นผู้ชื่อว่า
 สมฺจฺเจทวเสน ปทานนฺติ อาท สามารถฟังซึ่งคือตัดหา. และการฟัง
"สนฺฉินฺทเวยย สมฺปทาเลชฺยา"ติ. ทกฺขินฺติ ในที่นี้ ได้แก่ การละด้วยอำนาจเป็นสมฺจ-
 อรหฺตีติ ทกฺขินฺทเวยโย, อคฺคโค จ โส เจตพทาน ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 ทกฺขินฺทเวยโย จาติ อคฺคทกฺขินฺทเวยโย. "ฟัง ฟัง ทำลาย". บุคคลโดยอ้อมควรซึ่ง
 อคฺคา วา ทกฺขินฺทา อคฺคทกฺขินฺทา ตํ ทกฺขินฺทา เหตุฉนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า ทกฺขินฺทเวยโย
 อรหฺตีติ อคฺคทกฺขินฺทเวยโย. แปลว่า ผู้ควรทกฺขินฺทา, บุคคลผู้ควรทกฺขินฺทา
 นั้นด้วย เป็นผู้เลิศด้วย เหตุฉนั้น จึงชื่อว่า
อคฺคทกฺขินฺทเวยโย แปลว่าผู้ควรทกฺขินฺทาผู้เลิศ.
 อีกอย่างหนึ่ง ทกฺขินฺทอณฺเฬติ ชื่อว่า อคฺค-
 ทกฺขินฺทา แปลว่า ทกฺขินฺทอณฺเฬติ บุคคลใด
 ย่อมควรซึ่งทกฺขินฺทอณฺเฬติ นั้น เหตุฉนั้น บุคคล
 นั้น ชื่อว่า อคฺคทกฺขินฺทเวยโย แปลว่า ผู้ควร
 ทกฺขินฺทอณฺเฬติ.

๔. ตฺตฺราติ คฺสฺส กาถาย. ๕. บทว่า ตฺตฺร ความเท่ากับ คฺสฺส
อฺยฺนฺติ "นโร" ภิกฺขุ"ติ จ วตุโต โยค กาถาย แปลว่า ในพระคาถานั้น. บท

๑ ฉ. "นโร"ติ จ.

โยคาวจร. ปุน ตฺตราติ ตสฺสํ ปณฺฑายํ.
อัสสาติ ภิกฺขุโน. กตฺตริ เจตฺ
 สามีวจนํ, อเนนาติ อตุโถ. กรณียํ นตฺถิ
 วิเสสาธานสฺส ติเหตุกปฏิสนธิปณฺฑาย
 อภาวโต. เตนาท "ปุริมกมฺมานุภาเวเนว
หิสฺส สา สิทธา"ติ. เตนาติ โยคินา.
 ภาวนาย สตตฺตปฺปวตฺตวีสาย
สาตจฺจการินา.

ว่า อัย โยค "นโร ภิกฺขุ"ติ จ วุตฺโต
 โยคาวจร แปลว่า โยคาวจรที่ตรัสว่า นระ
 และว่าภิกษุนี้. บทว่า ตฺตรา ค่อไป ความ
 เท่ากับ ตสฺสํ โยค ปณฺฑายํ แปลว่าในปัญญา
 นั้น. บทว่า อัสส โยค ภิกฺขุโน แปลว่า
 ภิกษุนั้น. ก็บทว่า อัสส นี้เป็นจฺญฐฐวิภคฺติลง
 ในกัตตุ ความเท่ากับ อเนน แปลว่า
 อันภิกษุนั้น. กิจที่ภิกษุนั้นจะพึงทำไม่มี เพราะ
 ปัญญาในติเหตุกปฏิสนธิ ไม่มีการตั้งลงแห่ง
 ความต่างออกไป. ด้วยเหตุนี้ท่านอาจารย์
 จึงกล่าววว่า "เพราะปัญญานั้นสำเร็จแล้ว
ด้วยอาณาภาพแห่งกรรมในก่อนนั้นเอง". บท
 ว่า เตน โยค โยคินา แปลว่า อันโยคินั้น.
 ชื่อว่า เป็นผู้กระทำโดยติดต่อกัน เพราะ
 ความเป็นผู้มีความเพียรเป็นไปติดต่อกัน ใน
 ภาวนา.

ปณฺฑาวเสนาติ ยถาวุตฺตเนปถกสงฺฆาต-
 ปณฺฑาวเสน. ยงฺกิญฺจิ กตฺตพฺพํ, ตสฺส
 สพฺพสฺส สมฺปชานวเสเนว กรณสีโล,
 คคฺค วา สมฺปชานกาโร เอตสฺส อตฺถิ,

คำว่า ด้วยอำนาจแห่งปัญญา คือด้วยอำนาจ
 แห่งปัญญา กล่าวคือ ปัญญาบริหารคนความที่
 กล่าวแล้ว. กิจอย่างใดอย่างหนึ่งที่ควรทำ,
 ภิกษุได้มีการกระทำกิจนั้นทั้งหมด เป็นปรกติ

คุณสงฺศรี อเนกสุข
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมุชานสุส วา อสมุโหสุส การโก ค้วยอำนาจความรู้ดี เหตุชั้น ภิกษุชั้นชื่อว่า
 อุปาทโกติ สมุชานการี, เตน สมุชานการี ผู้มีอันกระทำเป็นปรกติค้วย
 สมุชานการีนา. อุตราติ อสุส คากาย. อำนาจความรู้ดี, อีกอย่างหนึ่ง การกระทำ
 สีสลาทิสมุปาทเน วีริยสุส เตส องคภาวโต ความรู้ดีในกิจนั้น มื่อยู่แก่ภิกษุชั้น เหตุชั้น
 ตี วิสุ อคคเหตุวา "สีลสมาธิปณณา- ภิกษุชั้นชื่อว่า สมุชานการี ผู้มีการกระทำ
มุเขนา"ติ วุตติ. ความรู้ดี, อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุใดกระทำ
 ความรู้ดี คือ ความไม่ม่งมงาย ได้แก่ ให้
 เกิดขึ้น เหตุชั้น ภิกษุชั้นชื่อว่า สมุชานการี
 ผู้กระทำความรู้ดี, อันภิกษุผู้กระทำความรู้ดี
 นั้น. บทว่า อุตร ความเท่ากับ อสุส โยค
 คากาย แปลว่า ในคากายนั้น. เพราะความ
 เพียรเป็นองค์ของธรรมเหล่านั้น ในการยัง
 คุณมีศีลเป็นต้นให้ถึงพร้อม ท่านอาจารย์
 จึงไม่ถือเอาความเพียรนั้น เป็นแผนกหนึ่ง
 กล่าววว่า "ค้วยมุขคือศีล สมาธิ และปัญญา"

"วิสุทธิมคคํ หสฺเสตี"ติ อวิภาคโต
 เทสนาย ปินุทตฺถํ วตฺวา ปุน ตํ วิภาคโต
 หสฺเสตี "เอตฺตาวตฺตา"ติอาทึ วุตติ. คคฺถ
เอตฺตาวตฺตาติ เอตฺตคากาย เทสนาย.
สิกฺขชาติ สิกฺขิตพฺพญฺเจเน สิกฺขา.

ท่านอาจารย์ ครั้นกล่าวความรวม
 แห่งเทศนาโดยไม่จำแนกว่า "พระผู้มีพระ-
 ภาคทรงแสดงทางแห่งความบริสุทธิ์" ดังนี้
 แล้ว ประสงค์จะแสดงควมรวมนั้นโดย
 จำแนกอีกจึงกล่าวคำว่า "โดยลำดับแห่งคำ"

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สิกขณณเจตถ อาเสวนิ ทฏฐพัพ. มีประมาณเท่านั้น" ดังนี้เป็นต้น. ในบรรดา
 สีสลาธิธมฺเม หิ สัรณาทิวเสน คำเหล่านั้น คำว่า โดยลำดับแห่งคำเพียง
 อาเสวนุโต เต สิกขตึติ วุจฺจติ. เท่านั้น คือ โดยเทศนาเพียงเท่านั้น. คำว่า
สาสนนฺติ ปฏิปตฺติสาสนํ. อุปนิสฺสโย สิกขา ความว่า ชื่อว่า สิกขา ด้วยอรรถว่า
 พลวการณํ. วชฺชนิ อนุปกมนํ. เสวนา ควรศึกษา. พึงเห็นว่า ก็การศึกษาในที่นี้
 ภาวนา. ปฏิบัติชฺโชติ ปหายกปฏิบัติชฺโช. ได้แก่ การเสพจนฺคฺน. จริงอยู่ บุคคลเมื่อ
 เสพจนฺคฺนซึ่งธรรมมีศีลเป็นต้น ด้วยอำนาจ
 ความสังวรเป็นต้น เรียกว่า ศึกษาธรรม
 มีศีลเป็นต้นเหล่านั้น. คำว่า ศาสนา ได้แก่
 ปฏิบัติศาสนา. อุปนิสฺสย ได้แก่ เหตุมีกำลัง.
การเว้น ได้แก่ การไม่เข้าไปใกล้. การ
เสพ ได้แก่ การเจริญ. คำว่า ปฏิบัติชฺ
 ได้แก่ ปฏิบัติชฺชี่เป็นตัวละคร.

ยหิปี กาดาย "สีเล"ติ สามณฺณโต วุคฺคํ, ในพระคาถา พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดย
 น "อธิสสีเล"ติ. ตํ ปน ตณฺหาชฺญาวิชฺญนฺสฺส สามัญว่า "ในศีล" ทาตรัสว่า "ในอธิสีล"
 ปติฏฺฐาภูตํ อธิปฺเปตฺตุนฺติ อาท "สีเลน ไม่แม้โดยแท้. ถึงอย่างนั้น ก็ทรงประสงค์
อธิสสีลสิกขา ปกาสิตา"ติ. ภวคามิ หิ สีลฺล เอาศีลนั้น อันเป็นที่ตั้งแห่งการสางชฺชูกือ
 สีลฺลเมว, วิภวคามิ สีลฺล อธิสสีลสิกขา.. คัดหา เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 สามณฺณโจทนา หิ วิเสเส อวคฺคิฏฺฐตึติ. ว่า "อธิสสีลสิกขาเป็นอันทรงประกาศด้วยศีล".
 เอเสว นโย เสสสิกฺขาสุ. จริงอยู่ ศีลอันเป็นเหตุยังสัจไว้ไปสู่ภพ

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ก็คือศีล (ธรรมตา) นั้นเอง, ศีลอันเป็น
เหตุยังสัตว์ให้ไปสู่นิพพาน ได้แก่ อธิศีล-
สิกขา. ก็กำทวงโดยสามัญ ย่อมตั้งลงใน
ความพิเศษได้. ในสิกขาที่เหลือ ก็มีนัยนี้
แหละ.

สีเลนาคี อธิศีลสิกขาภูเตน
สีเลน. ตํ หนี อนณฺณสาธาธคาย^๑ สาสนสุส
อาทิกุลยาณตํ ปกาเสตี, น ยมนิยามาทิมตตํ.
เตน วุตตํ "สีเลนจ สุวิสุทฺธํ, สพฺพปาปสฺส
อกรรม"ติ จ. กุสลานนฺติ มกฺกกุสลานํ.
กุสลานนฺติ วา อนวชฺชานํ. เตน
อริยผลธมฺมานมฺปิ สงฺคโท สิทฺโธ โทติ.

คำว่า ด้วยศีล คือด้วยศีลอันเป็น
อธิศีลสิกขา. จริงอยู่ ศีลนั้น ย่อมประกาศ
ความที่พระศาสนา มีความงามในเบื้องต้น
เพราะความเป็นคำสอนที่ไม่ทั่วไป ด้วย
ศาสนาอื่น, ศีลสักว่า ศีลมีมศีลและนิมศีล
เป็นต้น หาประกาศไม่. ด้วยเหตุนี้ พระ
ผู้ประกาศจึงตรัสว่า "ศีลอันบริสุทธิ์ดีแล้ว
๑ และว่าการไม่ทำบาปทั้งปวง" ดังนี้. คำ
ว่า แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ได้แก่ แห่ง
มรรคกุศลทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า
แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ได้แก่ แห่งธรรมอัน
หาโทษมิได้ทั้งหลาย. ด้วยคำว่า แห่งกุศล-

^๑ ม. อนณฺณสาธาธคาย ตํ สาสนสุส,
ตํ หนี อนณฺณสาธาธํ เตน สาสนสุส
อาทิกุลยาณตํ ปกาเสตีติ เอวํ ภวิตพฺพํ.

ธรรมทั้งหลายนั้น ย่อมเป็นอันสำเร็จ การรวมแม้ธรรม คืออริยผลทั้งหลายเข้าด้วย.

สหุสส อภินิ สหุสส
สาวชชส อภินิ อนชชชชช.
เอเตน จาริตตวาทิตตภทส สหุสส
สสส กณฺ ๓ ๓ โทติ. กตฺตพพากรณม
หิ สาวชชเมวาทิ. อาทิวจนโตติ กถาย
วุตฺตสมาธิปณฺณานํ อาทิมุ วจนโต.
อาทิภาโว จสฺส ตมฺมุลกตฺตา
อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํ. อาทิน วา วจน
อาทิวจน.

คำว่า ไม่ทำบาปทั้งปวง ได้แก่ การไม่กระทำ การไม่ต้องกรรมที่มีโทษแม้ทั้งปวง. ด้วยคำนี้ ย่อมเป็นการกระทำความถือเอาศีลทั้งปวงอันต่างด้วยจาริตตศีลและวาริตตศีล. จริงอยู่ การไม่กระทำกรรมทั้งปวง ก็มีโทษเหมือนกัน ฉะนั้นแล. บทว่า อาทิวจนโต ความว่า เพราะตรัสไว้ในเบื้องต้นแห่งสมาธิ และบัญญัติที่ตรัสไว้ในพระคาถา. ก็ความที่ศีลนั้นเป็นเบื้องต้น เพราะอุตฺตริมนุสฺสธรรมทั้งหลาย มีศีลนั้นเป็นมูล. อีกอย่างหนึ่ง การตรัสธรรมอันเป็นเบื้องต้นทั้งหลาย ชื่อว่า อาทิวจน แปลว่า การตรัสธรรมอันเป็นเบื้องต้น.

อาทิ-สทฺเทน เจตฺถ "สึลสมาธิปณฺณา"
วิมฺุตติ จ อนุคฺตร"ติ เอวมาทิน สงฺกโ

ก็ด้วยอาทิศัพท์ในที่นี้ พึงทราบการสงเคราะห์ธรรมทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้คือ

๑ ปาฬีย์. สึล สมาธิ ปณฺณา จ.
๒ ที. มหา. ๑๐/๑๔๓.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เวทิตพโพ. วิสุทธิสุตา^๑ วิปฏิสาราทิเหตุน์
 ทูร์กรณโต อวิปฏิสาราทิคุณาวหิ.
 "อวิปฏิสาราทิคุณาวหิตตา"ติ เอเตน
 น เกวลं สีลสุส กลุยาณตาว วิภาวิตา
 อถ โข อาทิกวาโวปีติ ทฏุสพหิ. ตถา หิสสุ
 สุตเต^๒ อวิปฏิสาราทินิ วิมุตติญาณ-
 ปรีโยसानานิ ปรมุปรปจจยตา วุตตา.

"ศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติอันยอดเยี่ยม".
 เพราะความที่ศีลเป็นคุณชาติบริสุทธิ ศีล
 จึงนำมาซึ่งคุณ มีความไม่วิปฏิสารเป็นต้น
 เพราะกระทำเหตุแห่งความวิปฏิสารเป็นต้น
 ไว้ห่างไกล. บัดนี้พึงเห็นว่า ด้วยคำว่า
 "เพราะนำมาซึ่งคุณ มีความไม่วิปฏิสาร
 เป็นต้น" นี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความ
 ที่ศีลเป็นคุณ มีความงามอย่างเดียวกันเท่านั้น
 ก็หาไม่ โดยที่แท้ ทรงแสดงแม้ความเป็น
 เบื้องต้นด้วย. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค
 ตรัสความที่ศีลนั้นเป็นปัจจัยต่อ ๆ กันมา
 แห่งธรรมทั้งหลาย มีความไม่วิปฏิสารเป็น
 เบื้องต้น มีวิมุตติญาณเป็นที่สุดไว้ในพระสูตร.

สมาธินาติ อธิจิตตสิกขาภูเตน สมาธิ^๓นา.
 สกัลลํ สาสนํ สงฺกเหตุวา ปวตฺตตาย
 คาถาย อาทูปเพน อาทิมหิ ปฏฺฐิขุชิตพฺพสุส

คำว่า ด้วยสมาธิ คือ ด้วยสมาธิอันเป็น
 อธิจิตตสิกขา. ในพระคาถาที่รวบรวมพระ-
 ศาสนาทั้งสิ้นเป็นไป เพราะความที่ศีลที่พึง

^๑ ฉ. สีลสุส วิสุทธิสุตา.

^๒ วิ. ป. ๘/๔๐๖, อญ. ปญจก. ๒๒/๓๑๘,
 ที. ปา. ๑๑/๓๒๔.

สีลสุส, ตติยปแทน ปรีโยसानะ ปฏิบัติในเบื้องต้น ท่านถือเอาด้วยบทต้น
 ปฏิปชชิตพพาย ปณฺณาย กหิตตฺตา มชฺเฌ เพราะความที่ปัญญาที่พึงปฏิบัติในที่สุด ท่าน
 ปฏิปชชิตพโพ สมาริ ปารีเสสโต ถือเอาด้วยบทที่ ๓ ท่านจึงถือเอาสมาธิที่พึง
 ทุติยปแทน กยฺหตีติ. "กุสลสุส ปฏิบัติในท่ามกลางไว้ด้วยบทที่ ๒ โดย
อุปสมฺพทาติอาทิวจนโต หิ สมาธิ ปารีเสสนัยแล. ท่านอาจารย์จึงกล่าวไว้
สาสนสุส มชฺเฌ"ติ วุตฺตํ, น กุสลสุทสุส ว่า "จริงอยู่ สมาธิเป็นท่ามกลางแห่งพระ-
สมาธิปริยายตฺตา. ปพฺพปนิสฺสยวโต ศาสนา เพราะพระบาลีว่า กุสลสุส
หิ สมาทิตตาทีอฏฺฐงฺกุสมนฺนาคเมน อุปสมฺพทา" การยังกุศลให้เข้าไปถึงพร้อม
 อภินิหารกฺขมตา สมาริสฺส อิทฺธิวาทิ- ดังนี้ เป็นต้น, ทาใช้กล่าวเพราะกุศลศัพท์
 คุณาวทตฺตํ, อकुคมกฺกปณฺณาย อธิคตฺตาย เป็นปริยายแห่งสมาธิไม่. ก็ความที่โยคีผู้มี
 ยทตฺตํ ปพฺพชติ, ตํ ปรีโยสิตนฺติ ปณฺณา อุปนิสัยมาก่อน เป็นผู้ควรแก่อภินิหารด้วย
สาสนสุส ปรีโยसानํ. การประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีความ
 เป็นผู้มีจิตตั้งมั่น เป็นต้น เป็นความนำมาซึ่ง
 คุณมฺอิทฺธิวธิ การแสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น แห่ง
 สมาธิ, เมื่อได้บรรลุปัญญาในอริยมรรคแล้ว
 กุสฺบุตรย่อมวชเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์
 นั้นสำเร็จแล้ว เพราะเหตุนั้น ปัญญาจึงเป็น
ที่สุดของพระศาสนา.

เตนาท ภควา "สิกฺขานิสฺสมิหิ ภิกฺขเว ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
 พุรฺหมจฺริยํ วุสฺสติ สทฺธาธิปเคยฺยํ ปณฺณคฺครํ "คฺกูกรภิกฺขุทั้งหลาย เราอยู่จบพรหมจรรย์นี้

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิมุตติสารนุ^๑ติ? สกั จิตตัม สจิตตัม, สจิตตัสส สพฺพโส กิเลสานั สมุจฺฉินฺทเนน วิโสธนั สจิตตปริโยทปนั^๒ เอว ปน ปณฺณากิจฺเจ มตฺถกปฺปตฺเต อุตฺตรกรณียา- ภาวโต สาสนัสส ปณฺณตฺตรตา เวทิตฺพพา.

มีสีกขาเป็นอันสงส์ มีศรัทธาเป็นใหญ่ มี ปัญญาเป็นเยี่ยม มีวิมุตติเป็นแก่นสาร^๑ดังนี้. จิตของตนชื่อว่า สจิตตัม แปลว่า จิตของตน, การยังจิตของตนให้บริสุทธิ์ด้วยการตัดกิเลส ได้เด็ดขาดโดยประการทั้งปวง ชื่อว่า การยังจิตของตนให้ผ่องแผ้ว. ก็พึงทราบความที่ พระศาสนามีปัญญาเป็นเยี่ยม เพราะเมื่อกิจ แห่งปัญญาถึงสุดยอดอย่างนี้ ก็ไม่มีกิจที่จะพึง ทำยิ่งขึ้นไป.

ตาทิภาวาวหนโตติ ยาทิโส อัญฺเญสฺ, ลลาภาทีสุ จ อนฺนยาภาวโต, ตาทิโส อนัญฺเญสฺ, อลาภาทีสุ จ ปฏฺิฆาภาวโต. ตโต เอว วา ยาทิโส อนาปาถกเตสฺ อัญฺจานัญฺเญสฺ, ตาทิโส อาปาถกเตสฺปีติ

คำว่า เพราะความนำมาซึ่งความเป็นผู้คงที่ ความว่า บุคคลเป็นเช่นใดในอภิญ्ञารมณห์ ทั้งหลาย, และในโลกธรรม มีลาภเป็นต้น เพราะไม่มีความยินดี, ก็เป็นเช่นนั้น ใน อภิญ्ञารมณห์ทั้งหลาย, และในความเสื่อม

^๑ องฺ. จตฺกุก. ๒๑/๓๒๔, ปาฬิยมนุปน สิกฺขานิสํสมิทํ ภิกฺขเว พุรหุมจริยํ วุสฺสติ ปณฺณตฺตรวี วิมุตฺติสารี สตาธิปเตยฺยนฺนติ ทิสฺสติ.
^๒ ฉ. สจิตตปริโยทปนั.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุดล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตาที. ตสฺส ภาโว ตาทีภาโว, ตสฺส ลากเป็นต้น เพราะไม่มีความยินร้าย. อีก
อวหนโต. วาเตนาติ วาทเหตุ. น อย่างหนึ่ง เพราะเหตุนี้แหละ บุคคลเช่นใด
สมิรตฺติ น จลติ. น สมิณฺชนฺตฺติ น ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ที่ยังไม่มาสู่กล้อง
ผนฺทนต์ิ, กฺโต จลนฺตฺติ อธิปฺปาโย. ก็เป็นเช่นนั้น แม้ในอิฏฐารมณ์ และ
อนิฏฐารมณ์ที่มาสู่กล้องแล้ว เพราะเหตุนี้
บุคคลนั้นจึงชื่อว่า ตาที (แปลว่า ผู้เป็น
เช่นนั้น หมายถึงผู้คงที่). ภาวะแห่งบุคคล
ผู้เป็นตาทีนั้น ชื่อว่า ตาทีภาว (แปลว่า
ความเป็นผู้เป็นเช่นนั้น คือความเป็นผู้คงที่)
เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้คงที่นั้น. คำว่า
คฺวียลฺม คือ เพราะลมเป็นเหตุ. บทว่า น
สมิรตฺติ แปลว่า ย่อมไม่หวั่นไหว. บทว่า น
สมิณฺชนฺตฺติ แปลว่า ไม่สะเทือน อธิบายว่า
ความหวั่นไหวจะมีมาแต่ไหน.

ตถาติ ยถา สีลาทโย อธิสฺสึลลิกฺขาทินิ บทว่า ตถา ความว่า ตถาคัพท์ มี
ปกาสะกา, ตถา เควฺชฺชตาทินิ อรรถว่า รวบรวมวิธีประกาศธรรมเหล่านั้น
อุปนิสฺสยสฺสชาติ เตสึ ปกาสะนาการูป- ว่า ธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ประกาศ
สํหารคฺโค ตถา-สทฺโท. ยสฺมา สีล ธรรมทั้งหลายมีศีลสิกขาเป็นต้น ฉนฺใด,
วิสุชฺฌมานิ สฺติสมฺปชฺฌณฺพเลน, กมฺมสฺสกค- ก็ประกาศอุปนิสัยแห่งความเป็นผู้ได้วิชา ๓
ณฺณพเลน จ สงฺกิลฺลสมฺลโต วิสุชฺฌติ เป็นต้น ฉนนัน. เพราะศีลเมื่อบริสุทธิ์

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปาริปุริณจ กจฺจติ, ตสฺมา สีสัมปทา
สีชฺฌมานา อุปนิสฺสยสมฺปตฺติภาเวน
สตีพลํ, ฌาณพลณฺจ ปจฺจุปฺภุสเปตฺติ ตสฺสา
วิชฺชตฺตยฺอุปนิสฺสยตา เวทิตพฺพา สภาค-
เหตุสมฺปาทนโต.

ย่อมบริสุทธิด้วยกำลังคือสติสัมปชัญญะ, และ
ย่อมบริสุทธิจากมลทินคือสังกิเลส และถึง
ความบริบูรณ์ได้ด้วยกำลังคือ กัมมัตสกตา-
ญาณ, ฉะนั้น สีสัมปทา เมื่อสำเร็จย่อมยัง
กำลังคือสติ และกำลังคือญาณ ให้เข้าไปตั้ง
ไว้โดยความเป็นอุปนิสัยสมบัติ เพราะเหตุ
นั้น ฟังทราบความที่สี่สัมปทานั้นเป็นอุปนิสัย
แห่งวิชา ๓ เพราะยังเหตุอันเป็นสภาคกัน
ให้สำเร็จ.

สติเนปกุเกน หิ ปุพฺเพนิวาสวิชฺชาสีหฺติ
สมฺปชฺฌณฺเณ สพฺพกิจฺเจสุ ทิฏฺฐการิตา-
ปริจเยน จตุปปาตณฺณานุพฺนุชฺชาย
หุตฺติยวิชฺชาย สีหฺติ, วิตฺติกุมภาภาเวน
สงฺกิเลสปปหฺทานสภาวโต วิวัฏฺฏอุปนิสฺสยตา-
วเสน อชฺฌาสนฺยสุหฺติยา ตตฺติยวิชฺชาสีหฺติ.
ปุเรตรํ สีหฺตํ สฺมาธิปณฺณํ ปาริปุรี
วินา สีสฺส อาสวฺกฺขยณฺณอุปนิสฺสยตา
สุกฺขวิปสฺสกฺขีณาสเวหิ ทีเปตพฺพา.

จริงอยู่ วิชา คือ ปุพเพนิวาสญาณสำเร็จ
ได้ ก็ด้วยสติรักษาคณ วิชาที่ ๒ อันเกี่ยว
เนื่องด้วยจตุปปาตญาณ สำเร็จได้ ก็ด้วย
สัมปชัญญะ คือด้วยความคั่นเคย หรือความ
เป็นผู้มีปกติ กระทำที่เห็นได้ในกิจทั้งปวง
วิชาที่ ๓ สำเร็จได้ก็ด้วยความบริสุทธิแห่ง
อัธยาศัย ด้วยอำนาจความเป็นอุปนิสัยใน
วิวัฏฏะ เพราะสภาพคือการละสังกิเลส
ด้วยไม่มีความล่องละเมิด. ความที่สี่เป็น
อุปนิสัยแห่งอัสวักขยญาณ โดยเว้นความ
บริบูรณ์แห่งสมาธิและปัญญาซึ่งสำเร็จมาก่อน

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กว่า บัณฑิตพึงแสดงด้วยพระชัชวาลผู้เป็น
สุขขวิปัสสก.

สมาธิปัญญา วิทยา อภิญญาปฏิสมุทธานัน
สึลัน สภาคเหตุติ กตฺวา วุตฺตํ "น ตโต
ปรนฺ"ติ. "สมาธิโต ยถาภูตํ ปชานาตี"ติ^๑
วจนโต สมาธิสมุปทา จภิญญตาย
อุปนิสฺสโย. ปญฺญา วิทยา ปฏิสมุทธานัน
สมาธิ น สภาคเหตุติ วุตฺตํ "น
ตโต ปรนฺ"ติ. "โยคา เว ชายเต"^๒
ภฺรึ"ติ^๒ วจนโต ปุพฺพโยเคน,
กรฺวาสเทสภาสาโกสลลอุคฺคหปริปุจฺจาทีหิ จ
ปริภาวิตา ปญฺญาสมฺปตฺติ ปฏิสมุททา-
ปเภทสฺส อุปนิสฺสโย ปจฺเจกโพธิสมฺมา-
สมฺโพธิโยปี ปญฺญาสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยาติ
ปญฺญา ย อนธินฺตพฺพสฺส วิเสสสฺส

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "มิใช่อาศัยเหตุอื่น
จากที่ล้นนั้น" เพราะกระทำอธิบายว่า ที่ล้น
มิใช่เป็นเหตุ อันเป็นสภาคกันแห่งอภิญญา
และปฏิสมุททาเหมือนอย่างสมาธิและปัญญา.
สมาธิสมุปทาเป็นอุปนิสัย แห่งความเป็นผู้ได้
อภิญญา ๖ เพราะพระบาลีว่า "ผู้มีจิตตั้งมั่น
ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง". สมาธิมิใช่เป็นเหตุ
อันเป็นสภาคกัน แห่งปฏิสมุททาทั้งหลาย
เหมือนอย่างปัญญา เพราะเหตุนี้ ท่าน-
อาจารย์จึงกล่าวว่า "มิใช่อาศัยเหตุอื่นจาก
สมาธินั้น". ปัญญาสมบัติที่ได้อบรมมาแล้ว
ด้วยการประกอบมาในอดีต โดยพระบาลีว่า
"ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบแล้ว" และ

^๑ อญ. ทสก. ๒๔/๓, ส. ชนฺธ.
๑๗/๑๘-๑๐๐, ส. มหา. ๑๔/๕๒๐,
มิลินฺตปญฺหา. ๕๕.
^{๒-๒} ปาฬีย. ชายตี. ช. ๖. ๒๔/๕๒.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภาวโต, ตสฺสา จ ปฏิสมฺภิตาปเกทสฺส
 เอกนฺตีกการณโต เหมฺจ วย "น ตโต
 ปรนฺ"ติ อวตฺวา "น อณฺเณ การณนา"ติ
 วุตฺตํ.

ด้วยอยู่กับครู ความเป็นผู้ฉลาดในภาษาถิ่น
 และเรียนและสอบถามเป็นต้น เป็นอุปนิสัย
 แห่งการแตกฉานด้วยปฏิสมฺภิตา แม้ปัจเจก-
 โภธิญาณ และสัมมาสัมโพธิญาณ ก็มีปัญญา-
 สมบัติเป็นที่อิงอาศัย เพราะเหตุนี้ ท่าน-
 อาจารย์จึงไม่กล่าวว่า "ไม่ถึงไปกว่านั้น"
 เหมือนในทนต์หลัง กล่าวว่า "มิใช่ด้วยเหตุ
อื่น" เพราะคุณวิเศษที่ไม่พึงบรรลุด้วย
 ปัญญาไม่มี และเพราะปัญญานั้น เป็นเหตุ
 เป็นไปโดยส่วนเดียวของความแตกฉานแห่ง
 ปฏิสมฺภิตา.

เอตถ จ "สีลสมฺปตฺตี" หิ
 นิสฺสาया"ติ วุตฺตตฺตา ยสฺส สมาริ-
 วิกฺขมฺภนฺนฺตา อนวเสสา ฉ อภิญญา น
 อธิชฺฌนฺติ, ตสฺส อุกฺกฏฺฐปริจฺเจทวเสน น
 สมาริสฺมฺปทา อตฺถตี. สติปิ วิชฺชานํ
 อภิญเณกเทศภาเว สีลสมฺปตฺติสมฺพาทคตา
 เอว ติสฺโส วิชฺชา กหิตา.

ก็ในอธิการนี้ เพราะท่านอาจารย์
 กล่าวไว้ว่า "เพราะบุคคลอาศัยศีลสมบัติ"
 ดังนี้ อภิญญา ๖ ไม่มีเหลือซึ่งเป็นอาการ
 ของสมาธิ ยังไม่สำเร็จแก่พระอริยบุคคล
 ใด, สมาธิสัมปทา โดยกำหนดอย่างอุกฤษฏ์
 ชื่อว่า ยังไม่มีอยู่แก่พระอริยบุคคลนั้นแล.
 แม้เมื่อมีความที่วิชาทั้งหลาย เป็นส่วนหนึ่ง
 ของอภิญญา ท่านก็ถือเอาวิชา ๓ ที่เกิดขึ้น
 เพราะศีลสมบัติเท่านั้น.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยถา หิ ปณฺณาสมฺปตฺตีสฺมฺหาคตา จตฺสฺโส เหมือนอย่างว่าปฏิสัมภิตา ๔ ที่เกิดขึ้นด้วย
 ปฏิสัมภิตา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มกฺกเคเนว บัญญาสมบัติ ย่อมสำเร็จด้วยมรรคเท่านั้น
 อิชฺฌนฺตฺติ, มกฺกกฺกฺขณฺเ เอว ตาสี แก่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย เพราะ
 ปฏิลภิตพฺพโต, เอวํ สีสฺมฺปตฺตีสฺมฺหาคตา ปฏิสัมภิตาเหล่านั้น ฟังได้เฉพาะในขณะแห่ง
 ติสฺโส วิชฺชา สมาธิสมฺปตฺตีสฺมฺหาคตา จ มรรคนั้นเอง ฉนฺโต, วิชชา ๓ ที่เกิดขึ้น
 ฉ อภิญญา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มกฺกเคเนว ด้วยสี่สมบัติ และอภิญญา ๖ ที่เกิดขึ้นด้วย
 อิชฺฌนฺตฺติ มกฺกคาธิกเมเนว ตาสี อธิคม เวทีตพฺพโ. ปจฺเจกพฺพุชานํ, สมฺมา-
 สมฺพุชานณฺจ ปจฺเจกโพธิสมฺมาสมฺโพธิ- นั้น ฟังทราบการบรรลุวิชาและปฏิสัมภิตา
 สมธิคมสทิสฺสา หิ อิมสฺ อริยานํ อิม เหล่านั้น ด้วยการบรรลุมรรคนั้นเอง. ก็
 วิเสสาธิกมาติ. วินยสุตฺตาทิธมฺเมสุ การบรรลุคุณวิเศษเหล่านี้ ของพระอริยะ
 สมฺมาปฏิบัติยา เตวิชฺชตาหิณี เหล่านี้ เหมือนกับการบรรลุปัจเจกโพธิญาณ
 อุปนิสฺสยตาปี ยถาวุตฺตวิธินา เวทีตพฺพา. ของพระปัจเจกพุทธเจ้า และการบรรลุ
 สัมมาสัมโพธิญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.
 แม้ความที่ศีลเป็นอุปนิสัย แก่ความเป็นผู้ได้
 วิชา ๓ เป็นต้น ด้วยการปฏิบัติชอบใน
 พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม บัณฑิต
 ฟังทราบคามวิธีดังที่กล่าวไว้แล้ว.

สมฺปนฺนสี่สฺส กามเสวนาภาวโต การเว้นส่วนสุดข้อแรก ท่านอาจารย์
 สีเลน ปจฺมนตฺวิชฺชนํ วุตฺตํ. เขภฺยฺเยน กล่าวด้วยศีล เพราะบุคคลผู้มีศีลถึงพร้อม

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หิ สตุตา กามเหตุ ปาณาติปาตาหิวเสนาปี
 อสุทฺธปโยคา โหนฺติ. ฌานสุขลาภิน
 ภายกิลมถสุส สมฺภโว เอว นตฺถิติ
 สมารินา ทุตฺติยนตฺวิวชฺชนํ วุตฺตํ ฌาน-
 สมฺภูจฺจานปณฺธิตรูปมฺภูจฺจกายตฺตฺตา. ปณฺธายาติ
 มคฺคปณฺธาย. อุกฺกฏฺจฺจนิตฺเตเสน หิ เอกํสโต
 อริยมคฺโคว มชฺฌิมาปฏฺิบัติ นาม.
 เอวํ สนฺเตปี โลกิยปณฺธาวเสนปี
 อนตฺทวฺยวิวชฺชนํ วิภาเวตพฺพํ.

แล้วไม่มีการเสพกาม. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลาย
 เป็นผู้มัวปโยคะไม่บริสุทธิ์ แม้เกี่ยวกับปาณา-
 ติบาตเป็นต้น เพราะกามเป็นเหตุโดยมาก.
 ผู้มีปกติได้ความสุขในฌาน ก็ย่อมไม่มีความ
 เกิดความลำบากกายเหมือนกัน เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวการเว้นส่วนสุดข้อที่ ๒
 ด้วยสมาธิ เพราะเป็นผู้มีกายอันรูปประณีต
 ซึ่งมีฌานเป็นสมุฏฐานถูกต้องแล้ว. คำว่า
ด้วยปัญญา ได้แก่ ด้วยมรรคปัญญา. จริงอยู่
 โดยกำหนดอย่างอุกฤษฏ์ อริยมรรคเท่านั้น
 ชื่อว่า มัชฌิมาปฏิบัติโดยส่วนเดียว. แม้เมื่อ
 เป็นอย่างนี้ ก็พึงอธิบายการเว้นส่วนสุดทั้ง ๒
 แม้ด้วยอำนาจโลกิยปัญญา.

สีลํ คํสมงฺคิโน กามสุคตํสุเยว^๑
 นิพฺพตฺตฺตาปนโต จตฺตฺติ อปาเยหิ
 วิปฺมุตฺตฺติยา^๒ การณฺติ อาท "สีเลน
อปายสมตฺติกมฺนุปาโย ปกาสิโต โทติ"ติ.
 น หิ ปาณาติปาตาหิปฏิวิริติ ทุกฺคิ-

สีล เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นจาก
 อปายทั้ง ๔ เพราะยังบุคคลผู้มีความ
 พร้อมเพรียงด้วยศีลนั้น ให้บังเกิดในกาม-
 สุขฉิมพเท่านั้น เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "ย่อมเป็นอันประกาศอุบายเครื่อง

^๑ ฉ. สุขตีสฺยเยว.   ^๒ ฉ. วิมุตฺตฺติยา.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภวสมตักกมนุปาโยติ กามภวาทีน
นนวนนฺมปิ ภวานํ สมตักกมนุปาโย.
สีลสมาธิหิ อตักกนฺตฺวาปิ ภวา อนตักกนฺตฺวา
เอว, การณสฺส อปฺปหีนฺตฺวา. ปณฺณาย
ปนสฺส สฺปหีนฺตฺวา เต สมตักกนฺตฺวา เอว.

ล่องทุกติเล่า. คำว่า อุบายเครื่องก้าวล่วง
ภพทั้งปวง ได้แก่ อุบายเครื่องก้าวล่วงภ
ทั้ง ๔ มีกามภพเป็นต้น. ภพทั้งหลาย แม้
ก้าวล่วงแล้วด้วยศีลและสมาธิ ก็ยังไม่เป็น
อันก้าวล่วงนั่นเอง เพราะยังละเหตุไม่ได้.
แต่ภพเหล่านั้น เป็นอันก้าวล่วงแท้ทีเดียว
เพราะละเหตุนั้นได้อย่างที่ด้วยปัญญา.

ตทงคฺคปฺพานวเสนาติ ทีปาโลเกเนว
ตมสฺส ปุณฺณกิริยาวตฺตฺกเตน เตน เตน
กฺขลนฺตฺวา เตน เตน อกฺขลนฺตฺวา
ปฺพานวเสน. สมาธินา วิกฺขมณฺนปฺพาน-
วเสนาติ อุปจารปฺปนาเกเทน สมาธินา
ปวตฺตฺวาเนว เตน เตน นีวรณาทิธมฺมานํ
ปฺพานวเสน. ปณฺณายาติ อริยมคฺคปณฺณาย.
สมฺมุจฺเจทปฺพานวเสนาติ จตฺตุนํ อริยมคฺคกานํ
ภาวิตฺตฺวา คํคํมคฺควโต อตฺตโน สนฺตฺวาน
"ทิวฺจฺจกานํ ปทานายา"ติอาทีนา^๑ วุคฺคสฺส

คำว่า ด้วยอำนาจตทงคคปทาน ความ
ว่า ด้วยอำนาจละองค์แห่งอกุศลนั้น ๆ ด้วย
องค์แห่งกุศลนั้น ๆ ซึ่งไปในบุญกิริยาวัตถุ
เหมือนละความมืดได้ ด้วยแสงสว่างแห่ง
ประทีป ฉะนั้น. คำว่า การละกิเลสด้วย
อำนาจวิกขมณปทาน เป็นอันตรงประกาศ
ด้วยสมาธิ ความว่า การละกิเลสด้วย
อำนาจละนิวจรธรรมเป็นต้นนั้น ๆ ด้วยการ
ห้ามความเป็นไป เหมือนอย่างการกันแทน
บนพื้นน้ำด้วยการใช้หม้อทุ้มลงไป เป็นอัน
ตรงประกาศด้วยสมาธิ อันต่างด้วยอุปจาระ

^๑ อภ. ล. ๓๔/๘๓.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมุทฺตยปกฺขิยสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตํ และอัปฺปนา. คำว่า ด้วยปัญญา ได้แก่ ด้วย
อุปฺปวตฺตติสงฺขาตสมฺมุจฺฉินฺนุทฺตปฺปหานวเสณ.

อริยมรรคปัญญา. คำว่า ด้วยอำนาจสมุจ-
เฉทฺปทาน ความว่า ด้วยอำนาจการละได้
อย่างเด็ดขาด กล่าวคือ ไม่เป็นไปได้อย่าง
แท้จริงของหมุกิเลสที่จักอยู่ในฝ่ายแห่งสมุทฺตย
คังที่ตรัสโดยนัยว่า "เพื่อละทริฐิ" เป็นต้น
ในสันดานของตน ของท่านผู้มีมรรคนั้น ๆ
เพราะได้ยังอริยมรรค ๘ ให้เกิดขึ้นแล้ว.

กิเลสอัน วิติกมฺปฏิกฺโขติ
สงฺกิเลสธมฺมานํ, กมฺมกิเลสํ วา โย
กายวจฺหฺวาเรสุ วิติกฺกโม อชฺฌาจาโร,
ตสฺส ปฏิกฺโข สีเลน ปกาสีโต โหติ,
อวิติกมฺสภาวตฺตตา สีลสฺส. โอกาสาทาน-
วเสณ กิเลสํ จิตฺเต กุสลอุปฺปวตฺตติ
ปริยาทิตฺตวา อญฺ्ञานํ ปริยฺญานํ. ตํ
สมาธิ วิชฺขมฺภะตฺติ อาท "สมาธิ"
ปริยฺญานปฏิกฺโข ปกาสีโต โหติ"ติ,
สมาธิสฺส ปริยฺญานปฺปหายกตฺตวา.

คำว่า ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อวิติกม-
แห่งกิเลส ความว่า ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อ
วิติกมฺมะ คือความประพฤติกว้างทางกายทวาร
และวจีทวาร แห่งสังกิเลสธรรมหรือกรรม-
กิเลสทั้งหลาย ย่อมเป็นอันท่านประกาศแล้ว
ด้วยศีล เพราะศีลมีสภาวะไม่ก้าวล่วง.
กิเลสที่ตั้งขึ้น ครอบงำความเป็นไปแห่งกุศล
ในจิต ด้วยอำนาจการไม่ให้โอกาส ชื่อว่า
ปริยฺญานะ. สมาธิย่อมข่มปริยฺญานะนั้น
ฉะนั้นท่านจึงกล่าววว่า "ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์
ต่อปริยฺญานะ ย่อมเป็นอันทรงประกาศด้วย

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปหินภาเวน สนฺตานิ อนุอนุสนนกา^๑
 การณลาภ อุปคตฺรทา อนุสนยา, เต
 ปน อนุรูป การณํ ลหุธา อุปชฺชนารทา
 ถามคตา กามราคาทโย สตฺต กิเลสา
 เวทิตพฺพา. เต อริยมคฺคปณฺณาย
 สพฺพโส ปหฺยณฺตฺติ อาท "ปณฺณาย
อนุสนยปฏิปกฺโข ปกาสีโต โทตี"ติ.

กายทฺวจฺจิตฺตาที ทฺวจฺ จริตฺ,
 กิเลสฺฮี วา ทฺุสฺตฺติ จริตฺนฺติ ทฺวจฺจิตฺ,
 ตเมว ยตฺถ อุปฺปนฺนํ, ตํ สนฺตานิ
 สงฺกิเลสฺตี วิพาทฺตี, อุปฺตาเปตี จาตี
สงฺกิเลส, ตสฺส วิโสธฺนํ สีเลน ตทฺงค-
 วเสน ปทานํ วิติกฺกมฺปฏิปกฺขตฺตา สีลสฺส.
 คณฺหาสงฺกิเลสฺส วิโสธฺนํ วิกฺขมฺภนฺวเสน

สมาธิ", เพราะสมาธิเป็นธรรมละปริยญ-
 ฐานะ.

กิเลสที่นอนอยู่เนืองๆ ในสันดาน เพราะยัง
 ละไม่ได้ เมื่อได้เหตุควรแก้มันเกิดขึ้น ชื่อว่า
อนุสัย, ก็อนุสัยเหล่านั้น ได้เหตุอันสมควร
 แล้ว ก็ควรที่จะเกิดขึ้น ฟังทราบว่า ได้แก้
 กิเลส ๖ มีกามราคะเป็นต้นที่รุนแรง. กิเลส
 เหล่านี้จะละได้โดยประการทั้งปวง ก็ด้วย
 อริยมรรคปัญญา ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
"ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัย ย่อมเป็นอัน
ทรงประกาศแล้วด้วยปัญญา".

ธรรมชาติ ชื่อว่า ทฺวจฺจิต เพราะอรรถ
 ว่า ความประพฤติชั่ว มีกายทฺวจฺจิตเป็นต้น,
 หรือความประพฤติที่ถูกกิเลสประทุษร้ายแล้ว,
 ทฺวจฺจิตนั้นนั้นแหละ เกิดขึ้นในสันดานใด,
 ก็ทำสันดานนั้นให้เศร้าหมอง คือให้ลำบาก,
 และเข้าไปเคืองคร้อน ฉะนั้น จึงชื่อว่า
สังกิเลส, การชำระสังกิเลสนั้น คือ

^๑ ฉ. อนุ อนุ สยนโต.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปทานิ ปริยฎฐานปฏิปกุชตุตา สมาธิสฺส, การละด้วยอำนาจตหังคปทาน ด้วยศีล
 คณฺหาย จสฺส อุษฺวิปฺจฺจนิกฺภาวโต. เพราะ ศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อความก้าวล่วง.
 ทิฏฺฐิสํกฺกิลฺลสฺส วิโสธฺนํ สมฺมุจฺเจทวเสน การชำระสังกิลลคือตัดหา ก็ละด้วย
 ปทานิ อนุสฺยปฏิปกุชตุตา ปณฺณาย, อำนาจวิกขัณฺณปทาน เพราะสมาธิเป็น
 ทิฏฺฐิคตฺตานณฺจ อฺยาดาวคฺาหิณี ยาดาวคฺา- ปฏิปักษ์ต่อปริยฎฐานะ, และเพราะสมาธินั้น
 หินิยา ปณฺณาย อุษฺวิปฺจฺจนิกฺภาวโต. ก็เป็นปฏิปักษ์โดยตรงต่อตัดหา. การชำระ
 สังกิลลคือทิสฺสุ ก็ละด้วยอำนาจสมฺมุจฺเจท-
 ปทาน เพราะปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสฺย
 และเพราะปัญญามีปกติถือเอาตามความเป็น
 จริง อันเป็นปฏิปักษ์โดยตรงต่อทิสฺสุ อันมีปกติ
 ถือเอาความที่ไม่เป็นจริง.

การณฺติ อฺปนิสฺสยปฺจฺจโย. สึเลสุ คำว่า เหตุ คือ อฺปนิสฺยปฺจฺจย. คำว่า
ปริปุรฺการี^๑ มคฺคพฺรหฺมจฺริยสฺส อาทิกฺุชตุตา เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความ
 อาทิพฺรหฺมจฺริยกานํ ปาราชิกสงฺฆาติเสส- ว่า เพราะท่านไม่ละเมคฺลิกขาบทอันเป็น
 สงฺฆาตํ มหาสึลลิกฺขาปทานํ อวิตฺติกฺกมฺนโต มหาศีล กล่าวคือ ปาราชิกและสังฆาติเสส
 ชุทฺทานุชฺุทฺทกานํ อापชฺุชฺเน สหสฺว เตหิ. อันเป็นอาทิพฺรหฺมจฺริยกลิกขา เพราะเป็น
 วุฏฺฐาเนน สึเลสุ ยํ กคฺคตฺพฬํ, ทํ ปริปุรฺ เบื้องต้นของมรรคพฺรหฺมจฺริย เมื่อท่านต้อง
 สมคฺค^๒ กโรตฺติ สึเลสุ ปริปุรฺการี. ตถา อापคฺิเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จอันใดที่จะพึงทำ

^๑ ฉ. ปริปุรฺการี, เอวมฺปริปิ.

^๒ ฉ. สมคฺค.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สกทาคามีติ "สี่เสสุ ปริปุรีการี"ติ เอต
อุปสรรหติ ตถา-สทฺเทน.

ในศีลทั้งหลาย ด้วยการออกจากอาบัติ
เล็ก ๆ น้อย ๆ เหล่านั้นโดยพลัน ท่านก็
ยอมกระทำการนั้นให้บริบูรณ์ คือให้ครบถ้วน
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้กระทำให้
บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย. ด้วยตถาคัพท์ ในคำ
ว่า ตถา สกทาคามี ย่อมชกค่านีว่า "สี่เสสุ
ปริปุรีการี" มา.

เอเต ทิ เทว อริยา สมาธิปาริบนุติกานัน
กามราคพฺยาปาทานัน ปณฺญาปาริบนุติกสฺส
จ สจฺจปฏิจฺฉาทกโมหสฺส สพฺพโส
อสมฺมุทตฺตทา สมารี, ปณฺณจ ภาเวนฺตปิ
สมาธิปณฺญาสุ ยิ กตฺตพฺพ, ติ มตฺตโส
ปมาเณน ปเทสมตฺตเมว กโรนฺตติ
สมาธิสฺมี, ปณฺญาจ มตฺตโส การิโน
"สี่เสสุ ปริปุรีการิโน"อิจฺเจว วุจฺจนฺติ.
อนาคามี ปน กามราคพฺยาปาทานัน
สมฺมุจฺฉินฺนตฺตทา สมาธิสฺมี ปริปุรีการี.
อรทา สพฺพโส สมฺโมหสฺส สสมฺมุทตฺตทา
ปณฺญา ปริปุรีการี.

ก็พระอริยะ ๒ จำพวกเหล่านี้ แม้เมื่อเจริญ
สมาธิและปัญญา เพราะเหตุที่ท่านยังถอน
ไม่ได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งกามราคะ
และพยาบาท ซึ่งเป็นอันตรายต่อสมาธิ, และ
โมหะตัวปกปิดสัจจะซึ่งเป็นอันตรายต่อปัญญา
ก็ยอมกระทำการที่พึงกระทำในสมาธิ และ
ปัญญา, แต่พอประมาณแต่เพียงบางส่วนเท่า
นั้น ฉะนั้น ผู้มีปกติกระทำโดยประมาณใน
สมาธิและปัญญา ท่านก็เรียกว่า "สี่เสสุ
ปริปุรีการิโน" (เป็นผู้มีปกติกระทำให้บริบูรณ์
ในศีลทั้งหลาย) เหมือนกัน. ส่วนพระ-
อนาคามี ชื่อว่า มีปกติกระทำให้บริบูรณ์ใน
สมาธิ เพราะถอนกามราคะและพยาบาทได้

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เด็ดขาดแล้ว. พระอรหันต์ ชื่อว่าทำให้
บริบูรณ์แล้วในปัญญา เพราะถอนสัมโมหะ
ได้เด็ดขาดแล้วโดยประการที่ขวาง.

วุดตณฺเหตฺติ ภควตา:

"อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีเสสุ
ปริปุรีการี โหติ, สมာธิสมิ
มตฺตโส การี, ปณฺณาย มตฺตโส
การี. โส ยานิ ตานิ
ขุทฺทานุขุทฺทานิ สิกฺขาปทานิ,
ตานิ อาปชฺชติปิ วุฏฺฐาติปิ. ตํ
กิสฺส เหตุ ? น हि เมตฺถ ภิกฺขเว
อภพฺพตา วุดฺดา. ยานิ จ โข
ตานิ สิกฺขาปทานิ อาทิพฺรหฺม-
จริยกานิ พฺรหฺมจริยสารูปานิ,
ตตฺถ ธฺวสีลํ จ โหติ จิตฺตสีลํ^๑
จ, สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ.
โส ตินฺนํ สโยชนานํ ปริกฺขยา

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า:

"คฤกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล,
เป็นผู้ทำพอประมาณในสมาธิ, เป็น
ผู้ทำพอประมาณในปัญญา. เธอย่อม
ล่องลิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ย่อมออก
จากอาบัติบ้าง. ชื่อนั้น เพราะเหตุ
อะไร ? คฤกรภิกษุทั้งหลาย เพราะ
ไม่มีใครกล่าวความเป็นคนอาภัพ ใน-
เพราะล่องลิกขาบทนี้. แต่ว่าลิกขาบท
เหล่านี้ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหม-
จรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ เธอเป็น
ผู้มีศีลยั่งยืน และเป็นผู้มีศีลมั่นคงใน
ลิกขาบทเหล่านั้น, สมாதานศึกษาอยู่

^๑ ฉ. ธฺวสีโล จ โหติ จิตฺตสีโล จ.

โสตาปนุโน โหติ อวินิปาตธมฺโม
นียโต สมุโพธิปราชโน.

อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีเลสุ
ฯเปฯ โส คิณฺณํ สํโยชนานํ
ปริกฺขยา รากโทสโมทานํ ตนฺตุตา
สกทาคามี โหติ. สกิทเว อิมํ
โลกํ อาคนฺตุวา ทุกฺขสฺสสนฺตํ กโรติ.
อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีเลสุ
ปริปุรีการี โหติ, สมาธิสุมิ ปริปุรี-
การี, ปณฺทาย มตฺตโส การี. โส
ยานิ ตานิ ฯเปฯ สิग्ฺขติ สิग्ฺขาปเทสุ.
โส ปณฺจณฺนํ โอรมฺภากิยานํ ฯเปฯ
อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกา. อิธ ปน
ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปุรีการี
โหติ, สมาธิสุมิ ปริปุรีการี,
ปณฺทาย ปริปุรีการี. โส ยานิ
ตานิ ชุทฺทานุชฺททานิ ฯเปฯ สิग्ฺขติ

ในสิกขาบททั้งหลาย. เธอเป็นพระ-
โสตาบัน เพราะสังโยชน์ ๓ หมดสิ้น
ไป เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ใน
เบื้องหน้า.

คุณภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในธรรมวินัย
นี้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล เป็นผู้ทำ
พอประมาณในสมาธิ เป็นผู้ทำพอ
ประมาณในปัญญา เธอย่อมล่วง
สิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ย่อมออกจาก
อาบัติบ้าง ช้อนั้น เพราะเหตุไร ?
เพราะ ไม่มีใครกล่าวความเป็นคน
อภัพในเพราะล่วงสิกขาบทนี้ แต่ว่า
สิกขาบทเหล่านี้ เป็นเบื้องต้นแห่ง
พรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์
เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน และมีศีลมั่นคง
ในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษา
อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เธอเป็น
พระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓
หมดสิ้นไป และเพราะระคะ โทสะ

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สิกขาปเทสุ. โส อาสวานํ ขยา
 ๑เป๑ อุปสมฺปชช วิหริตีติ?

และโมหะเบาบาง. จะมายังโลกนี้
 อีกคราวเดียวเท่านั้น แล้วจะทำที่สุด
 แห่งทุกข์ได้. คุณภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุ
 ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ทำให้ริบูรณ์ใน
 ศีล เป็นผู้ทำให้ริบูรณ์ในสมาธิ เป็น
 ผู้ทำพอประมาณในปัญญา. เธอย่อม
 ล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ย่อมออก
 จากอาบัติบ้าง ชื่อนั้น เพราะเหตุ
 ไ้ไร ? เพราะไม่มีใครกล่าวความ
 เป็นคนอภัพในเพราะล่วงสิกขาบทนี้
 แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่ง
 พรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์
 เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน และมีศีลมั่นคง
 ในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษา
 อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. เธอเป็น
 ผู้ผู้ขึ้นเกิด จักปรินิพพานในภพนั้น
 มีอันไม่กลับจากโลกนั้น เป็นธรรมคา

๑ อขุ. ดิก. ๒๐/๒๔๗-๒๔๘, ปาฬियญฺปน
 สหฺพคฺคฺถ ปรีปรกการี...คคฺถ จฺวสีโล
 จ โทติ สิกขีโล จาติ ทิลฺลสฺติ.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ ทมค
สิ้นไป ฯลฯ สมာทานศึกษาอยู่ใน
สิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ นั้น เพราะ
สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ฯลฯ เข้า
ถึงอยู่" ดังนี้.

"กถนุ"ติ ปุจฺฉิตฺวา สิกฺขาทีเก ท่านอาจารย์ เพื่อจะถามว่า
วิภชิตฺวา วุตฺตเมวตฺถํ นิคฺคเมตฺถ์ "เอวฺน"ติ- "อย่างไร" แล้วจึงจำแนกสิกขาเป็นต้น
อาที วุตฺตํ. ตตฺถ อญฺเณ จาติ ตโย แล้วสรุปความที่กล่าวแล้วนั้นแหละ จึงกล่าว
วิเวกา, ตีณิ กุสลมูลานิ, ตีณิ วิโมกฺข- ว่า "เอว" ดังนี้เป็นต้นไป. ในบทเหล่านั้น
มุขานิ, ตีณิ อินฺทฺริยานีติ เอวมาทโย, คำว่า อนึ่ง คุณที่เป็นหมวด ๓ อื่น ๆ ได้แก่
สิกฺขาตฺตีกาทีหิ^๑ อญฺเณ จ คุณตฺตีกา. คุณที่เป็นหมวด ๓ เป็นต้นอย่างนี้ คือ วิเวก ๓,
เอวฺรฺปาติ ยาทิสกา สิกฺขาตฺตีกาทโย อธิ กุศลมูล ๓, วิโมกฺขมุข ๓, อินฺทฺริย์ ๓,
สีลาทีหิ ปกาสีตา โทหนฺติ, เอทิสฺสา. และคุณที่เป็นหมวด ๓ อย่างอื่นจากคุณที่เป็น
หมวด ๓ แห่งสิกขาเป็นต้น. คำว่า เห็น
ปานนี้ ได้แก่ เป็นเช่นกับสิกขา ๓ เป็นต้น
ที่ทรงประกาศไว้ด้วยศีลเป็นต้นในอธิการนี้.

เอตฺถ หิ วิวญฺญสฺสนิสฺสิตฺสสฺส สีสฺสสฺส ก็ในที่นี้ ทรงประกาศกายวิเวกด้วย
อิธาทิปฺเปตฺตคา สีเลน กายวิเวโก ศีล เพราะในที่นี้ท่านประสงค์เอาศีลที่อาศัย

^๑ ฉ. สิกฺขตฺตีกาทีหิ, เอวฺมฺปริปี.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปกาสีโต โหติ, สมาธินา จิตฺตวิเวโก, วิวัฏฺฐะ, ประกาศจิตฺตวิเวกด้วยสมาธิ,
 ปณฺฑาย อปฺธิวิเวโก. ตถา สีเลน อโทโส ประกาศอปฺธิวิเวกด้วยปัญญา. อนึ่ง อโทสะ
 กุสลมูลํ ปกาสีตํ โหติ, ตฺติทฺทฺชาปฺปชานตฺตาย, ๑ อันเป็นกุสลมูล ทรงประกาศด้วยศีล เพราะ
 อญฺฆาตสภาวตฺตาย จ สีลสฺส. สมาธินา ศีลมีความอดกลั้นเป็นประธาน และมีสภาวะ
 อโลโก กุสลมูลํ, โลกปฏิบัติกฺุชโต, ไม่เบียดเบียนผู้อื่น. อโลเกอันเป็นกุสลมูล
 อโลภปฺปชานตฺตาย จ สมาธิสฺส. ปณฺฑาย ทรงประกาศด้วยสมาธิ, เพราะสมาธิเป็น
 ปน อโมโหเยว. ปฏิบัติต่อโลภะ และเพราะมีอโลภะเป็น
 ประธาน. แต่อโมหะอย่างเดียวยังทรงประ-
 กาศด้วยปัญญา.

สีเลน จ อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํ ปกาสีตํ อนึ่ง ทรงประกาศอนิมิตฺตวิโมกฺขมุขด้วยศีล.
 โหติ. อโทสฺสปชานตฺทํ สีลสมฺปทํ นิสฺสาย ๑ จริงอยู่ ผู้ที่อาศัยศีลสมบัติอันมีอโทสะ เป็น
 โทเส อาทึนวทสฺสีโน อนิจฺจานุสฺสณา ประธาน มีปกติเห็นโทษในโทสะ อนิจจา-
 สฺเชเนว อิชฺชตฺติ, อนิจฺจานุสฺสณา นุสฺสณา ย่อมสำเร็จได้โดยง่ายแท้จริง,
 จ อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํ. สมาธินา และอนิจจานุสฺสณา ชื่อว่า เป็นอนิมิตต-
 อปฺปณฺธิตฺตวิโมกฺขมุขํ. ปณฺฑาย สฺสณฺต- วิโมกฺขมุข. ย่อมเป็นอันประกาศอฺปฺปณฺธิต-
 วิโมกฺขมุขํ. อโลภปฺปชานตฺทํ กามนิสฺสรณํ วิโมกฺขมุขด้วยสมาธิ. ย่อมเป็นอันประกาศ
 สมาธิสมฺปทํ นิสฺสาย กามเมสฺส อาทึนวทสฺสีโน สฺสณฺตวิโมกฺขมุขด้วยปัญญา. ก็ผู้ที่อาศัยสมาธิ-
 ทุกฺขานุสฺสณา สฺเชเนว อิชฺชตฺติ, สมบัติอันเป็นเครื่องออกไปจากกาม ซึ่งมี

๑ จ. ตฺติทฺทฺชาปฺปชานตฺตาย.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทุกขานุปัสสนา จ อปฺปติทวิโมกฺขมุขํ.
ปณฺญาสมฺปทํ นิสฺสาย อนตฺตานุปัสสนา
สุเขเนว อิชฺฌติ, อนตฺตานุปัสสนา จ
สุญฺญตวิโมกฺขมุขํ.

อโฆชะเป็นประธาน มีปกติเห็นโทษในกาม
ทั้งหลาย ทุกขานุปัสสนา ย่อมสำเร็จได้โดย
ง่ายแท้จริง, และทุกขานุปัสสนา ก็เป็น
อัปฺปติทวิโมกฺขมุข. อนตฺตานุปัสสนา อาศัย
ปัญญาสมบัติ ย่อมสำเร็จโดยง่ายทีเดียว,
และอนตฺตานุปัสสนา ก็เป็นสุญฺญตวิโมกฺขมุข.

ตถา สีเลน จ อนนฺดาตฺตณฺณสฺสามิตินฺทริยํ
ปกาสิตํ โหติ. ตณฺหิ สีเลสุ ปริปุรฺการิโน
อภฺยวมกฺสฺส อินฺทริยํ. สมาธินา อณฺณินฺทริยํ.
ตณฺหิ อุกกํสคตํ สมาธิสฺมี ปริปุรฺการิโน
อนาคามีโน อคฺคคมกฺกญฺจสฺส จ อินฺทริยํ.
ปณฺญา ย อนฺญาตาวินฺทริยํ ปกาสิตํ โหติ.
ตทฺตปฺตติยา ทิ อรทา ปณฺญา
ปริปุรฺการีติ. อิมินา นเยน อญฺเณ จ
เอวรูปา คุณตฺตติกา สีลาทีหิ ปกาเสตพฺพา.

ก็อนึ่ง ย่อมทรงประกาศอัญญาตัญญัสสามี-
ตินทริยด้วยศีล. เพราะอัญญาตัญญัสสามี-
ตินทริยนั้น เป็นอินทริยของพระอริยบุคคล
ที่ ๘ ผู้กระทำให้ริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย.
ย่อมประกาศอัญญินทริยด้วยสมาธิ. เพราะ
อัญญินทริยนั้น เป็นอินทริยของพระอนาคามี
ผู้ทำให้ริบูรณ์ในสมาธิ เป็นอย่างอุกฤษฏ์
และเป็นอินทริยของผู้ตั้งอยู่ในมรรคอันเลิศ.
ย่อมประกาศอัญญาตาวินทริย ด้วยปัญญา.
เพราะพระอรหันต์ทั้งหลาย จะทำให้ริบูรณ์
ในปัญญาได้ ก็เพราะอัญญาตาวินทริยนั้นเกิด
ขึ้นแล. อนึ่ง พึงประกาศคุณที่เป็นหมวด ๓
(หมวด ๓ แห่งคุณ) เห็นปานนี้เป็นอย่างอื่น
ด้วยศีลเป็นต้นโดยนัยนี้.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑. สีสันเทสวณณา

สีสรูปาทิกถาวณณา

๖. เอวนติ วุตตูปกาเรน.
อเนกคุณสงคาทเกนาติ อธิสีลสิกขาทีนั,
อณฺเณสณฺจ อเนเกสั คุณานั สงคาทเกน.
สีลสมาธิปณฺณามุเขนาติ "สพฺเพ สงฺขารา
อนิจฺจา"^๑ติอาทีสุ^๑ วิย วิปัสสนามตฺตาติ-
มุเขน สงฺเขปโต อเทเสตฺวา
สีลสมาธิปณฺณามุเขน เทสิโทปิ,
สตุตฺตีสาณปี วา โพิธิปกฺกิชฺยธฺมมานั
วิสุทฺธิมกฺกนฺโตคฺคตฺตา ตตฺถ สีลสมาธิ-
ปณฺณามุขั ปมุขั กตฺวา เทสิโทปิ.

๑. พรรณาคีลนิตฺเต

พรรณากถาวาคัวยเรองสรูปสีลเป็นต้น

๖. บทว่า เอว แปลว่า โดย
ประการดังกล่าวแล้ว. คำว่า อันรวบรวม
คุณเป็นอเนกไว้ ความว่า รวบรวมคุณมิใช่
น้อยของอธิศีลสิกขาเป็นต้น และธรรม
เหล่านี้. คำว่า โดยมุขคือศีล สมาธิ และ
ปัญญา ความว่า แม้ทรงแสดงโดยมุข คือศีล
สมาธิ และปัญญา เป็นประธานไม่แสดงโดย
สังเขป โดยมีเพียงวิปัสสนาเป็นต้น
เหมือนในคำเป็นต้นว่า "สพฺเพ สงฺขารา
อนิจฺจา" สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง, หรือแม้
ทรงแสดงกระทำมุขคือ ศีล สมาธิ และ
ปัญญา ให้เป็นประธานในบรรดาโพธิปักขิย-
ธรรมเหล่านั้น เพราะโพธิปักขิยธรรม
ทั้งหลาย ทั้ง ๓๗ ก็หยั่งลงภายในแห่ง
วิสุทฺธิมรรค.

^๑ พุ. ธ. ๒๕/๕๑, พุ. เถร. ๒๖/๓๖๖,
เนตฺติปกรณ์ ๑๔, ๒๕๐.

เอเตน สีสสมาธิปณาส อวเสสโพธิ-
 ปกฺกชียธมฺมานัน สภาวโต, อุปการโต จ
 อนฺโตคธภาโว ทิปโตติ เวทิตพฺพ.
 อติสงฺเขปเทสโตเยว โหติ สภาว-
 วิภาคาทิตโต อวิภาวิตตฺตา. นาลนฺติ น
 ปริยตฺตํ น สมตฺตํ. สพฺเพสนฺติ นาคิ-
 สงฺเขปวิตถารรฺจันมฺปิ, วิปฺลวจิตฺตญฺ-
 เนยฺยานมฺปิ วา. สงฺเขปเทสนา ทิ
 สงฺชิตฺตรฺจัน, อุกฺมฏิตฺตญฺเนยฺว จ
 อุปการาย โหติ, น ปนิตเรสฺ. อฺสฺส
 วิสฺสุทฺธิมคฺคสฺส. ปุจฺจนญฺเจเน ปณฺหา,
 กิริยา กรณํ กมฺมํ, ปณฺหาเว กมฺมํ
ปณฺหากมฺมํ, ปุจฺจนปโยโค.

ด้วยคำนี้ ฟังทราบทั่ว ทรงแสดงความที่
 โพธิปักชียธรรมที่เหลื่อหยั่งลงภายใน โดย
 เป็นสภาวะ และโดยเป็นอุปการะ ในศีล
 สมาธิ และปัญญา. ย่อมเป็นอันแสดงโดย
 สังเขปเกินไปที่เดียว เพราะยังไม่แจ่มชัด
 โดยสภาวะและโดยวิภาคเป็นต้น. คำว่า
ไม่อาจ ความว่า ยังไม่เพียงพอคือยังไม่
 สามารถ. คำว่า แก่ชนทั้งปวง ความว่า
 แม้ผู้ที่ชอบไม่ย่อเกินไปและไม่พิสดารเกินไป
 หรือแม้แก่วิปฺลวจิตฺตญฺมคฺค และในยมคค
 ทั้งหลาย. ก็การเทศนาโดยย่อพอเพื่อเป็น
 อุปการะแก่ผู้ที่ชอบเรื่องที่แสดงโดยย่อ และ
 แก่อุคฺมฏิตฺตญฺมคคทั้งหลาย แต่ไม่เป็น
 อุปการะแก่บุคคลนอกนี้. อฺสฺส โยค วิสฺสุทฺธิ-
 มคฺคสฺส แปลว่า แห่งวิสุทธิมรรคนี้. ชื่อว่า
 ปณฺหา เพราะอรรถว่า ถาม, กิริยา คือ
 การกระทำ ชื่อว่า กรรม, กรรม คือปณฺหา
ชื่อว่าปณฺหากกรรม ได้แก่ ประโยคแห่ง
 การถาม.

๑ ฉ. วิปฺลวจิตฺตญฺ, ม. วิตถารรฺจันมฺปิ
 วิปฺลวจิตฺตญฺ.

ก็ สีลนฺติ สรูปปุจฺฉา. เกณฺฏเจน
สีลนฺติ เกณ อตฺถเณ สีลนฺติ วุจฺจติ,
 "สีลนฺ"ติ ปทํ กํ อภิเชยฺยํ นิสฺสาย
 ปวตฺตนฺติ อตฺถเณ. ตยิทํ สีลํ สภาวโต,
 กิจฺจโต, อุกฺกุจฺจนาการโต, อาสนน-
 การณโต จ กถํ ชานิตพฺพนฺติ อาท "กานสฺส
ลกขณรสฺสปุจฺฉปุจฺฉานปทฺทฺชานานํ"ติ. ปฏฺิบัติ
 นาม ทิฏฺฐานิสฺเส เอว โทตีติ อาท
 "กิมานิสฺสนํ"ติ. กตฺติวิธนฺติ ปเภทปุจฺฉา.

คำว่า อะไรเป็นศีล เป็นคำถามโดย
 สรูป. ชื่อว่า ศีล เพราะอรรถว่าอะไร
 ความว่า ท่านกล่าวว่าเป็นศีล เพราะอรรถว่า
 อะไร, อธิบายว่า บทว่า "ศีล" อาศัยการ
 ตั้งชื่ออย่างไรเป็นไป. เพื่อจะเลี่ยงคำถาม
 ว่า ศีลนั้นจะพึงทราบได้อย่างไร โดย
 สภาวะ, โดยกิจ, โดยอาการที่ปรากฏ,
 และโดยเหตุใกล้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุฏฺฐาน และ
ปทฺฐฐานของศีลนั้น". ธรรมคากการปฏิบัติ
 ย่อมมี ในเมื่อมีอันสงสฺได้เห็นแล้วนั่นเอง
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "มีอันสงสฺเป็น
อย่างไร". คำว่า ศีลนั้นมีก็อย่าง เป็น
 คำถามถึงประเภท.

วิภาควนฺตานํ ทิ สภาววิภาวนํ
 วิภาควสฺสนมุขเณว โทตีติ. โวทานํ
 วิสุทฺธิ. สจ จ สงฺกิลเสสมลวิมุตฺติ. ตํ
 อิจฺฉนฺเตน ยสฺมา อุนฺปายโกสฺสลคฺคณินา
 อุนฺปายโกสฺสล^๑ วย สงฺกิลเสโส ชานิตพฺโพติ

จริงอยู่ การนำธรรมที่มีวิภาคให้แจ่มชัดโดย
 สภาวะ ย่อมมีได้โดยมุข คือการแสดงวิภาค
 นั้นเอง ดังนี้แล. ความส่องแผ้ว คือ ความ
 บริสุทธิ์. ก็ความบริสุทธิ์นั้นเป็นความพ้นจาก
 มลทินคือสังกิลเสส. ผู้ที่ต้องการความพ้นจาก

^๑ จ. อุนฺปายโกสฺสล.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ม. พ. ๑-๒

อาท "โก จสฺส สงฺกิเลโส"ติ.

ตตฺรราติ ตสฺมี, ตสฺส วา ปณฺหา-
กมฺมสฺส. วิสฺสชฺชนนฺติ วิวรณฺ. ปุจฺฉิตฺโต หิ
อตุโถ อวิภาวิตตฺตา นิกุโพท มุญฺฉิยํ กโต
วีย ทิฏฺฐติ. ตสฺส วิวรณฺ วิสฺสชฺชนํ
วิภูตภาวการณโต.^๑ ปาณาติปาตาทีหิ

เอตฺถ ปาโณติ โวหารโต สคฺโต,
ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทริยํ. ตสฺส สรเสเนว
ปตฺนสฺภาวสฺส อนฺตรา เอว^๒ อติว ปาตณฺ
อติปาโต, สณฺิกํ ปตฺติคฺ อทตฺวา สีมํ
ปาตฺนนฺติ อตุโถ, อตฺกุกมฺม วา สคฺถาทีหิ
อภิกฺวิตฺวา ปาตณฺ อติปาโต, ปาณมาโต.
อาทิสฺสเทเน อทินฺนาทานาที สงฺกฺคฺหาติ.

มลทินคือสังกิเลสนั้น ก็ควรจะต้องรู้
สังกิเลส บุคคลที่ต้องการความเป็นผู้ฉลาด
ในอุบาย ต้องรู้ความเป็นผู้ฉลาดในสิ่งที่มีใช้
อุบาย ฉะนั้น จึงกล่าวว่ "ก็ความเศร้า-
หมองของศีลนั้นเป็นอย่างไร".

บทว่า ตตฺร ความเท่ากับ ตสฺมี โยค
ปณฺหากมฺเม แปลว่า ในปัญหากรรมนั้น,
หรือความเท่ากับ ตสฺส โยค ปณฺหากมฺมสฺส
แปลว่า ซึ่งปัญหากรรมนั้น. คำว่า วิสฺสชฺชนํ
แปลว่า คำไข. ก็เนื้อความที่เขาถามแล้ว
ยังลึบอยู่ เหมือนกำไว้ในมือ เพราะยัง
ไม่แจ่มชัด. คำไขความที่ถามนั้น ชื่อว่าเป็น
คำวิสฺชนา เพราะจะกระทำให้แจ่มชัดขึ้น.
ในคำว่า จากปาณาติปาตเป็นต้น นี้ สัตว์
ชื่อว่า ปาณะ โดยบัญญัติ, โดยปรมาตฺถ
ได้แก่ ชีวิตินฺทริยํ. การยังชีวิตินฺทริยํนั้น ซึ่ง
มีสภาวะจะตกลงไปโดยสภาพ ให้ตกลง

^๑ ฉ. วิภูตภาวการณโต.

^๒ ฉ. อนฺตเร เอว.

เทหิ ปาณาติปาตาหิ หุสฺสึลฺลยฺกมฺเมหิ.

ไปโดยพลันในระหว่าง ชื่อว่า อติปาต (การยังชีวิตินทรีย์ให้ตกลงไป), ความว่า ให้ตกไปพลัน มิให้ค่อย ๆ ตกไป, อีกอย่างหนึ่ง การก้าวล่วงคือใช้ศีลตราเป็นต้นครอบงำให้ตกไป ก็ชื่อว่า อติปาต, คือ การฆ่าสัตว์. ด้วย อาทิศัพท์ ท่านอาจารย์ย่อมรวมถึง อทินนาทาน เป็นต้นด้วย. จากกรรม คือ ความทุศีลมีปาณาติบาต เป็นต้นเหล่านั้น.

วิรมนฺตสฺสชาติ สมาทานวิริทิวเสน,

สมฺปยุคฺตวิริทิวเสน จ โอรมนฺตสฺส.

วตฺตปฏิปตฺตินฺติ อุปชฌายวตฺตาทิวตฺตกรณฺ.

เจตนาทโย ธมฺมาติ สงฺเขปโต วตฺตมตฺถิ

ปาฬิวเสน วิภชิตฺวา ทสฺเสตฺถิ "วตฺต-

ณฺเฑตฺตฺน"ติอาหิ วตฺตํ. คตฺถ เจตยตีติ

เจตนา, อตุตนา สมฺปยุคฺตธฺมฺเมหิ สฺหุธิ

อารมฺมณเ อภิสนฺทหตีติ อตุโถ? เจตนาย

คำว่า ของบุคคลผู้เว้น ได้แก่ ของบุคคล

ผู้งดเว้นอยู่ ด้วยอำนาจสมาทานวิริติ และ

ด้วยสัมปัตตวิริติ. คำว่า วัตรปฏิบัติ คือการ

ทำวัตรมีอุปชฌายวัตร เป็นต้น. ท่านอาจารย์

กล่าวคำว่า ชื่อนี้ "สมคังค้ำที่พระธรรม-

เสนาบคีสาร์ปฺตรกล่าวไว้" ดังนี้ เป็นต้น

เพื่อจะแสดงจำแนกเนื้อความที่ท่านกล่าวไว้

โดยสังเขปว่า ธรรมทั้งหลายมีเจตนา

^๑ อภฺจฺฉาสินี. ๑/๒๔๖, สหุธิ อตุตนา

สมฺปยุคฺตธฺมฺเม อารมฺมณเ อภิสนฺทหตีติ

อตุโถ.

อนุกุลวเสเนว หนี คัมภยุคตา ฐมา
 อารมมณเ ปวคตุนติ. เจตนา กาม
 กุสลตติกสาธารณา, อธิ ปน สีลเจตนา
 อธิปเปตาติ กตวา "กุสลา"ติ เวทิตพพา.

เป็นต้น ค้ำยอำนาจพระบาลี. ในบทเหล่านี้
 นั้น ชื่อว่า เจตนา เพราะอรรถว่า จงใจ,
 อธิบายว่า ตั้งไว้เฉพาะในอารมณ์ร่วมกับ
 ธรรมที่สัมปยุตกับตน. จริงอยู่ ธรรมที่
 สัมปยุตกับเจตนา นั้น ย่อมเป็นไปในอารมณ์
 ได้ ก็ค้ำยอำนาจความอนุกุลของเจตนา
 เท่านั้นเอง. เจตนาสาธารณะแก่ธรรมที่
 เป็นกุสลตติกะโดยแท้ ถึงอย่างนั้น ในที่นี้พึง
 ทราบว่า "เป็นกุศล" เพราะทำคำอธิบาย
 ว่า ท่านประสงค์เอาศีลเจตนา.

เจตสี นิยุคตัม เจตสิก, จิตตสัมปยุตตุนติ
 อตุโธ. เจตนาเย สติปิ เจตสิกตเต ตสสา^๑
 "เจตนา สีลนุ"ติ วิสุ กหิตตตตา ตทณเมว
 วิตติอนภิชญาทิกัม เจตสิกสีล^๒ ญุจพพิ
 โภพลิตทุณาเยน. สัวรรณ สีวโร. ยถา

ธรรมชาติที่ประกอบในจิต อธิบายว่า
 ธรรมชาติที่ประกอบกับจิต ชื่อว่า เจตสิก.
 แม้ในเมื่อเจตนาเป็นเจตสิกธรรมอยู่ ก็พึง
 เห็นว่า เจตสิกศีล ได้แก่ วิตติและอนภิชญา
 เป็นต้น อื่นจากเจตนา นั้นที่เดียว ทั้งนี้โดย

^๑ ฉ. ตสสาติ น ทิสฺสติ.

^๒ ฉ. เจตสิกํ สีลํ.

อกุสลา ธมฺมา จิตฺเต น โอตฺรณฺติ, ตถา
 ปิหนฺนํ. อวิตฺกุกฺโก วิตฺกุกฺกมฺสฺส ปฏฺิปกฺกขฺกุกฺกา
อวิตฺกุกฺกมวเสฺน ปวตฺตจิตฺตเจตฺตสิกา.
 ตตฺถ เจตฺนาสีลํ นํมาตีอาหิ ยถาภูตฺตสฺส^๑
สฺตฺตปทฺสฺส วิวรณํ. วิรมนฺตสฺส เจตฺนาติ
วิรฺตีสมฺปยุตฺตํ ปธานญฺตํ เจตฺนํมาห.
บุเรนฺตสฺส เจตฺนาติ วตฺตปฏฺิปกฺกิตฺติอาหุทฺธิ.
วิรมนฺตสฺส วิรฺตฺติ วิรฺตฺติยา ปธานภาวํ
 กเหตุวา วตฺตํ.

เป็น โคพลีพัตถนัย เพราะเจตนาชั้น ท่านก็
 ถือเอาแผนกหนึ่งว่า "เจตนาเป็นศีล".
 ความระวาง ชื่อว่า สังวร. ได้แก่ การปิด
 โดยประการที่อุกฤษฏธรรมยังลงในจิตไม่ได้.
 จิตและเจตสิกเป็นไป ด้วยอำนาจความ
 ไม่ก้าวล่วง ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อความก้าวล่วง
 ชื่อว่า อวิตกกัมมะ (ความไม่ก้าวล่วง). ใน
 คำเหล่านั้น คำว่า ชื่อว่าเจตนาศีล เป็นต้น
 เป็นคำไขบทแห่งพระสูตรตามที่นำมาแล้ว.

^๑ ฉ. ยถาภูตฺตสฺส.

^๑ โคพลีพัตถนัย หมายถึงโคคัพท์ และพลี-
 พุทศัพท์มาด้วยกัน โคคัพท์ย่อหมายถึง
 โคอื่น คือ ชรคฺคว โคแก่ ทมฺม โคฝีก
 วจฺจ ลุกโค เวณ พลฺิพฺทฺธ โคเนื่องด้วย
 ก่าสัง คือโคหนุ่มเสีย เหมือน เทโว น
 สกฺโก คนฺธพฺุโพ มาด้วยกัน เทโว
 หมายถึงเอาเทวดาอื่น เว้นท้าวสักกะและ
 คนธรรพ์ ซึ่งเป็นเทวดาด้วยกัน เป็นข้อ
 เปรียบเทียบของเจตนาศัพท์ มาด้วยกัน
 กับเจตสิกศัพท์ เจตสิก ย่อมหมายถึง
 เจตสิกอื่น ๆ จากเจตนาชั้นมีวิริคิ-
 เจตสิก และอนภิชฌาเจตสิก เป็นต้น
 อย่างนี้เรียก โคพลีพัตถนัย.

ท่านกล่าวถึง เจตนาที่เป็นประธานสัมปยุต
ด้วยวิริติ ด้วยคำว่า เจตนาของบุคคลผู้เว้น
ด้วยคำว่า เจตนาของบุคคลผู้บำเพ็ญ คือ
การประมวลวัตรปฏิบัติมา. คำว่า ความ
งกเว้นของบุคคลผู้เว้น ท่านกล่าวถึงเอา
ความที่วิริติเป็นประธาน.

เอตถ หิ ยथा "ติวิธา ภิกฺขเว
กายสญเจตนา กุสลํ กายกมฺมนุ"^๑ติอาทิ-
วจนโต ปาณาติปาตาหิเน ปฏิกุชฺฐตา
ตพฺพิรติวิสิญฺจา เจตนา ตถापवตฺตา
ปธานภาเวन ปาณาติปาตาหิปฏิวิริตีสาทิกา
โหติ, ตथा ตํสมฺปยุตฺตา วิริติ
อนภิชฺฌาทโย จ เจตนาปกฺขิกา वा,
อพฺโพหาริกา วาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย
เจตนาสีลํ วุคฺคํ.

ก็ในอธิการนี้ ท่านกล่าวเจตนาที่
หมายความขึ้นว่า เมื่อใดเจตนาที่วิเศษ
กว่าความงกเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น
อันเป็นปฏิปักษ์ต่อปาณาติบาต เป็นต้น โดย
พระบาลีว่า "คฺกุรภิกฺษุหฺงหลาย กาย-
สญเจตนา ๓ อย่าง กายกรรมฝ่ายกุศล"
ดังนี้ เป็นต้น ที่เป็นไปแล้วเช่นนั้น ย่อมให้
สำเร็จเป็นความงกเว้น เฉพาะปาณาติบาต
 เป็นต้น โดยความเป็นประธาน, เมื่อนั้น
วิริติและอนภิชฌาเป็นต้น ที่สัมปยุตด้วย
เจตนา นั้น จักเข้าไปในฝ่ายเจตนา หรือเป็น
อภโพหาริก.

^๑ อภ. ก. ๓๗/๔๒๒.

ยหา ปน ปาณาติปาตาทีหิ สงฺโกจํ ท่านกล่าวเจตสิกศีล หมายความว่า
 อาปชฺชนุตสฺส ตโต วิรมณากาเรน แต่เมื่อใด วิริติและอนภิชณา เป็นต้น อันวิเศษ
 ปวตฺตมานา เจตนาวิสิฎฺฐา วิริติ, กว่าเจตนา ซึ่งเป็นไปอยู่โดยอาการที่
 อนภิชฺฌาทโย จ ตตฺถ ตตฺถ ปธานภาเวน งคเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นนั้น ของผู้ถึง
 กิจฺจสาธิกา โหนฺติ, ตทา ตํสมฺปยุตฺตา ความรังเกียจจากปาณาติบาตเป็นต้น ย่อม
 เจตนา วิริติอาทิปกฺขิกา वा โหติ, ให้สำเร็จกิจ โดยความเป็นประธานในข้อ
 อพฺโพหาริกา วาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย นั้น ๆ, เมื่อนั้นเจตนาที่สัมปยุตด้วยวิริติและ
 เจตสิกสี่ลํ วุคฺคํ. อนภิชณา เป็นต้นนั้น จักเข้าไปในฝ่ายของวิริติ
 เป็นต้น หรือเป็นอัพโพหาริก.

อิทานิ สฺตฺเต อากตฺนเยน บัดนี้ เพื่อจะแสดงจำแนกเจตนาศีล
 ทสฺกฺสฺลกมฺมปถวเสน เจตนาเจตสิกสี่ลานิ และเจตสิกศีล โดยเกี่ยวกับกุศลกรรมมถ
 วิภิชิตฺวา ทสฺเสคฺคํ "อฺปิจา"ติอาทิ วุคฺคํ. ๑๐ ตามนัยที่มาในพระสูตร จึงกล่าวว่ามี
ปชฺชนุตสฺสชาติ สมาทานวเสน "อิโต อาทิวา "อฺปิจ" (อีกอย่างหนึ่ง)ต่อไป. คำ
 ปฏฺจาย น กริสฺสามี"ติ สมฺปยุตฺตวตฺต- ว่า ของบุคคลผู้ละ ความว่า ของบุคคล
 กานปี อนชฺฌาจรณเณ ปชฺชนุตสฺส. ผู้ละอยู่โดยไม่ประพฤติล่วง แม้วัตถุที่ประจวบ
สฺตฺตกมฺมปถเจตนาติ ปาณาติปาตาติ- เข้าด้วยตั้งใจว่า "จำเดิมแต่นี้ไป เราจัก
 ปทานสาธิกา ปฏิปาฎิยา สฺตฺตกฺสฺล- ไม่กระทำ" ดังนี้ ด้วยอำนาจการสมาทาน.
 กมฺมปถเจตนา. อภิชฺฌาทิวเสน ยํ คำว่า เจตนาในกรรมมถ ๑ ได้แก่ เจตนา
 ปรหารคมนาติ กรียติ, ตสฺส ปหายกา ในกุศลกรรมมถ ๑ โดยลำดับ ให้สำเร็จ

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนภิชฌาทยโย สีนุติ อาท "เจตสิกสี่ล
นาม อนภิชฌา ๆเปฯ สมมาทิจูธมา"ติ.

การละปาณาติบาตเป็นต้น. สัตว์กระทำ
กรรมใดมีการเป็นผู้รรมยาของคนอื่นเป็นต้น
ด้วยอำนาจอภิชฌาเป็นต้น, อนภิชฌาเป็นต้น
ที่เป็นตัวละครมอันนั้น ชื่อว่า เป็นศีล ฉะนั้น
ท่านจึงกล่าววว่า "ธรรมคืออนภิชฌา
อัพยาบาท ๆลฯ และสมมาทิจู ชื่อว่า
เจตสิกสี่ล" ดังนี้.

ยถา ทิ อภิชฌาพยาบาทวเสน มิจจอาจารย์-
ปาณาติปาตาทยโย กริยฺนุติ, เอว
มิจจาทิจูธวเสนาปิ เต ปุตุตมุขทสุสนาติ-
อตุถํ กริยฺนุติ. เตสญจ ปชทนกา
อนภิชฌาทยโยติ. ปาติโมกขสี่วโร
จาริตฺตวาวิตฺตวิภาคํ วินยปริยาปนํ
สิกฺขาปทสี่ลลํ. สตีสี่วโร มนจฺจฺจฺจฺจฺจ
อินฺทฺริยานํ อารกฺขา, (๑) ตถापवत्ता
สตีเยว. ฉาณสี่วโร ปณฺญา. ขฺนุติสี่วโร
อธิวาสนา. สจ จ ตถापवत्ता

เหมือนอย่างบุคคลทำมิจจอาจารย์ และ
ปาณาติบาตเป็นต้น ด้วยอำนาจอภิชฌาและ
พยาบาท ฉันใด, มิจจอาจารย์และพยาบาท
เป็นต้นเหล่านั้น เขาทำลงไปก็เพื่อประ-
โยชน์ มีการเห็นแก่หน้าบุตรเป็นต้น ด้วย
อำนาจความเห็นผิดบ้าง ฉันนั้น. ก็ธรรมมี
อนภิชฌาเป็นต้น เป็นตัวละครมมีอภิชฌา
เป็นต้นเหล่านั้น ฉะนั้นแล. ที่ชื่อว่า ปาติ-
โมกขสี่งวร ศีลคือสิกขาบทที่นับ เนื่องใน
พระวินัย แยกออก เป็นจาริตศีลและ

^๑ ฉ. ( ) เอตุณฺนฺตเร สจ จาติ ปาโร
ทิสฺสตี.

อโศกปธานา ชนธา, อโศก เอ วาริตตศีล. สติสังวร ได้แก่ การรักษา
 วา. วิริยสังวร กามวิตกกาที่นี้ อินทรีย์ทั้งหลายมีใจเป็นที่ ๖ คือสติที่เป็นไป
 วิโนทนวเสน ปวตฺตํ วิริยํ. ปาติโมกข- อย่างนั้นนั่นเอง ก็การรักษา นั้น คือสติที่เป็น
 สวรรสตีสิวราทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต ไปแล้วโดยประการนั้นนั่นแหละ. ญานสังวร
 อาวิมวิสุสติ. ได้แก่ ปัญญา. ขันติสังวร ได้แก่ ความ
 อตกฺกัณ. ก็ความอดทนนั้น คือขันติทั้งหลาย
 ซึ่งมีอโศกเป็นประธาน ซึ่งเป็นไปโดย
 ประการนั้น, หรืออโศกนั่นเอง. ที่ชื่อว่า
วิริยสังวร ได้แก่ ความเพียรที่เป็นไปเนื่อง
 ด้ว้การบรรเทาการวิตกเป็นต้น. คำที่ควร
 จะกล่าวในปาติโมกขสังวร และสติสังวร
 เป็นต้นนั้น จักมีแจ้งข้างหน้า.

โสทานีติ ตตฺถาทิฏฺฐิอวิชฺชาหุจฺจริต- คำว่า กระแสทั้งหลาย ได้แก่
 อวสิฏฺฐกิเลสโสทานิ. "โสทานํ สวรรี กระแสแห่งกิเลสที่ไหลลงจากคัมภีร์ ทิฐิ
 พุรุมี"ติ วตฺวา "ปณฺญาเยเต ปิถียฺเยเร"ติ อวิชา และหุจฺจริตทั้งหลาย. ด้ว้การตรัส
 วจเนน โสทานํ สวรรี ปิทหนิ สมุจ- ว่า "เรากล่าวการกั้นกระแสทั้งหลาย"
 เจหนิ ณาณนฺติ วิณฺยาเยติ. แล้วตรัสว่า "กระแสเหล่านี้ ย่อมปิดได้ด้ว้
 ปัญญา" ดังนี้ ย่อมรู้ได้ว่า การกั้น การปิด

^๑ ฉ. ปิธิยุยเร.